

03/2013

ELÄKETURVAKESKUKSEN RAPORTTEJA

Katsaus perhe-eläkkeeseen

Mervi Takala (toim.)

Eläketurvakeskus
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

03/2013

ELÄKETURVAKESKUKSEN RAPORTEJA

Katsaus perhe-eläkkeeseen

Mervi Takala (toim.)

Eläketurvakeskus
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Eläketurvakeskus

00065 ELÄKETURVAKESKUS

Puhelin 029 411 20 • Faksi 09 148 1172

Pensionsskyddscentralen

00065 PENSIONSSKYDDSCENTRALEN

Telefon 029 411 20 • Fax 09 148 1172

Finnish Centre for Pensions

FI-00065 Eläketurvakeskus Finland

Telephone +358 29 411 20 • Fax +358 9 148 1172

Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy

Tampere 2013

ISBN 978-951-691-184-0 (nid.)

ISBN 978-951-691-185-7 (PDF)

ISSN-L 1238-5948

ISSN 1238-5948 (painettu)

ISSN 1798-7490 (verkkojulkaisu)

SAATE

Lesken ja lasten toimeentulon turvaaminen perhe-eläkkeiden avulla on sisällytynyt työeläkejärjestelmään kohta viidenkymmenen vuoden ajan. Tänä aikana perhe-eläketurvaa on uudistettu kerran. Kaikista eläke-etuuksista perhe-eläke on todennäköisesti heikoimmin tunnettu. Perhe-eläkettä ja leskien taloudellista asemaa on myös tutkittu vähän.

Tutkimuksen rajaamisen kannalta tällainen lähtökohta on haasteellinen; ei ole itsestään selvää, mihin kysymyksiin kannattaa etsiä vastauksia. Tässä raportissa lähtökohtana on ollut tiedon tarjoaminen useasta näkökulmasta. Sisältöä on suunniteltu yhdessä, mutta kukin kirjoittaja on vastannut oman lukunsa toteutuksesta. Tavoite on ollut tuottaa sellainen katsaus, jolla perhe-eläkkeen historiallinen tausta sekä siitä käyty moniulotteinen keskustelu aukeavat, ja josta toisaalta saa tuoreen kuvan lesken- ja lapseneläkkeiden kehityksestä ja saajakunnasta sekä perhe-eläkkeiden merkityksestä leskikotitalouksien toimeentulolle. Toivottavasti tuotettu raportti mahdollistaa keskustelua perhe-eläkkeiden kehittämisestä ja antaa eväitä myös jatkotutkimukselle.

Esitän kiitokseni perhe-eläketutkimusta monin eri tavoin auttaneille. Tuula Kyyrä auttoi rekisteriaineiston muodostamisessa, Kari Lindstedt auttoi kirjallisuuden etsimisessä ja Sanna Tenhunen teki katsauksen taloustieteelliseen kirjallisuuteen. Mika Vidlund kommentoi vertailutietoa, Marjukka Hietaniemi esimerkilaskelmia ja Seppo Pietiläinen antoi asiantuntevaa palautetta historiallukuun. Marjukka Hietaniemi, Mikko Kautto ja Hannu Uusitalo tekivät koko käsikirjoitusta koskevia parannusehdotuksia. Kannen suunnitteli Katri Saarteinen, kartat tuotti Heidi Nyman ja sisällön taittoi Merja Raunis. Eniten aiheen parissa ahersivat raportin kirjoittajat, joille kuuluu suurin kiitos.

Mikko Kautto

Tutkimusosaston osastopäällikkö

ABSTRAKTI

Tämän raportin tavoitteena on tuottaa monipuolisesti tietoa perhe-eläkkeestä. Raportissa kerrotaan perhe-eläkkeen historiallista taustaa ja luodaan katsaus lesken ja lapseneläkkeiden kehitykseen. Perhe-eläkkeensaajia kuvataan rekisteritietojen valossa. Huoltajan kuoleman jälkeistä taloudellista turvaa kuvataan ja analysoidaan leskeneläkkeen merkitystä toimeentulolle.

Perhe-eläkkeitä maksettiin vuoden 2011 lopussa kaikkiaan 284 300 henkilölle, joista leskeneläkkeitä oli 262 600 ja lapsen eläkkeitä 21 600. Miesleskien osuus on 17 prosenttia. Suurin osa leskeneläkkeen saajista on yli 65-vuotiaita naisia.

Leskeneläkettä maksetaan aiempaa pidemmän aikaa, koska lesket elävät pidempään kuin ennen. Keskimääräinen leskeneläke vuonna 2011 oli 519 euroa ja mediaani 434. Miesten leskieläkkeen keskieläke oli alle puolet naisten eläkkeestä. Perhe-eläkkeensaajien lakisääteisen eläketurvan taso on lähes samalla tasolla muihin eläkkeensaajiin verrattuna.

Eläkeläisleskien toimeentulo on noin 85 prosenttia kaikkien eläkeläisten toimeentulosta. Koko väestön tulonjaossa eläkeläislesket ovat keskimääräistä pienituloisimpia ja köyhyysriski on noussut. Eläkeläisten toimeentulo laskee leskeksi tulon seurauksena keskimäärin kymmenen prosenttia.

Asiasanat: Perhe-eläke, leski, toimeentulo, tulorakenne, köyhyys

ABSTRACT

The objective of this report is to provide varied information about survivors' pension. The report discusses the historical background to the survivors' pension, and provides an overview of the development of the surviving spouse's pension and orphan's pension. Recipients of survivors' pension are described in light of register data. The report also describes economic security following the death of the guardian and analyses the impact of surviving spouse's pension on the income.

At the end of 2011, survivors' pension was paid to a total of 284,300 persons, of which surviving spouse's pensions numbered 262,600 and orphan's pensions 21,600. The share of male surviving spouses was 17 per cent. The majority of all recipients of surviving spouse's pension were women over the age of 65.

Surviving spouse's pension is paid out for longer periods than previously, simply because surviving spouses today live longer. The average surviving spouse's pension in 2011 was EUR 519, and the median was EUR 434. The average surviving spouse's pension of men was less than half that of women. The level of statutory pension security among recipients of survivors' pension is the same as for other pension recipients.

The income of retired surviving spouses is approximately 85 per cent of the total income of all retirees. In the income distribution of the population as a whole, retired surviving spouses have smaller incomes on average, and the poverty risk has increased. As a result of becoming widowed, a pensioner's income dropped on average 10 per cent.

Key terms: survivors' pension, surviving spouse, income, income structure, poverty

TIIVISTELMÄ

Perhe-eläke muodostuu lesken- ja lapseneläkkeestä. Perhe-eläkettä maksetaan työ- ja kansaneläkkeenä, tapaturmakorvauksina ja ryhmähenkivakuutuksena. Lakisääteinen turva leskeytymisen jälkeen riippuu lesken ja lapsien iästä, eläkkeistä ja muista etuuksista.

Vuonna 1966 työeläkelakeihin tehtiin lisäys perhe-eläkkeistä ja vuonna 1969 hyväksyttiin yleinen perhe-eläkelaki. Vuonna 1990 tehtiin perhe-eläkkeeseen uudistus, jossa myös miesleskille tuli oikeus leskeneläkkeeseen. Samalla eläkkeenlaskentaa muutettiin.

Kelan leskeneläkettä voi saada leski, joka ei ole täyttänyt 65 vuotta. Leskeneläkkeeseen kuuluu puolen vuoden ajan maksettava alkueläke ja sen jälkeen mahdollisesti jatkoeläke. Kelan lapseneläkkeeseen kuuluvat perusmäärä ja täydennysmäärä ja sitä maksetaan kunnes lapsi täyttää 18 vuotta. Päätoiminen opiskelija voi saada lapseneläkettä, kunnes täyttää 21 vuotta.

Työeläkelakien mukaista perhe-eläkettä voidaan maksaa työeläkelakien piiriin kuuluneen kuolleen henkilön puolisolle ja lapsille. Perhe-eläkkeen voivat saada leski, entinen puoliso, rekisteröidyn parisuhteen eloon jäänyt osapuoli ja lapset. Lapseneläkkeen saamisen edellytyksenä on, että lapsi on edunjättäjän kuollessa alle 18-vuotias.

Perhe-eläkkeen perusteena on edunjättäjän kuolinhetkellään saama eläke tai eläke, jonka hän olisi saanut, jos hän olisi tullut työkyvyttömäksi kuolinpäivänään. Lesken omat työeläkkeet, joko hänen jo maksussa olevat eläkkeensä tai hänen laskennalliset eläkkeensä voivat vaikuttaa vähentävästi leskeneläkkeeseen. Leskeneläkkeen vähennys tehdään eläkkeeseen myös, kun nuorin lapsista täyttää 18 vuotta.

Perhe-eläkkeitä maksettiin vuoden 2011 lopussa kaikkiaan 284 300 henkilölle, joista leskeneläkkeitä oli 262 600 ja lapseneläkkeitä 21 600. Miesleskien osuus on 17 prosenttia. Suurin osa leskeneläkkeen saajista on yli 65-vuotiaita naisia.

Eläketurvakeskuksen ja Kelan rekisteriin perustuvassa tarkastelussa ilmeni, että leskeneläkettä maksetaan aiempaa pidempään. Kun vuonna 1992 päättynyttä eläkettä maksettiin keskimäärin 9,3 vuotta, on maksuaika noussut kymmenessä vuodessa 15,3 vuoteen. Tässä näkyy leskien ikärakenteen muutos, lesket ovat entistä vanhempia.

Keskimääräinen leskeneläke vuonna 2011 oli 519 euroa. Naisten leskeneläke oli keskimäärin 574 euroa ja miesten 202 euroa. Lapseneläke oli 335 euroa. Per-

he-eläkkeensaajien lakisääteisen eläketurvan taso on lähes samalla tasolla muihin eläkkeensaajiin verrattuna. Perhe-eläkemeno vuonna 2011 oli 1 634 miljoonaa euroa, ja osuus kokonaiseläkemenosta seitsemän prosenttia.

Tilastokeskuksen tulonjakotutkimuksesta saadaan kotitalouden käytettävissä oleva tulo, jota laskettaessa kotitalouden kaikki tulot otetaan huomioon. Vuonna 2008 eläkeläisleskien toimeentulo oli keskimäärin 16 800 euroa vuodessa. Eläkeläisleskien toimeentulo on noin 85 prosenttia kaikkien eläkeläisten toimeentulosta. Ero yksinasumisen yleisyydessä selittää pitkälti sen, miksi eläkeläisleskien toimeentulo on matalampi kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin.

Koko väestön tulonjaossa eläkeläislesket ovat keskimääräistä pienituloisempia ja köyhyysriski on noussut. Eläkeläisten toimeentulo laskee leskeksi tulon seurauksena keskimäärin kymmenen prosenttia, kun taas työssä käyvillä se säilyy melko ennallaan. Toimeentulon taso oli työssäkäyvillä leskillä korkeampi kuin eläkeläisleskillä. Sukupuolen mukaan tarkasteltuna toimeentulo laskee ensisijaisesti naisilla.

SISÄLTÖ

Mervi Takala

1 Johdanto	11
Kirjallisuus.....	14

Mervi Takala

2 Perhe-eläke osana eläkejärjestelmää	15
2.1 Kelan perhe-eläke	15
2.2 Perhe-eläke työeläkkeenä.....	17
2.3 Tapaturmavakuutusten perhe-eläke	23
2.4 Ryhmähenkivakuutus	24
2.5 Perhe-eläke Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa.....	25
2.6 Yhteenveto	27
Kirjallisuus.....	28
Liite.....	29

Tuomas Jussila

3 Suomen perhe-eläkejärjestelmä – katsaus historiaan	31
3.1 Johdanto	31
3.2 Työeläkejärjestelmän perhe-eläkkeet	32
3.3 Yleinen perhe-eläke	35
3.4 Vuoden 1990 perhe-eläkereformi	38
3.5 Yhteenveto	41
Kirjallisuus.....	43

Mervi Takala

4 Perhe-eläke – leskien ja orpojen turva?	45
4.1 Aikaisempaa tutkimusta.....	45
4.2 Perhe-eläke sosiaalivakuutuksena.....	48
4.3 Perhe-eläkkeen perhe.....	49
4.4 Yhteenveto	51
Kirjallisuus.....	53

Janne Salonen ja Jukka Lampi

5 Perhe-eläkkeensaajien eläketurva	57
5.1 Johdanto	57
5.2 Aineisto.....	57
5.3 Perhe-eläkkeensaajien piirteitä	59

5.4	Perhe-eläke ja lakisääteinen eläketurva	71
5.5	Eläkejärjestelmän piirteitä.....	87
5.6	Eläkemeno	92
5.7	Yhteenveto	93
	Kirjallisuus.....	95

Juha Rantala

6	Eläkeläisleskien toimeentulo.....	97
6.1	Johdanto	97
6.2	Tutkimusaineisto ja keskeiset käsitteet	98
6.3	Eläkeläisleskien väestörakenne ja toimeentulo – vertailu muihin väestöryhmiin	101
6.4	Eläkeläisleskien toimeentulo iän, sukupuolen ja perheeseen mukaan	105
6.5	Eläkeläisleskien toimeentulon jakautuminen ja tuloerot	108
6.6	Eläkeläisleskien pienituloisuus.....	114
6.7	Yhteenveto	119
	Kirjallisuus.....	123
	Liitteet	125

Juha Rantala

7	Leskeksi jääneiden toimeentulon muuttuminen	129
7.1	Johdanto	129
7.2	Leskeksi jääneiden profili.....	129
7.3	Leskeksi jääneiden keskimääräinen toimeentulo vuosina 2002–2008.....	131
7.4	Leskeksi jääneiden tulorakenne	135
7.5	Yhteenveto	137
	Kirjallisuus.....	139
	Liite.....	140

Mervi Takala

1 Johdanto

Kun puoliso ja huoltaja kuolee, saavat leski ja alaikäiset lapset useimmissa tapauksissa perhe-eläkettä. Perhe-eläke muodostuu lesken- ja lapseneläkkeestä. Työeläkejärjestelmiin perhe-eläke tuli vuonna 1967 ja järjestelmää uudistettiin kattavammin 23 vuotta myöhemmin kesällä 1990. Uudistuksesta on nyt toiset 23 vuotta ja tässä raportissa on tarkoituksena katsoa, mitä perhe-eläkkeestä nyt tiedetään. Perhe-eläke on myös nykyään eläkejärjestelmän uudistuksia pohtivien agendalla. Eläkeneuvotteluryhmän väliraportissa helmikuulta (2012) luvataan arvioida nykymuotoisen leskeneläkkeen tarkoituksenmukaisuus.

Varsinaista tutkimusta perhe-eläkkeestä on vähän. Julkinen keskustelu aiheesta on ollut satunnaista ja jopa vääristynyttä. Tuoreessa (Kautto 2011) eläkkeensaajien toimeentuloa kuvaavassa raportissa toimeentuloa tarkasteltiin pääasiassa vanhuuseläkeläisten tulojen ja toimeentulokokemusten valossa. Perhe-eläkkeensaajia ei tarkasteltu erikseen. Siten on tarpeen katsoa näitä asioita myös perhe-eläkkeen näkökulmasta. Tässä raportissa kuvataan laajasti perhe-eläkettä, perhe-eläkkeen kehitystä, perhe-eläkkeensaajia ja leskeneläkkeen saajien toimeentuloa.

Perhe-eläkkeensaajia on Eläketurvakeskuksessa tutkittu viimeksi 1980-luvulla (Tuominen 1988; Hyrkkänen 1988). Näiden tutkimusten jälkeen tutkimus- ja rekisteriaineistot ovat merkittävästi parantuneet, mikä mahdollistaa aikaisempaa monipuolisemman kuvan muodostamisen perhe-eläkkeensaajista.

Perhe-eläkettä ei tunneta kovin hyvin, mikä näkyy myös julkisessa keskustelussa. Kuolema saattaa tulla yllätyksenä tai olla ennakoitavissa, mutta lienee niin, että lesken- ja lapseneläke tulee tutuksi vasta, kun puoliso ja huoltaja kuolee. Myöskään eläkejärjestelmän toimijat eivät ole olleet aktiivisia. Esimerkiksi vuonna 2012 Eläketurvakeskuksesta lähti yli 160 tiedotetta. Yksikään ei koskenut perhe-eläkettä.

Vuoden 2012 keväällä leskeneläke nousi aiheeksi julkisessa keskustelussa. Tämän keskustelun seurauksena asiaa puitiin myös eduskunnassa. Ministeri Paula Risikko vastasi kansanedustaja Pirkko Ruohonen-Lernerin (ps.) kirjalliseen kysymykseen (KK 205/2012 vp), joka koski leskeneläkkeitä ja samalla päivitti perhe-eläkkeen tarkoituksen. Perhe-eläkkeen tarkoituksena on *"turvata lesken ja lasten toimeentulo perheen huoltajan kuoltua. Perhe-eläketurva muodostuu kahdes-*

ta rinnakkaisesta järjestelmästä. Työeläkelakien mukaisella perhe-eläkkeellä korvataan sitä ansiotulon menetystä, joka perheelle aiheutuu huoltajan kuolemasta. Kansaneläkejärjestelmän mukaisella yleisellä perhe-eläkkeellä puolestaan turvataan lesken ja lasten vähimmäistoimeentulo" (Risikko 2012).

Kysymys pohjautui Helsingin Sanomien julkaisemaan uutiseen *"Hyvätuloisimmat lesket saavat erikoislääkärin tulot"* (HS 27.2.2012). Tämä juttu taas perustui Kansantaloudellisessa Aikakauskirjassa julkaistuun Reija Liljan artikkeliin *"Leskeneläkkeet pitkittävät eläkeuria ja kannustavat työurien lyhentämiseen"* (Lilja 2012). Liljan artikkelissa tarkastellaan leskeneläkkeitä työn tarjonnan näkökulmasta ja esitetään erilaisia laskelmia leskeneläkkeen kannustinvaikutuksista. Lilja pitää myös ongelmana sitä, että leskeneläke on tulonsiirto yksinäisiltä perheille.

Kokoomuksen kansanedustaja ja silloinen Kevan hallituksen puheenjohtaja Sampsä Kataja ehdotti leskeneläkkeiden lakkauttamista (HS 28.12.2012): *"keskustelu sodassa kuolleiden puolisoitten ja patriarkaalisuuden yhteiskunnan ongelmia korjaamaan perustetun leskeneläkkeen tulevaisuudesta on kaikkein vaikeinta (eläkekeskustelussa – M.T.)"*.

Nämä leskeneläkettä ja joskus myös lapseneläkkeitä koskevat kirjoitukset ja mielipiteet herättivät vilkkaan kansalaiskeskustelun niin päivälehtien sivuilla kuin sosiaalisessa mediassakin. Keskustelussa paheksuttiin korkeita eläkkeitä ja usein koko perhe-eläkejärjestelmää:

"Ei se, että on sattunut menemään naimisiin, oikeuta muiden maksamiin tukiin. Työeläkemaksut ovat henkilökohtaisia, joten on täysin perusteetonta, että niistä hyötyy joku toinen ihminen"

Keskusteluissa toivottiin toisaalta realismia, koska suurin osa eläkkeistä on pieniä. Joku tohti myös moittia leskien ja orpojen kadehtimista. Osansa saivat myös keskustelun virittäjät:

"Eikö tutkimukseen löytynyt yhtään pienten eläkkeiden saajia, vai olenko ainoa sellainen? Täysin absurdi on väite, että pienipalkkainen puoliso leskeneläkkeen toivossa pysyttelisi työelämän ulkopuolella. Kyllä perheessään on päämääränä elää elämää, eikä odottaa jonkun kuolemaa!!!"

Tämä keskustelu oli harvinainen. Tiedotusvälineissä oli ja on paljon eläkeasiaa. Niissä käsitellään esimerkiksi eläkeikää ja työurien pituutta, suuria eläkkeitä ja eläkekattoa, eläkkeiden oikeudenmukaisuutta ja eläkkeiden rahoitusta. Nämä teemat ovat yhtenäen esillä, kun kevään 2012 keskustelu perhe-eläkkeistä oli hetkessä ohi.

Tässä raportissa kuvataan siis perhe-eläkettä ja perhe-eläkkeensaajia. Ensiksi kuvaillaan perhe-eläke ja muut leskien ja orpojen taloudellisen turvan takaavat järjestelmät. Leskeneläkkeen lisäksi perhe-eläkettä voidaan maksaa tapaturmakorvauksena ja ryhmähenkivakuutuksena. Luvussa 3 luodaan katsaus perhe-eläkkeen syntyyn ja perhe-eläkkeeseen tehtyihin muutoksiin. Mitkä keskustelut ja kannanotot vaikuttivat perhe-eläkkeen syntyyn? Mikä oli muuttunut, kun perhe-eläke reformoitiin 23 vuotta myöhemmin? Luvussa 4 pohditaan perhe-eläkkeen luonnetta ja perheen muutosta. Usein esitetty kysymys on, miksi avoliitossa asuvat eivät voi saada leskeneläkettä. Luvussa kuvataan myös, miten perheen erilaiset määrittelyt vaihtelevat lainsäädännössä.

Luvussa 5 kuvaillaan rekisteriaineiston avulla perhe-eläkkeen saajien eläketurvan tasoa ja ominaisuuksia. Millainen on tyypillinen lesken- tai lapseneläkkeen saaja? Kuinka kauan leskeneläkettä maksetaan? Luvussa 6 arvioidaan eläkeläisleskien toimeentuloa. Mistä eläkeläisleskien toimeentulo rakentuu? Mikä merkitys leskeneläkkeellä on toimeentulossa? Poistaako perhe-eläke köyhyyttä? Luvussa 7 kuvataan, miten leskeksi tulo vaikuttaa toimeentuloon. Onko muutos suuri vai pieni? Miten leskeksi tulleet naiset ja miehet eroavat toimeentulon osalta?

Kirjallisuus

Eläkeneuvotteluryhmä (2012) Eläkeneuvotteluryhmän väliraportti 17.2.2012.

HS (2012) Hyvätuloisimmat lesket saavat erikoislääkärin tulot. Helsingin Sanomat 27.2.2012.

HS (2012) Kataja vaatii lopettamaan leskeneläkkeet. Helsingin Sanomat 28.12.2012.

Hyrkkänen, R. (1988) Leskien ansiotyö ja terveydentila. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:2.

Kataja, S. (2013) Eläkekeskustelu tulella leikkimistä? Satakunnan Kansa 11.01.2013.

Kautto, M. (toim.) (2011) Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 04/2011.

Lilja, R. (2012) Leskeneläkkeet pitkittävät eläkeuria ja kannustavat työurien lyhentämiseen. Kansantaloudellinen aikakauskirja 108, 1/2012, 81–91.

Risikko, P. (2012) Vastaus kirjalliseen kysymykseen KK 205/2012 vp.

Ruohonen-Lerner, P. (2012) Leskeneläkejärjestelmän uudistaminen KK 205/2012 vp.

Tuominen, E. (1988) Perhe-eläketurva muuttuvassa yhteiskunnassa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:1.

Mervi Takala

2 Perhe-eläke osana eläkejärjestelmää

Suomalainen eläkejärjestelmä takaa perheen taloudellisen turvan kuolemantapauksen jälkeen. Työ- ja kansaneläkejärjestelmissä, SOLITA-järjestelmissä¹ sekä ryhmähenkivakuutuksessa on perhe-eläke. Lakisääteinen turva leskeytymisen jälkeen riippuu lesken ja lapsien iästä, eläkkeistä ja muista etuuksista kuten ryhmähenkivakuutuksesta.

Vuonna 1967 tehtiin työeläkelakeihin lisäys perhe-eläkkeistä yhtenä viimeisimmistä maista Euroopassa. Eläkkeeseen oikeutettuja olivat naislesket ja edunjättäjän lapset 18 ikävuoteen asti. Täysin työkyvyttömän lapsen eläke jatkui myös 18 ikävuodesta eteenpäin.

Kesällä 1990 astui voimaan perhe-eläkeuudistus. Siinä myös miehille laajennettiin oikeus leskeneläkkeeseen. Leskeneläkkeen laskentaa muutettiin siten, että lesken omat tulot otetaan huomioon eläkkeen määrää mitoitettaessa toteuttamalla eläkesovitus (nykyisin vähennys), jossa lesken maksussa oleva tai odotettavissa oleva eläke otetaan huomioon.

Tämän luvun aluksi kuvataan voimassa olevan lainsäädännön mukaisia perhe-eläkkeitä työ- ja kansaneläkejärjestelmässä sekä ryhmähenkivakuutuksessa. Aiheen käsittely vastaa pitkälti työeläkelainsäädännössä ja sen soveltamisohjeissa sovellettua tapaa. Teknisten kuvausten ohessa on muutamia laskentaesimerkkejä nykykäytäntöjen mukaisista perhe-eläkkeistä. Lopuksi esitellään lyhyesti perhe-eläkejärjestelmät Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa.

2.1 Kelan perhe-eläke

Kelan leskeneläkettä voi saada leski, joka ei ole täyttänyt 65 vuotta. Leskeneläkkeeseen kuuluu alkueläke ja sen jälkeen mahdollisesti jatkoeläke. Alku- ja jatkoeläkkeen lisäksi Kela voi maksaa leskelle asumistukea.

Alkueläke myönnetään edunjättäjän kuolinpäivää seuraavan kuukauden alusta, ja sitä maksetaan kuusi kuukautta tai sen kuukauden loppuun, jona leski täyttää 65 vuotta. Alkueläke on vakiomääräinen, vuonna 2013 se on 324,93 euroa kuukaudessa.

1 Sotilas-, liikenne- ja tapaturmavakuutuslainsäädännön mukaiset korvaukset.

Alkueläkkeen jälkeen leski voi saada jatkoeläkettä, joka koostuu perusmäärästä ja tulosidonnaisesta täydennysmäärästä (taulukko 2.1). Sitä maksetaan sen kuukauden loppuun, jona leski täyttää 65 vuotta. Jatkoeläke on vähintään perusmäärän suuruinen, jos perheessä on alle 18-vuotias yhteinen lapsi edunjättäjän kanssa tai samassa taloudessa asuu edunjättäjän tai lesken alle 18-vuotias lapsi, joka asui perheessä kuoleman hetkellä.

Jos perheessä ei ole alle 18-vuotiasta lasta, leski voi saada jatkoeläkkeen tulosidonnaisen täydennysmäärän mutta ei perusmäärää. Jatkoeläkkeen täydennysmäärään vaikuttavat lähes kaikki lesken tulot. Omaisuus ei vaikuta jatkoeläkkeen täydennysmäärään. Jatkoeläke on vähintään perusmäärän suuruinen eli 101,78 euroa kuukaudessa, jos perheessä on alle 18-vuotias yhteinen lapsi edunjättäjän kanssa tai samassa taloudessa asuu edunjättäjän tai lesken alle 18-vuotias lapsi, joka asui perheessä kuoleman hetkellä.

Taulukko 2.1.

Lesken jatkoeläkkeen täydennysmäärä ja tulorajat vuonna 2013, euroa.

Perhesuhteet	Täysi täydennysmäärä	Tulot, joilla saa täyden eläkkeen	Tulot, joilla saa täyden eläkkeen, kun perheessä on alle 18-vuotias lapsi	Tulot, joilla ei saa täydennysmäärää, jos perheessä ei ole alle 18-vuotiasta lasta
Yksinäinen	528,24	55,62	1 112,05	1 098,71
Parisuhteessa	457,05	55,62	969,71	956,30

Lapseneläke

Kelan lapseneläkkeeseen kuuluvat perusmäärä ja täydennysmäärä ja sitä maksetaan, kunnes lapsi täyttää 18 vuotta. Lapseneläkettä voi saada myös isä- tai äiti-puolen tai kasvatusisän tai -äidin kuoltua. Päätoiminen opiskelija voi saada perusmäärän suuruista eläkettä, kunnes täyttää 21 vuotta. Tämän koululaiseläkkeen määrä on perusmäärän suuruinen.

Lapseneläkkeen perusmäärä on 59,79 euroa kuukaudessa vuonna 2013. Jos molemmat vanhemmat ovat kuolleet, saa orpo kaksi perusmäärää eli noin 119 euroa kuukaudessa.

Alle 18-vuotias voi saada perusmäärän lisäksi täydennysmäärän, johon vaikuttavat muut perhe-eläkkeet. Jos muualta kuin Kelasta saadut bruttomääräiset

perhe- tai huoltoeläkkeet ovat enintään 55,62 euroa kuukaudessa, lapsi voi saada täydennysmäärän täytenä eli 90,43 euroa kuukaudessa. Jos muut perhe-eläkkeet ovat yli 55,62 euroa kuukaudessa, täydennysmäärästä vähennetään puolet ylittävistä osasta. Jos muut eläkkeet ylittävät 236 euroa kuukaudessa, täydennysmäärää ei makseta lainkaan.

2.2 Perhe-eläke työeläkkeenä

Työeläkelakien mukaista perhe-eläkettä voidaan maksaa työeläkelakien piiriin kuuluneen kuolleen henkilön eli edunjättäjän puolisoille ja lapsille. Perhe-eläkkeen voivat saada leski, entinen puoliso, rekisteröidyn parisuhteen² eloon jäänyt osapuoli ja lapset.

Leskeneläkeoikeus syntyy avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen perusteella. Leskellä on oikeus leskeneläkkeeseen, jos leskellä on tai on ollut yhteinen lapsi (oma tai ottolapsi) edunjättäjän kanssa ja avioliitto oli solmittu tai parisuhde rekisteröity ennen kuin edunjättäjä oli täyttänyt 65 vuotta. Jos leskellä ja edunjättäjällä ei ole ollut yhteistä lasta, mutta avioliitto oli solmittu tai parisuhde rekisteröity ennen kuin edunjättäjä oli täyttänyt 65 vuotta ja leski 50 vuotta, leskellä on oikeus leskeneläkkeeseen. Avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen oli pitänyt kestää ennen edunjättäjän kuolemaa vähintään viisi vuotta. Leskenoikeus syntyy myös, jos leski on edunjättäjän kuollessa täyttänyt 50 vuotta tai leski on saanut työkyvyttömyyseläkettä, joka on jatkunut vähintään kolmen vuoden ajan. Työeläkelakien mukaisessa perhe-eläkkeessä leskeneläkkeen saamisella ei ole yläikärajaa.

1.9.2009 alkaen rekisteröidyn parisuhteen osapuoli on voinut adoptoida toisen osapuolen lapsen. Tällaisen perheensisäisen adoption jälkeen lasta pidetään rekisteröidyn parin yhteisenä lapsena. Jos rekisteröidyn parisuhteen toinen osapuoli on adoptoinut toisen osapuolen lapsen, eloonjääneellä osapuolella on oikeus perhe-eläkkeeseen, jos parisuhde on rekisteröity ennen kuin edunjättäjä täytti 65 vuotta ja adoptio tapahtui ennen edunjättäjän kuolemaa.

Edunjättäjän entisellä puolisollla oikeus perhe-eläkkeeseen määräytyy kuten leskellä, jos edunjättäjä oli kuollessaan velvollinen maksamaan entiselle puolisolleen elatusapua, joka perustuu tuomioistuimen lainvoimaiseen päätökseen tai sosiaalilautakunnan vahvistamaan sopimukseen. Kunnallisen eläkelain mukaan voidaan entiselle puolisolle myöntää leskeneläke jonkin muunkin luotettavan selvityksen mukaan.

2 Laki rekisteröidystä parisuhteesta tuli voimaan 2002.

Leskeneläkkeen määrä

Perhe-eläkkeen perusteena on edunjättäjän kuolinhetkellään saama eläke, jonka hän olisi saanut, jos hän olisi tullut työkyvyttömäksi kuolinpäivänään. Jos edunsaajina on lesken lisäksi lapsia, on täysi leskeneläke taulukon 2.2 osoittama osuus perhe-eläkkeen perusteena olevasta edunjättäjän eläkkeestä.

Taulukko 2.2.

Lesken- ja lapseneläkkeiden määräosuudet.

	Lasten lukumäärä				
	0	1	2	3	4–
Leskeneläke	6/12	6/12	5/12	3/12	2/12
Lapseneläke	-	4/12	7/12	9/12	10/12
Yhteensä	6/12	10/12	12/12	12/12	12/12

Lähde: Työeläkkeen laskentaopas 2012.

Jos leski on yksin edunsaajana, täysi leskeneläke on puolet edunjättäjän eläkkeestä. Eläkkeessä otetaan huomioon lesken omat eläketulot, jotka voivat pienentää leskeneläkkeen määrää.

Leskelle maksettava leskeneläke voi olla pienempi kuin se eläke, joka on hänen osuutensa edunjättäjän eläkkeen perusteella lasketusta perhe-eläkkeestä. Tämä johtuu siitä, että lesken omat työeläkkeet, joko hänen jo maksussa olevat eläkkeensä tai hänen laskennalliset eläkkeensä voivat vaikuttaa vähentävästi leskeneläkkeeseen.

Leskeneläkkeen vähentäminen omien tulojen perusteella tehdään leskeneläkkeeseen, kun nuorin lapsista täyttää 18 vuotta. Edunjättäjän kuolemaa seuraavan seitsemännen kalenterikuukauden alusta maksetaan leskeneläkettä alle 65-vuotiaalle leskelle, jos hänellä ei ole vähennyksen estäviä alle 18-vuotiaita lapsia, eikä hän saa omaa eläkettä. Ajankohta määräytyy alkueläkkeen keston mukaan.

Vähennys tehdään heti leskeneläkkeen alkaessa, jos leski on täyttänyt 65 vuotta edunjättäjän kuollessa tai hän on omaan ansiotyöhönsä perustuvalla työeläkelakien mukaisella eläkkeellä, eikä hänellä ole vähentämistä estäviä alle 18-vuotiaita lapsia.

Vuoden 2010 alusta leskeneläkkeen vähentämisessä on käytetty yhtä kiinteää vähennyksen perustetta. Vähennyksen peruste on 663,50 euroa vuonna 2013. Jos lesken oma eläke ylittää vähennyksen perusteen, puolet erotuksesta vähennetään

täydestä leskeneläkkeestä (liitteessä 1 on yksityiskohtainen tieto eläkkeen määräs-
tä eri tulotasoilla). Vähennetty leskeneläke lasketaan seuraavan kaavan mukaisesti:

$$\begin{aligned} \text{Vähennetty leskeneläke} &= 0,5 \times \text{Edunjättäjän eläke} - 0,5 \times \text{Ylite} \\ \text{Ylite} &= \text{Lesken oma eläke} - \text{Vähennyksen peruste} \end{aligned}$$

Esimerkki 2.1.

Perhe-eläke, kun edunjättäjä kuolee työkäisenä vuonna 2012.

Vaihe 1. Perheen äiti kuolee työsuhteessa ollessaan vuonna 2012. Äidin työ-
kyvyttömyyseläke olisi ollut 810,00 euroa kuukaudessa, josta ansaittu elä-
ke oli 365,15 euroa ja tulevan ajan osuus 444,85 euroa. Työkyvyttömyys-
eläkkeen ansaittu osa tarkistetaan vuonna 2012 elinaikakertoimella 0,98351.
Perhe-eläkkeen perusteena oleva eläke on $(365,15 \times 0,98351) + 444,85 =$
803,98 e/kk.

Perheeseen kuului aviomies ja kaksi lasta. Eläkkeet ovat:

$$\text{Leskeneläke: } 5/12 \times 803,98 = 334,99 \text{ euroa/kk}$$

$$\text{Lapseneläkkeet: } 7/12 \times 803,98 = 468,99 \text{ euroa/kk}$$

Kummankin lapsen oma osuus on $468,99 / 2 = 234,49$ euroa/kk.

Leskelle maksetaan 6 kuukauden ajan Kelasta alkueläkettä, jonka mää-
rä oli 313,90 euroa/kk vuonna 2012. Lapsille maksetaan Kelan perusmäärä
57,76 euroa/kk vuonna 2012.

Vaihe 2. Toinen lapsi täyttää 18 vuotta myöhemmin vuonna 2012 ja lakkaa
olemasta lapseneläkkeensaaja. Perhe-eläke lasketaan uudelleen. Perhe-eläke
on yhteensä 10/12 edunjättäjän eläkkeestä.

$$\text{Leskeneläke: } 6/12 \times 803,98 = 401,99 \text{ euroa/kk}$$

$$\text{Lapseneläke: } 4/12 \times 803,98 = 267,99 \text{ euroa/kk}$$

Leski saa Kelasta lesken jatkoeläkkeen perusmäärän, joka vuonna 2012 oli
98,32 euroa/kk. Perusmäärä maksetaan, koska leskellä on vielä alle 18-vuo-
tiaita lapsia. Tulosidonnaista jatkoeläkkeen osuutta ei makseta, koska lesken
tulot (omat ansiot ja perhe-eläke) ylittävät rajat.

Lapselle maksetaan Kelasta lapseneläkkeen perusmäärä 57,76 euroa/kk.

Vaihe 3. Nuorin lapsi täyttää 18 vuonna 2013. Leskeneläkettä vähennetään lapsen syntymäpäivää seuraavan kuukauden alusta.

Vähennyksessä otetaan huomioon lesken oma laskennallinen työkyvyttömyyseläke, joka on 1 550,50 euroa/kk. Ansaistu eläke on tästä 1 239,56 euroa/kk ja tulevan ajan osuus 310,94 euroa/kk. Ansaistu eläke tarkistetaan vuodelle 2013 vahvistetulla elinaikakertoimella 0,97914.

Lesken oma laskennallinen työkyvyttömyyseläke on $(1\,239,56 \times 0,97914) + 310,94 = 1\,524,64$ euroa/kk

Edunjättäjän eläke tarkistettuna työeläkeindeksillä vuoden 2013 tasoon on: $803,98 \times 2475 / 2407 = 826,69$ euroa/kk

Leskeneläkkeen vähennyksen peruste on 663,50 vuonna 2013.

Leskeneläke: $(6/12 \times 826,69) - 0,5 \times (1\,524,64 - 663,50) = 0$

Lesken ansiotulot ylittävät Kelan leskeneläkkeen saamisen rajat, joten leski ei saa myöskään Kelasta leskeneläkettä.

Kun leski alkaa saada omaa eläkettä, leskeneläke lasketaan uudestaan tämän myönnetyn eläkkeen perusteella. Jos perhe-eläke alkaa lesken jo ollessa työkyvyttömyyseläkkeellä ja leskellä on eläkeaikaisia ansioita, käytetään eläkkeen vähentämisessä lesken maksussa olevaa työkyvyttömyyseläkettä. Työkyvyttömyyseläkkeen aikaisesta työskentelystä 63-vuotiaana myönnetty eläkeaikainen karttumaa ei aiheuta uutta laskentaa.

Jos laskennallinen työeläke poikkeaa huomattavasti lesken todellisesta tulo-
tasosta, leskeneläkettä voidaan vähentää lesken todellisten tulojen perusteella.

Leskeneläkkeen vähentäminen omien tulojen perusteella tehdään uudelleen vain, jos leskelle myönnetään muu oma työeläke kuin osa-aikaeläke. Tällöin käytetään samaa vähennyksen perustetta kuin vähennystä ensimmäistä kertaa tehtäessä. Vähennyksen peruste tarkistetaan työeläkeindeksillä perhe-eläkkeen alkamisvuodesta uuden vähennysajankohdan tasoon.

Esimerkki 2.2.

Perhe-eläke alkueläkkeen jälkeen vuonna 2013.

Edunjättäjä kuolee helmikuussa 2013. Edunsaajana on työikäinen leski. Leskeneläke on ensimmäisen kuuden kuukauden ajan puolet edunjättäjän eläk-

keestä eli 640,58 euroa/kk. Samoin leskelle maksetaan alkueläkettä Kelasta 324,93 euroa/kk (vuoden 2013 tasossa).

Leskeneläkkeen vähennys tehdään 1.9.2013 alkaen. Vähennyksessä otetaan huomioon lesken oma laskennallinen työkyvyttömyyseläke, joka on 1 613,35 euroa/kk. Ansaittu eläke on tästä 1 200,25 euroa/kk ja tulevan ajan osuus 413,10 euroa/kk. Ansaittu eläke tarkistetaan vuodelle 2013 vahvistetulla elinaikakertoimella 0,97914.

Lesken oma laskennallinen työkyvyttömyyseläke on
 $(1\,200,25 \times 0,97914) + 413,10 = 1\,588,31$ euroa/kk

Edunjättäjän eläke on 1 281,16 euroa/kk.

Leskeneläkkeen vähennyksen peruste on 663,50 vuonna 2013.

Leskeneläke: $(0,5 \times 1\,281,16) - 0,5 \times (1\,588,31 - 663,50) = 178,18$ euroa/kk

Kelan jatkoeläkettä leskelle ei makseta, koska hänen tulonsa ylittävät rajat.

Esimerkki 2.3.

Perhe-eläke, kun edunjättäjä ja leski vanhuuseläkkeellä vuonna 2013.

Edunjättäjä kuolee 75 vuoden iässä vuonna 2013. Hänen työeläkkeensä oli hänen kuollessaan 1050,45 euroa/kk ja kansaneläke 61,42 euroa/kk. Lesken oma työeläke oli 935,42 euroa/kk ja kansaneläke 118,93 euroa/kk.

Leskeneläkettä vähennetään heti kuolemaa seuraavan kuukauden alusta eli työeläkejärjestelmän leskeneläkkeen alkaessa, koska leski on jo täyttänyt 65 vuotta.

Leskeneläke: $(0,5 \times 1\,050,45) - 0,5 \times (935,42 - 663,50) = 389,27$ euroa/kk.

Lesken työeläketulot ovat yhteensä $935,42 + 389,27 = 1\,324,69$ euroa/kk. Tämän tasoisella työeläkkeellä kansaneläkettä ei enää makseta.

Entisen puolison eläke

Edunjättäjän entisen puolison eläke kuukaudessa on se osuus leskeneläkkeestä, mitä 60 prosenttia entisen puolison kuukausittaisesta elatusavusta on edunjättäjän koko eläkkeestä, eli $(0,6 \times \text{elatusapu/edunjättäjän eläke}) \times \text{leskeneläke}$.

Jos edunsaajana on myös leski, entisille puolisoille maksettavat eläkkeet pienentävät leskelle maksettavaa eläkettä. Ne voivat olla enintään puolet leskeneläkkeestä. Entisen puolison eläke voi olla enintään leskeneläkkeen suuruinen silloin, kun edunsaajana ei ole leskeä.

Perhe-eläkkeen kertasuoritus

Jos eläke maksetaan kertasuorituksena, eläkkeensaajalla ei ole enää oikeutta eläkkeeseen saman eläketapahtuman johdosta. Kertasuoritus maksetaan vasta, kun on todennäköistä, että eläkkeeseen ei tule enää muutoksia. Perhe-eläkkeessä tällaisia muutostilanteita ovat edunsaajien lukumäärän muutos, leskeneläkkeen vähentäminen laskennallisen eläkkeen jälkeen oman eläkkeen perusteella tai se, että perhe-eläkettä on vähentänyt liikenne- tai tapaturmakorvaus, jonka määrän voidaan arvioida muuttuvan jatkossa.

Jos alle 50-vuotiaan lesken tai edunjättäjän entisen puolison eläke lakkaa avioliiton solmimisen johdosta, hänelle maksetaan kertasuorituksena määrä, joka on yhtä suuri kuin leskeneläke (tai entisen puolison eläke) olisi ollut kolmen vuoden ajalta.

Lapseneläkkeen saamisen edellytykset

Lapseneläkkeen saamisen edellytyksenä on, että lapsi on edunjättäjän kuollessa alle 18-vuotias. Alle 18-vuotiaalla lapsella on aina oikeus lapseneläkkeeseen oman vanhempiansa jälkeen. Ottolapsella on oikeus lapseneläkkeeseen ottovanhempiensa jälkeen.

Lesken lapsella tai ottolapsella voi myös olla oikeus lapseneläkkeeseen edunjättäjän jälkeen, jos lapsi on asunut edunjättäjän kuollessa tämän ja lesken kanssa samassa taloudessa. Sama koskee myös rekisteröidyn parisuhteen eloon jääneen osapuolen lasta.

Lapsella on kuitenkin oikeus lapseneläkkeeseen vain kahden edunjättäjän jälkeen samanaikaisesti.

Lapseneläkkeen määrä

Lapseneläkkeen yhteismäärä lasketaan taulukon 2.2 mukaan. Lapseneläkkeeseen vaikuttaa ainoastaan perhe-eläkkeeseen oikeutettujen lasten lukumäärä. Lapseneläkkeen yhteismäärä jaetaan tasan kunkin lapsen kesken ja kullekin maksetaan

erikseen oma osuutensa. Ennen vuotta 2007 täysorvoille maksettiin niin kutsuttua täysorvon lisää.

2.3 Tapaturmavakuutusten perhe-eläke

Lakisääteinen tapaturmavakuutus

Lakisääteinen tapaturmavakuutus kattaa työtapaturmat ja ammattitaudit. Tapaturmakorvauksina perhe-eläkkeitä maksetaan, kun tapaturma sattuu vakuutetulle työntekijälle tai MYEL-yrittäjälle. 95 prosenttia työtapaturmista sattuu työntekijöille. Vuonna 2011 korvattiin noin 140 000 työtapaturmaa, joista kuolemaan johdettiin muutama kymmen.

Tapaturmavakuutuksesta maksetaan kuoleman sattuessa hautausavustusta, leskeneläkettä ja lapseneläkettä. Leskeneläkkeen saajana voi olla leski tai rekisteröidyn parisuhteen osapuoli. Myös avopuolisolle myönnetään hakemuksesta leskeneläke, jos tämä on asunut yhteisessä taloudessa ja heillä on tai on ollut lapsi tai sopimus keskinäisestä elatuksesta. Lapseneläkkeen saajia ovat alle 18-vuotiaat lapset ja 18–24-vuotiaat lapset, jotka opiskelevat. Opiskelun tulee olla päätoimista ja ammattiin valmistavaa.

Perhe-eläkkeen suuruus on enintään 70 prosenttia menehtyneen työntekijän vuosityöansioista. Lesken omat tulot vähentävät leskeneläkettä. Tulositäyttö tehdään sen ansiotason mukaan, joka leskellä oli edunjättäjän kuollessa. Hautausavustus on kertakorvaus, vuonna 2013 se oli 4 700 euroa.

Urheilijoiden tapaturmavakuutuksen perhe-eläkettä maksetaan tapaturman aiheuttaman urheilijan kuoleman johdosta enintään kymmenen vuoden ajan urheilijan kuolemasta. Perhe-eläkkeen perusteena käytetään vuosityöansioita. Hautausavustus määritellään samoin kuin työtapaturmalaisissa.

Maatalousyrittäjien tapaturmavakuutus on pakollinen kaikille niille yrittäjille, joilla on MYEL-vakuutus. Se kattaa paitsi maatalousyrittäjän myös tietyt perheenjäsenet, mikäli he työskentelevät yrityksessä ainakin ajoittain. Myös apurahansaajat kuuluvat MATA-lain piiriin. Korvaukset määrittyvät tapaturmavakuutuslain mukaisesti eli ne ovat samat kuin työntekijöillä. Yrittäjän tapaturmavakuutus on vapaaehtoinen.

Sotilastapaturmalain piiriin kuuluvat varusmiehet, vapaaehtoista asepalvelusta suorittavat naiset, kertausharjoituksissa olevat reserviläiset, siviilipalvelusmiehet, sotilasturvaorganisaatioihin koulutettavat sekä rauhanturvaamislain mukaiseen toimintaan tai kansainväliseen sotilaalliseen kriisinhallintatoimintaan osallistuvat suomalaiset

sekä Puolustusvoimien vapaaehtoisiiin harjoituksiin ja ammuntoihin ja sen Maanpuolustuskoulutukselta tilaamaan koulutukseen osallistuvat henkilöt. Korvaukset ja niiden määräytymisperusteet ovat pääsääntöisesti samat kuin tapaturmavakuutuslaissa.

Sotilasvammalain perusteella suoritetaan sotainvalidien ja muiden ennen 1.1.1991 vammautuneiden tai sairastuneiden sotilastapaturmakorvaukset. Hautausapu suoritetaan kuolinpesälle tai hautauksesta huolehtineelle. Hautausavun määrä on 2 385,45 euroa.

Huoltoeläke myönnetään sotilasvammalain nojalla korvattavissa olosuhteissa kuolleen tai kadonneen samoin kuin korvatun vammansa tai sairautensa seurauksena kuolleen invalidin leskelle, lapsille, vanhemmille ja joissakin tapauksissa eräille muillekin omaisille tai omaisiin verrattaville. Lesken täyden huoltoeläkkeen määrä on 659,72 euroa kuukaudessa.

Lisähuoltoeläke voidaan myöntää huoltoeläkettä saavalle leskelle, täysorvolle lapselle tai vanhemmalle. Lesken lisähuoltoeläke on enintään 577,88 euroa kuukaudessa. Tietyin ehdoin leskelle voidaan myöntää kertakorvaus. Kertakorvauksen suuruus leskelle on 7 916,64 euroa.

Liikennevakuutuslain ja potilasvakuutuslain korvaukset kuolemantapauksessa ovat harkinnanvaraisia.

2.4 Ryhmähenkivakuutus

Työntekijät ja MYEL-vakuutetut kuuluvat ryhmähenkivakuutuksen piiriin. Työntekijäin ryhmähenkivakuutus on työnantajan työntekijöilleen ottama henkivakuutus, jonka kustannuksista työnantaja vastaa. Työntekijäin ryhmähenkivakuutus perustuu työmarkkinajärjestöjen keskinäiseen sopimukseen ja vakuutettuina ovat eräin poikkeuksin kaikki työeläkelakien alaisessa työsuhteessa olevat työntekijät. MYEL-ryhmähenkivakuutusmaksu kerätään MYEL-maksun yhteydessä.

Vakuutusturvan suuruus riippuu kuolleen työntekijän iästä ja huollettavien lasten lukumäärästä (taulukko 2.3). Vakuutus on voimassa työntekijän työ- ja vapaa-aikana. Korvaus maksetaan kertakorvauksena. Se muodostuu perussummasta, lapsikorotuksista ja tapaturmakorotuksesta. Summat ovat samat sekä maatalousyrittäjille että työntekijöille. Perussumman suuruuteen vaikuttaa edunjäätäjän ikä kuolinhetkellä. Lapsikorotus on 7 300 euroa lasta kohden.

Jos kuolema oli tapaturmainen, korotetaan sekä perussummaa että lapsikorotusta 50 prosentilla. Leskelle maksetaan perussumma ja tapaturmakorotus ja lapsille lapsikorotus tapaturmakorotuksineen.

Taulukko 2.3.*Ryhmähenkivakuutuksen perussummat vuonna 2013, euroa.*

Vakuutetun ikä kuolinhetkellä	Euroa
-49	16 210
50	15 140
51	14 070
52	12 950
53	11 890
54	10 840
55	9 760
56	8 680
57	7 660
58	6 530
59	5 460
60-	4 500

2.5 Perhe-eläke Ruotsissa, Tanskassa ja Norjassa

Pohjoismaissa, kuten useimmissa Euroopan maissa, leskeneläke myönnetään sekä nais- että miesleskelle. Rekisteröidyt parisuhteet rinnastetaan avioliittoon.

Leskeneläkettä maksetaan Ruotsissa vain alle 65-vuotiaalle leskelle. Leskeneläkettä maksetaan alkueläkkeenä 12 kuukauden ajan. Jos leskellä on alaikäisiä huollettavia, maksetaan jatkettua alkueläkettä toiset 12 kuukautta tai kunnes nuorin lapsi täyttää 18 vuotta. Takuueläke täydentää leskeneläkettä. Pakollisessa lisäturvassa on valinnainen leskeneläke, joka voidaan maksaa joko eläkkeenä tai maksunpalautuksena.

Norjassa leskeneläkeoikeus on nais- ja miesleskellä, joka ei saa omaa eläkettä. Leskeneläke on ansiovähenteinen. Leskeneläke päättyy, kun leski jää työkyvyttömyyseläkkeelle, ammatilliselle lisäeläkkeelle tai avioituu uudelleen. Muussa tapauksessa leskeneläke muuttuu vanhuuseläkkeeksi, kun leski täyttää 67 vuotta. Leskeneläkkeen perusteella maksettava vanhuuseläke on korkeampi kuin muutoin.

Tanskassa leskelle maksetaan edunjättäjälle myönnetty kansaneläke kolmen kuukauden ajan puolison kuolemasta leskeneläkkeenä, jos molemmat avio- tai avopuolisot ovat eläkkeensaajia. ATP-työeläkejärjestelmästä ja lisäeläkejärjestel-

mistä leskelle ja alaikäisille lapsille maksetaan kertakorvaus tai määräaikainen korvaus.

Lapseneläkkeenä Ruotsissa maksetaan 20–35 prosenttia perhe-eläkkeen perusteesta. Osuus riippuu lapsen iästä ja lapsien syntymäjärjestyksestä. Myös Norjassa lapseneläke maksetaan osuutena perusmäärästä. Tanskassa lapseneläkkeen korvaa perusturvassa erityinen lapsikorotus ja lisäeläketurvassa maksetaan alle 18-vuotiaalle lapselle kertasuoritus.

Perhe-eläkkeen taso Pohjoismaissa

Vuonna 2011 Ruotsi ja Suomi olivat eläketason perusteella suunnilleen samalla tasolla. Norjassa eläke on selvästi korkeampi (taulukko 2.4). Ruotsin järjestelmälle kertakorvauksineen on tyypillistä, että keskieläke vaihtelee eri vuosina.

Taulukko 2.4.

Keskimääräinen perhe-eläke Pohjoismaissa 2011, PPP-Euro*, euroa kuukaudessa**.

Eläkelaji	Tanska	Suomi	Islanti	Norja	Ruotsi
Leskeneläke	.	426	.	691	485
Lapsen eläke	117	274	122	210	219

* Ostovoimakorjatuilla luvuilla voidaan verrata leskeneläkkeen merkitystä maittain vuosi kerrallaan.

** Lähde: NOSOSCO, Social Protection in the Nordic Countries.

Lapseneläkkeitä maksetaan kaikissa Pohjoismaissa. Eläketaso vaihtelee siten, että Suomessa on korkein eläke ja Tanskassa matalin. Suomen ero Ruotsiin ja Norjaan ei ole kuitenkaan suuri.

Tilastotiedot leskeneläkkeen saajista vaihtelevat maittain siinä määrin, että vertailukelpoista tietoa saajien osuudesta vastaavanikäisestä väestöstä ei ole saatavilla. Ikäryhmään suhteutettuna lapseneläkkeen saajia on suunnilleen saman verran eri maissa. Osuus vaihtelee 1,3–1,5 prosentissa.

2.6 Yhteenveto

Suomen perhe-eläkejärjestelmä on lakien ja soveltamisen osalta säilynyt varsin muuttumattomana jo pitkään. Sisällön kannalta merkittävin muutos vuonna 1967 voimaan tulleeseen perhe-eläkkeeseen tehtiin vuonna 1990, jolloin eläkeoikeus

tuli myös miehille. Samalla leskeneläkkeen määräytymiseen tehtiin muutoksia ja käyttöön otettiin niin sanottu eläkesovitus, jota nykyään sanotaan vähennykseksi.

Lakisääteinen turva leskeytymisen jälkeen riippuu lesken ja lapsien iästä, ansioista, eläkelaista ja muista etuuksista kuten ryhmähenkivakuutuksesta. Tapaturmakorvaukset ja ryhmähenkivakuutukset koskevat vain työkäisenä kuolleen leskeä ja lapsia.

Muihin Pohjoismaihin verrattuna suomalainen perhe-eläkejärjestelmä on kohutuullinen, jos korvaustasoja tarkastellaan turvan tasolla ja kestolla. Leskeneläkettä maksetaan Suomessa lesken loppuelämän ajan, Norjassa leskeneläke muuttuu vanhuuseläkkeeksi eläkeiässä. Ruotsissa leskeneläke on määräaikainen ja Tanskassa leskeneläke loppuu lesken saavutettua vanhuuseläkeiän tai se maksetaan kertakorvauksena.

Kirjallisuus

NOSOSCO, Social Protection in the Nordic Countries.

Työeläkkeen laskentaopas 2012. Eläketurvakeskuksen käsikirjoja 01/2012.

Työeläkelakipalvelu. <http://tyoelakelakipalvelu.etk.fi/>

Liite

Liitetaulukko 2.1.

Leskeneläke vähennyksen jälkeen 2013, €/kk*.

	Edunjättäjän työeläke euroa kk																							
	700	800	900	1000	1100	1200	1300	1400	1500	1600	1700	1800	1900	2000	2200	2400	2600	2800	3000	3200	3400	3600	3800	3000
700	332	382	432	482	532	582	632	682	732	782	832	882	932	982	1082	1182	1282	1382	1482	1582	1682	1782	1882	1882
800	282	332	382	432	482	532	582	632	682	732	782	832	882	932	1032	1132	1232	1332	1432	1532	1632	1732	1832	1832
900	232	282	332	382	432	482	532	582	632	682	732	782	832	882	982	1082	1182	1282	1382	1482	1582	1682	1782	1782
1000	182	232	282	332	382	432	482	532	582	632	682	732	782	832	932	1032	1132	1232	1332	1432	1532	1632	1732	1732
1100	132	182	232	282	332	382	432	482	532	582	632	682	732	782	882	982	1082	1182	1282	1382	1482	1582	1682	1682
1200	82	132	182	232	282	332	382	432	482	532	582	632	682	732	832	932	1032	1132	1232	1332	1432	1532	1632	1632
1300	32	82	132	182	232	282	332	382	432	482	532	582	632	682	782	882	982	1082	1182	1282	1382	1482	1582	1582
1400	0	32	82	132	182	232	282	332	382	432	482	532	582	632	732	832	932	1032	1132	1232	1332	1432	1532	1532
1500	0	0	32	82	132	182	232	282	332	382	432	482	532	582	682	782	882	982	1082	1182	1282	1382	1482	1482
1600	0	0	0	32	82	132	182	232	282	332	382	432	482	532	632	732	832	932	1032	1132	1232	1332	1432	1432
1700	0	0	0	0	32	82	132	182	232	282	332	382	432	482	582	682	782	882	982	1082	1182	1282	1382	1382
1800	0	0	0	0	0	32	82	132	182	232	282	332	382	432	532	632	732	832	932	1032	1132	1232	1332	1332
1900	0	0	0	0	0	0	32	82	132	182	232	282	332	382	482	582	682	782	882	982	1082	1182	1282	1282
2000	0	0	0	0	0	0	0	32	82	132	182	232	282	332	432	532	632	732	832	932	1032	1132	1232	1232
2200	0	0	0	0	0	0	0	0	32	82	132	182	232	282	332	432	532	632	732	832	932	1032	1132	1132
2400	0	0	0	0	0	0	0	0	0	32	82	132	182	232	332	432	532	632	732	832	932	1032	1132	1132
2600	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	32	82	132	182	232	332	432	532	632	732	832	932	1032	1032
2800	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	32	82	132	182	232	332	432	532	632	732	832	932	932
3000	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	32	132	232	332	432	532	632	732	832	832
															0	32	132	232	332	432	532	632	732	732

* Vähennyksen peruste 663,5 euroa. Peruste muuttuu vuosittain palkkakertoimella.

** Lesken ansioperuste; omaeläke, laskennallinen eläke tai ansio.

Tuomas Jussila

3 Suomen perhe-eläkejärjestelmä – katsaus historiaan

3.1 Johdanto

Ajatus yleisestä perhe-eläkkeestä oli ollut esillä Suomessa 1900-luvun alusta saakka. Ensimmäisen yksikamarisen eduskunnan vaaleissa puolueet olivat esittäneet vaatimuksia lesken- ja orvoneläkkeistä. Komiteat olivat pohtineet perhe-eläkkeiden tarpeellisuutta mutta todenneet ne kalliiksi, tosin ilman tehtyjä kustannusarvioita. Vuoden 1936 kansaneläkelakiesityksen yhteydessä hallitus esitti vanhuus- ja työkyvyttömyyseläkkeiden ohella myös orvoneläkettä. Eduskuntakäsittelyssä orvoneläkkeet korvattiin vakuutusmaksujen palauttamisella vakuutetun kuoltua ennen eläkeikää. Leskien ja orpojen asema oli esillä myös vuoden 1956 kansaneläkelain valmistelussa. Kansaneläkkeen tukiosaan liitettiin lapsi- ja vaimokorotus. Sen sijaan leskien ja orpojen aseman parantamisessa päädyttiin yleisiin perhe-avustuksiin. Aluksi myöskään työeläkelakeihin ei sisällytetty perhe-eläkkeitä, ja näin lesket ja orvot olivat pääasiassa sosiaaliavustusten varassa. Vuodesta 1946 alkaen leskiperheille maksettiin perhelisää ja vuodesta 1961 alkaen erityislapsilisää. Vuoden 1960 väestölaskennan mukaan naispuolisia leskiä, joilla oli lapsi huollettavanaan, oli noin 30 000. Näiden leskien huollettavana oli arviolta 56 000 alle 18-vuotiasta lasta. (Niemelä 1994, 176–177.)

Suomen vuoden 1962 työeläkeuudistus oli 1960-luvun kauaskantoisin sosiaalipoliittinen uudistus ja samalla myös periaatteellinen suuntaviitta. Ansiosidonnaiseen sosiaalivakuutukseen perustuva sosiaalipolitiikka kohosi vähitellen koko sosiaalipolitiikan tärkeimmäksi asiaksi. Tämä merkitsi samalla myös eläkkeen idean muuttumista, sillä kyse ei ollut enää ainoastaan perusturvasta, vaan saavutetun elintason turvaamisesta. Kansaneläkkeen puolustajien mielestä työeläkkeiden maksuun osallistuivat kaikki kansalaiset, työnantajien siirtäessä työeläkekustannuksensa suoraan tuotteiden ja palvelujen hintoihin. Tämän katsottiin asetavan erityisesti pienviljelijäväestön epäoikeudenmukaiseen asemaan. (Hägman 1997, 174.) Suomen ansioeläkereformi valmisteltiin ja toteutettiin lähes samanaikaisesti Ruotsin kanssa. Ruotsin eläkereformi toteutettiin luomalla lisäeläkejärjestelmä, jonka etuuksiin kuuluivat perhe-eläkkeet. (Niemelä 2011, 30; Niemelä 1994, 122–123.) Ruotsin kansaneläkejärjestelmään perhe-eläkkeet olivat kuuluneet jo vuodesta 1946 alkaen (Ståhlberg 2004, 20).

Perhe-eläkejärjestelmien synnyn aikoihin eli vuosina 1966–1969 kansaneläkejärjestelmän ja työeläkejärjestelmän vastakkainasettelu ilmeni palkansaaja- ja viljelijäväestön eriävinä näkemyksinä eläketurvan kehittämisestä (Niemi 1994, 284). Vastakkainasettelun taustalla oli työeläkelakien säätämisen yhteydessä syntynyt kahden erillisen eläkejärjestelmän kiistatilanne. Suomen työeläkeuudistus hyödyttikin palkansaajia, joita koskeva uudistuksen alkuvaihe, eli työntekijöiden eläkelaki TEL ja lyhytaikaisissa työsuhteissa työskentelevien eläkelaki LEL, toteutettiin nopeasti. Maalaisliitto vastusti uudistukseen sisältyvää ansaintaperiaattia. 1970-luvun alussa työeläketurva laajentui koskemaan myös yrittäjiä ja maanviljelijöitä. Työeläkekysymysten ja palkkapolitiikan välinen kytkös on ilmennyt siinä, että tulopolitiikan kaudella työeläketurvaa kehitettiin palkkapolitiittisten sopimusten yhteydessä. (Karisto ym. 1997, 295.) Ruotsissa eläkekamppailu lisäeläkejärjestelmän säätämisen yhteydessä oli käyty Suomesta poiketen vasemiston ja porvariston välillä (Niemi 2011, 30).

3.2 Työeläkejärjestelmän perhe-eläkkeet

Eläketurvakeskus julkaisi vuonna 1965 selvityksen Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa. Selvityksessä Eläketurvakeskuksen toimitusjohtaja Tauno Jylhä totesi, että *muun eläketurvan kehittymisen jälkeen perhe-eläkejärjestelmän puuttuminen oli suomalaisen sosiaaliturvan pahin aukko*. Suoritetun vertailun karu viesti oli, että Suomi kuului niiden maiden vähemmistöön, joka ei ollut järjestänyt perhe-eläketurvaa. (Aarnio 1965, 5 ja 9.) Esimerkiksi Ruotsissa perhe-eläkkeet sisältyivät jo vuoden 1946 kansaneläkelain uudistukseen ja ansioihin suhteutettuun lisäeläkejärjestelmään, joka oli tullut voimaan vuonna 1960.¹ (Ståhlberg 2004, 20; Niemi 1994, 123.) Julkaistun selvityksen jälkeen perhe-eläkkeiden valmistelu alkoi toden teolla. Eläketurvakeskuksessa tehtiin vuonna 1965 laskelmia perhe-eläkkeiden kustannuksista osana työeläkelakeja ja perhe-eläkkeiden voimaantulo ajoitettiin vuoden 1967 alkuun. Hieman myöhemmin Kansaneläkelaitoksen hallitus asetti toimikunnan valmistelemaan yleistä perhe-eläkejärjestelmää sekä sen liittämistä kansaneläkejärjestelmään. Näin eläkejärjestelmien välinen kilpailu nopeutti etuuskien parantamista molemmissa eläkejärjestelmissä. (Hannikainen 2012a, 120.)

Metalliteollisuuden työehtosopimusneuvotteluissa oli tammikuussa 1966 ajautettu tilanteeseen, jossa aikaansaatu neuvottelutulos uhkasi kaatua Suomen

1 Ruotsin kokonaiseläkejärjestelmän määräytyvyydestä ja etuuksista vuonna 1965 ks. Aarnio 1965.

Metallityöväen Liiton valtuustossa. Yksittäisen liiton solmima sopimus aiheutti hallaa käynnissä olleille ammattiyhdistysliikkeen eheytyyneuvotteluille poiketessaan yhteisistä tavoitteista. Neuvottelut siirtyivät takaisin keskusjärjestötasolle, mikä sai STK:n ja SAK:n johdon miettimään neuvottelujen edistämistä perhe-eläkkeiden avulla. Työnantajien arvioissa perhe-eläkkeiden uskottiin vahvistavan myös työeläkejärjestelmää kansaneläkejärjestelmään nähden. Keskusjärjestöjen johtajat Päiviö Hetemäki ja Vihtori Rantanen sopivat helmikuussa 1966 perhe-eläkkeiden liittämistä työeläkejärjestelmään jo vuoden 1967 alussa, kuten Eläketurvakeskuksen laskelmissa oli aikaisemmin oletettu. STK:n ja SAK:n yhteinen valmistelupyynnö perhe-eläkkeistä lähetettiin Eläketurvakeskukseen. Vastavaankaltaisen pyynnön lähetti myös Suomen Ammattijärjestö. Eläketurvakeskuksen hallitus antoi helmikuun puolivälissä asettamalleen laintarkastusvaliokunnalle tehtäväksi lakiehdotuksen valmistelemisen työeläkejärjestelmän täydentämisestä pakollisella perhe-eläketurvalla. (Hannikainen 2008, 148.)

Työeläkelakeihin liitettävät perhe-eläkkeet olivat osa laajempaa eläkepakettia. Kesäkuun lopulla 1966 hallitus antoi eduskunnalle lakiesitykset perhe-eläkkeiden liittämistä työeläkejärjestelmään. Samanaikaisesti esitettiin myös kansaneläkkeen tukilisien korottamista. Lakiesitys perhe-eläkkeistä oli työmarkkinajärjestöjen sopimuksen mukainen. Eduskuntakäsittelyssä lakiesitystä arvoستelivat keskustapuolueen kansanedustajat. Esimerkiksi keskustapuolueen puheenjohtaja V. J. Sukselaisen mielestä yleinen perhe-eläkejärjestelmä olisi pitänyt säätää ennen ensin ja harkita vasta tämän jälkeen, oliko työeläkejärjestelmän perhe-eläke tarpeellinen. Ristiriidoista huolimatta työeläkejärjestelmään liitettävät perhe-eläkkeet hyväksyttiin eduskunnassa hallituksen esityksen mukaisena. Esitykseen lisättiin keskustapuolueen lausuma yleisen perhe-eläkkeen aikaansaamiseksi. Myös esitys kansaneläkkeen tukilisien korottamisesta hyväksyttiin. (Niemi 1994, 175.)

Vuoden 1967 alusta tulivat voimaan työeläkelakien perhe-eläkkeet, jotka toutettiin muuttamalla TEL- ja LEL-lakien sisältöä. Erillisestä laista luopumista perusteltiin sillä, että järjestelmä yritettäisiin pitää mahdollisimman yksinkertaisena. Yksityisessä työsuhteessa olevien työntekijöiden eläkejärjestelmän kehitys tulisi jatkossakin tapahtumaan kahden lain puitteissa. Perhe-eläkevakuutettuja eli edunjättäjiä olivat henkilöt, jotka olivat kuollessaan vakuutettuja TEL:n ja LEL:n kautta vanhuuden ja työkyvyttömyyden varalta. Eläkkeeseen oikeutettuja eli edunsaajia olivat naispuoliset lesket ja edunjättäjän lapset. Lapset olivat edunsaajia 18 ikävuoteen saakka. Lapsen ollessa täysin työkyvytön eläke jatkui 18 ikävuodesta eteenpäin. Lapset olivat oikeutettuja eläkkeeseen myös silloin, mikäli

edunjättäjä oli ollut nainen. Laki ei koskenut ennen vuotta 1967 sattuneita kuolemantapauksia. (Hannikainen 2012a, 122.)

Perhe-eläkeuudistuksen myötä myös julkisella sektorilla tapahtui muutoksia. Pakollisen perhe-eläketurvan liittäminen yksityisen sektorin työeläkelakeihin merkitsi kunnille siirtymistä vapaaehtoisesta lisäeläketurvasta pakolliseen perhe-eläkkeeseen, koska paria vuotta aikaisemmin säädetyn kuntien eläkelain mukaan peruseläketurvan oli oltava vähintään yksityisen sektorin TEL:n tasoinen. Myös valtion perhe-eläkejärjestelmää uudistettiin. Vuonna 1969 tuli voimaan valtion perhe-eläkelaki (VPEL), jonka myötä kaikki jotka olivat palvelussuhteessa valtioon, saivat lakisääteisen perhe-eläketurvan. Jo valtion vanhassa perhe-eläkelaiissa myös mieslesket olivat olleet oikeutettuja perhe-eläkkeeseen siinä missä naispuolisetkin virkamiehet ja työntekijät. Tässä suhteessa valtion perhe-eläkelaki poikkesi yksityisen sektorin työeläkelaeista. (Hannikainen 2012a, 122.)

Lakimuutoksilla eläketurva oli ulotettu koskemaan työntekijäin eläkelain piiriin kuuluvien vakuutettujen omaisia. Perhe-eläkettä maksettiin naispuoliselle leskelle ja lapsille, mikäli jompikumpi vanhemmista menehtyi. Voimaan tullessaan vuoden 1967 alussa uusi järjestelmä koski noin puolta miljoonaa aviovaimoa ja miljoonaa lasta. Järjestelmän ensimmäisen vuoden aikana oletettiin sattuvan noin 5 000 kuolemantapausta, jotka johtaisivat työntekijäin eläkelakien mukaisen perhe-eläkkeen myöntämiseen. Perhe-eläkejärjestelmä oli pyritty suunnittelemaan sellaiseksi, ettei se aiheuttaisi merkittäviä muutoksia työntekijöitä koskevien tietojen rekisteröimismenettelyissä. Eläketurvakeskus pyrki parantamaan perhe-eläkkeiden tunnettavuutta julkaisemalla aiheesta erillisen tiedotusvihkon. (ETK 1966, 5 ja 11.) Eläketurvakeskuksessa perhe-eläkkeiden katsottiin täydentäneen ansioeläkejärjestelmää huomattavasti. Perhe-eläkkeiden toteutumisen jälkeen ansioeläkejärjestelmän suurimmiksi puutteiksi katsottiin työansioihin suhteutetun eläketurvan puuttuminen yrittäjiltä ja itsenäisiltä ammatinharjoittajilta. (ETK 1967, 3.)

Työeläkejärjestelmän perhe-eläkkeistä avautuu näkymä muihin saman aikakauden ilmiöihin, kuten ammattiyhdistysliikkeen eheytymiseen ja työmarkkinoiden yhteistoiminnan paranemiseen. Perhe-eläkkeiden taustalla vaikutti myös vasemmiston vaalivoitto ja ennen kaikkea maaseudun sekä kaupunkien välinen jännite, jota on kutsuttu 1960-luvun suomalaisen yhteiskunnan perusvastakohtaisuudeksi. Eläkepolitiikassa maaseudun ja kaupunkien välinen ristiriita kytkeytyi huoltoperiaatetta edustavien tasaetuisuuksien ja vakuutusperiaatetta edustavan ansiosidonnaisuuden välille, sekä myös siihen, vastaavatko sosiaaliturvasta yksityiset eläkelaitokset vai valtio. (Hannikainen 2008, 142–143.) Kevään 1966 elä-

kekiistassa työeläkejärjestelmän ja kansaneläkejärjestelmän välinen kiista ratkaistiin suhteellisen nopeasti. Tämä merkitsi kuitenkin vain työeläke- ja kansaneläkejärjestelmän välisen kamppailun siirtymistä tuonnemmaksi. (Niemelä 1994, 176.) Kiista leimahti uudelleen jo seuraavana vuonna yleisen perhe-eläkelain säätämisen yhteydessä.

3.3 Yleinen perhe-eläke

Työeläkejärjestelmän perhe-eläkkeiden eduskuntakäsittelyssä keskustapuolueen edustajat olivat arvostelleet lakiesitystä. Arvostelijoiden mukaan ensin olisi toteuttava kansaneläkkeisiin yleinen perhe-eläke ja vasta tämän jälkeen tulisi säätää ansioihin suhteutettu perhe-eläke. Perhe-eläkkeiden hyväksymisen yhteydessä hallituksen esitykseen lisättiin keskustapuolueen lausuma, jossa kiirehdistettiin yleisen perhe-eläkelain aikaansaamista kansaneläkkeiden yhteyteen, kuten Ruotsissa oli tehty. (Salminen 1987, 101.) Ruotsissa leskeneläkkeet sisältyivät jo vuoden 1946 kansaneläkelain uudistukseen. Uudistuksen taustalla oli ollut ajatus perhemallista, jossa naimisissa olevat naiset työskentelivät pääasiallisesti kotona ja perheen toimeentulo perustui miehen tuloille. Lisäeläkelakien myötä leski sai leskeneläkkeen myös lisäeläkejärjestelmästä. Ruotsissa kansaneläkkeiden leskeneläkettä maksettiin vanhuuseläkkeelle siirtymiseen asti, kun taas lisäeläkejärjestelmän leskeneläkettä maksettiin koko loppuelämän ajan. (Ståhlberg 2004, 20.)

Sosiaaliministeriö asetti 1.7.1966 toimikunnan laatimaan toimintaohjelman lähiajan sosiaalipoliittisten toimenpiteiden toteuttamisjärjestyksestä ja rahoituksesta. Toimikunnan puheenjohtajaksi kutsuttiin Pekka Kuusi. Sosiaaliministeriön mukaan toimikunnan tuli yhtenä kiireisimpänä asianaan käsitellä perhe-eläketurvan järjestämistä kansaneläkejärjestelmän puitteissa niiden väestöryhmien osalta, joiden kohdalla perhe-eläketurvaa ei ollut lainsäädännöllä hoidettu. Sosiaalipoliittinen ohjelmatoimikunta totesi keväällä 1967 voimassa olevan perhe-eläkelainsäädännön kattavan väestön vain osittain ja etuuskien jakautuvan epätasaisesti eri väestöryhmien kesken. Samoin eri perhe-eläkejärjestelmien turvaamien etuuskien taso vaihteli tuntuvasti. Toimikunnan käytettävissä olevat tiedot osoittivat leskiperheiden kulutustason olevan selvästi yleisestä kulutustasosta jäljessä. Tämän johdosta toimikunta esitti sellaisen yleisen perhe-eläkelain säätämistä, joka antaisi perusturvan jokaiselle leskiperheelle. Toimikunnan mukaan laki olisi pitänyt ulottaa koskemaan taannehtivasti kaikkia leskiperheitä. Toimikunta ilmoitti mitoittaneensa esityksensä valtiontalouden sen hetkisen vaikean tilan huomioon ottaen. (KM 1967 B23, 2–4.)

Sosiaalipoliittisen ohjelmatoimikunnan kiistanalaisimmaksi aiheeksi nousi perhe-eläkkeiden järjestäminen kansaneläkejärjestelmässä. Työeläkepuolella sosiaalipoliittiseen ohjelmatoimikuntaan ja sen toimeksiantoon suhtauduttiin hyvin epäluuloisesti. Toimikunnan puheenjohtajan Pekka Kuusen nähtiin ajavan koko työeläkejärjestelmän siirtämistä Kansaneläkelaitoksen hoidettavaksi. Myös toimikunnan varapuheenjohtajan Jaakko Pajulan kanta asiaan oli yleisesti tiedossa. Pajula oli Kansaneläkelaitoksen johtaja ja keskustapuolueen edustaja komiteassa, jossa ei ollut työmarkkinajärjestöjen tai työeläkepuolen edustajia mukana. (Häggman 1997, 171–172.)

Aikaisemmin vuoden 1966 eduskuntavaaleissa keskustapuolue sekä SKDL olivat vaatineet vaaliohjelmissaan yhtenäistä kokonaiseläkejärjestelmää. Vaalien jälkeen kokonaiseläkejärjestelmä tuli uudelleen esille keskustapuolueen lakialoitteessa, jossa esitettiin yhtenäistä sosiaalivakuutuslakia. Ehdotuksen myötä kansaneläkejärjestelmästä olisi rakennettu Ruotsin mallin mukaisesti peruseläkejärjestelmä. Toteutuessaan ehdotus olisi merkinnyt työeläkejärjestelmän liittämistä kansaneläkejärjestelmään. Myös SKDL teki samansuuntaisen lakialoitteen, jossa ehdotettiin eläkejärjestelmien yhtenäistämistä. (Niemelä 1994, 172.) Kuusen sosiaalipoliittinen ohjelmakunta sekä sen ehdotukset perhe-eläkkeeksi ymmärrettiin työeläkepuolella keskustapuolueen ja Kansaneläkelaitoksen *Troijan puuhevoseksi*, jolla tasaeläkeaste pyrittiin tuomaan eläkejärjestelmään. (Häggman 1997, 172.)

SAJ ja SAK pettyivät Kuusen sosiaalipoliittisen toimikunnan esitykseen. Ammattiyhdistysliikkeen ja työmarkkinajärjestöjen ote sosiaalipoliittisesta valmistelusta oli heikko, koska Kuusen toimikunnan jäseninä ei ollut työnantaja- tai työntekijäjärjestöjen edustajia. Tästä syystä toimikunnan esitys poikkesi työeläkkeiden ansioeläkeperiaatteesta. Ammattiyhdistysliikkeen kannalta Kuusen toimikunnan esityksen perusongelma oli sama kuin yrittäjäläkkeissä, eli toteutuessaan Kuusen perhe-eläkeuudistus olisi esitettyssä muodossaan merkinnyt merkittävää tulonsiirtoa palkkatyöntekijöiltä maanviljelijöille. (Bergholm 2007, 386.) Myös muut etujärjestöt MTK:ta lukuun ottamatta vastustivat jyrkästi Kuusen ohjelmatoimikunnan näkemyksiä. (Niemelä 1994, 179–180.)

Työmarkkinajärjestöjen ottama jyrkän kielteinen kanta Kuusen sosiaalipoliittisen ohjelmatoimikunnan mietintöön merkitsi viivästyistä yleisille perhe-eläkkeille. Osaltaan kiistaan vaikutti yrittäjien eläketurvan järjestäminen, joka tosin ei saanut yhtä paljon julkisuutta ohjelmatoimikunnan mietinnön julkistamisen jälkeen. Päähuomio eläkekiistassa oli siinä, toteutettaisiinko yleinen perhe-eläke tasa-eläkkeenä vai tarveharkintaisena. Pohjimmiltaan sekä yrittäjä- että perhe-eläkekiistoissa oli kysymys siitä, rakennettaisiinko Suomen eläketurva Ruotsin mal-

lin mukaisesti kansaneläkejärjestelmän perustalle vai kehitettäisiinkö työeläkejärjestelmästä ensisijainen eläkejärjestelmä. (Niemelä 1994, 180, 183 ja 199.)

Yleisen perhe-eläkkeen valmistelu otti askeleen eteenpäin Rafael Paasion hallituksen asettaessa ministeriövaliokunnan valmistelemaan yleistä perhe-eläke-esitystä. Marraskuussa 1967 ministeriövaliokunta esitti sosiaalipoliittisen ohjelματοimikunnan ehdotuksesta poiketen leskeneläkettä myönnettäväksi tarveharkinnan perusteella. Ehdotus synnytti ristiriidan vasemmiston ja keskustapuolueen välille. Vasemmisto pyrki nopeuttamaan esityksen antamista ja keskustapuolue pyrki siirtämään sen kevään 1968 presidentinvaalien jälkeisiin hallitusneuvotteluihin. Tammikuussa 1968 Paasion hallitus antoi eduskunnalle esityksen yleiseksi perhe-eläkeläiksi. Juuri ennen eduskuntavaaleja esitys tuotiin erimielisenä eduskuntakäsittelyyn. (Niemelä 1994, 181–182.)

Paasion hallituksen perhe-eläkelakiesitys lakialoitteineen siirtyi vuoden 1968 presidentinvaalien jälkeen muodostetulle Mauno Koiviston kansanrintamahallitukselle, joka toukokuussa asetti uuden ministeriövaliokunnan ajamaan perhe-eläkeasiaa. Saman vuoden lokakuussa hallitusryhmät pääsivät yksimielisyyteen yleisen perhe-eläkelain sisällöstä ja toimeenpanosta. Perhe-eläkekiistan ratkaisua auttoi osaltaan samoihin aikoihin saavutettu kompromissiratkaisu yrittäjäeläkekiistassa. (Niemelä 1994, 182 ja 199.) Yrittäjäeläkekiistan kompromissi merkitsi sitä, että yrittäjien eläketurva järjestettiin työeläkejärjestelmän puitteissa liittämällä viljelijöiden eläkkeisiin merkittävä valtionapu. (Pietiläinen 2013.)

Koiviston hallitus lakkautti Kuusen sosiaalipoliittisen toimikunnan. Kansaneläkelaitoksen johtaja Jaakko Pajula kutsui tapahtumaa sosiaalisuunnittelun haaksirikoksi. Toimikunnan tilalle asetettiin toukokuussa 1968 uusi komitea, jonka johdossa toimi Jussi Linnamo. Pekka Kuusi ei saanut nimitystä komiteaan. Jaakko Pajula puolestaan ei ottanut nimitystään vastaan, vedoten komitean yksipuolisuuteen ja toimeksiannon liialliseen rajaukseen. (Hannikainen 2012a, 126.) Linnamon komiteassa olivat myös työmarkkinajärjestöt mukana. Komitean ensimmäisenä tehtävänä oli valmistella kansaneläkelakiin liittyvä asumistuki, josta oli sovittu työmarkkinajärjestöjen sekä MTK:n neuvotteluissa. (Pietiläinen 2013.)

Keväällä keskeytynyt eduskuntakäsittely eteni joulukuussa ripeästi. Yleinen perhe-eläkelaki hyväksyttiin 17.12.1968 sosiaalivaliokunnan mietinnön mukaisena ja sen toimeenpano annettiin Kansaneläkelaitokselle. Valtio vastasi lain aiheuttamista kustannuksista, joiden arvioitiin nousevan 20 miljoonaan markkaan vuonna 1969 ja 97 miljoonaan markkaan vuodessa vuonna 1970. Vuonna 1969 eläkkeen piiriin oli laskettu kuuluvan 29 000 leskeä ja 77 000 lasta. (Niemelä 1994, 182–183.)

Vuonna 1969 voimaan tulleella perhe-eläkelaila liitettiin yleinen perhe-eläke kansaneläkejärjestelmään. Lain voimaantulo oli kaksivaiheinen. Vuoden 1969 lokakuun alusta alettiin maksaa perhe-eläkettä huoltajansa menettäneille lapsille sekä niille naispuolisille leskille, joiden huollettavaksi oli jäänyt perhe-eläkkeeseen oikeutettu lapsi. Seuraavan vuoden alusta lain etuuksien piiriin tulivat myös lapsettomat naispuoliset lesket. (ETK 1969, 3–4.) Yleinen perhe-eläkelaki oli 1960-luvun lopun merkittävä sosiaalipoliittinen uudistus, sillä sen ansiosta sosiaalinen perusturva ulottui koko kansaan. (Niemelä 1994, 185.)

Pekka Kuusen lakkautetun sosiaalipoliittisen toimikunnan ehdotus perhe-eläkkeiden järjestämiseksi muodostaa yhden toteutumattoman polun suomalaisen yhteiskunnan historiassa. Toteutuneen vaihtoehdon jälkeen Suomessa pysyi kuitenkin voimassa kahteen erilaiseen järjestelmään perustuva eläketurva. Kai Häggman (1997, 172) ja Matti Hannikainen (2012a, 121) tulkitsevat sosiaalipoliittisen toimikunnan lakkauttamisen ja kahden erillisen eläkejärjestelmän jatkumisen työeläkelinjan voitoksi. Pohjoismaisessa kontekstissa tarkasteltuna tämä merkitsi, ettei suomalainen eläkejärjestelmä muuttunut ruotsalaisen mallin mukaiseksi, Pekka Kuusen komitean ja Kansaneläkelaitoksen toiveista huolimatta.

3.4 Vuoden 1990 perhe-eläkereformi

1960-luvun lopulla syntynyt perhe-eläkejärjestelmä säilyi perusteiltaan sellaisenaan vuoden 1990 uudistukseen asti. Työeläkejärjestelmän kannalta merkittävä uudistus näiden etappien välillä oli 1.7.1975 voimaan tullut tasakorotus. Tasakorotuksen myötä työeläkkeiden tavoitetaso nostettiin 40 prosentista 60 prosenttiin. Heikki Niemelän (1994, 282–283) mukaan ajanjaksolla oli kokonaisaläkejärjestelmän kannalta neljä ratkaisevaa käännekohtaa. Vuonna 1971 Pekka Kuusen työryhmässä asiantuntijat valmistelivat eläkejärjestelmien tehtävänjaon sekä eläkkeiden verotuksen yhtenäistämisen. Vuonna 1972 eläkepaketin eli niin kutsutun kansaneläkepommin purkaminen esti tasa-eläketavoitteen toteutumisen. Tämän seurauksena eläketurvan painopiste siirtyi vuonna 1974 kansaneläkejärjestelmästä työeläkejärjestelmään. Vuonna 1976 eläkepoliittisessa historiallisessa kompromississa sovittiin kansaneläkeuudistuksesta sekä vakiinnutettiin eläkejärjestelmien asema ja tehtävänjako. Vuonna 1980 kansaneläke muuttui eläkevähenteiseksi ja tarveharkinnasta riippumattomaksi eläkkeeksi, johon olivat oikeutettuja kaikki maassa asuvat kansalaiset. Tämän eläkkeen tavoitteena oli taata kaikille riittävä vähimmäistoimeentulo.

Ensimmäiset aloitteet perhe-eläkejärjestelmän uudistamiseksi tuotiin julkisuuteen vanhan järjestelmän toimittua kymmenisen vuotta. Teivo Pentikäinen totesi Työeläke-lehden haastattelussa vuonna 1977, ettei suomalainen perhe-eläkejärjestelmä ollut enää tarkoitustaan vastaava, koska se antoi eläkkeitä myös ansiotyössä oleville leskille. (Larmola 1977, 7.) Vuonna 1983 lesken oikeudellisesta asemasta väitellyt Urpo Kangas tuli Työeläke-lehdessä samankaltaiseen lopputulokseen kuin Pentikäinen. Kankaan mukaan perhe-eläkelainsäädäntö oli vanhentunut. Kankaan mukaan perhe-eläkejärjestelmän vähät voimavarat olisi kohdennettava oikeudenmukaisimmalla tavalla, eikä tämän kanssa ollut sopusoinnussa kanavoida varoja edunsaajille, jotka eivät ole vähimmässäkään määrin taloudellisen tuen tarpeessa. Kankaan mukaan perhe-eläkejärjestelmän uudistuksen ensisijaisena tavoitteena tuli olla taloudellisen tuen tarkempi kohdentaminen. Tukea olisi suoritettava ensisijaisesti lapsille ja toissijaisesti leskille sukupuolesta riippumatta. (Kangas 1983, 7–8.)

Toimet järjestelmän uudistamiseksi aloitettiin ripeästi. Valtioneuvosto asetti 14.4.1983 perhe-eläkekomitean, jonka tehtäväksi tuli selvittää perhe-eläkkeen saajien toimeentuloturvan ja kulutuksen rakennetta erilaisissa perhetyypeissä. Samalla pyrittiin myös vastaamaan siihen, miten huoltajan kuolema vaikutti näihin rakenteisiin. Saatujen tutkimustulosten perusteella komitean tehtävänä oli selvittää perhe-eläkejärjestelmän tarkoituksenmukaisuus sekä laatia ehdotus perhe-eläkkeen tasoksi ja jakautumiseksi edunsaajien kesken. Komitean haasteena oli selvittää, miten yhteiskunnan muutos oli vaikuttanut perhe-eläketurvan tavoitteisiin ja tarkoituksenmukaisuuteen. Perhe-eläketurvan kannalta merkittäviksi muutoksiksi mainittiin esimerkiksi naisten lisääntynyt osallistuminen ansiotyöhön sekä kysymys sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Samoin kuin Teivo Pentikäinen ja Urpo Kangas, myös komitea totesi ongelmalliseksi vallinneen tilanteen, jossa perhe-eläkkeet olivat toisissa tapauksissa riittämättömiä ja toisissa ne johtivat verotussäädösten vuoksi ylikompensaatioihin. Komitea julkaisi ensimmäisen osamietintönsä kesällä 1985. (KM 1985:37, 1–4.)

Samoihin aikoihin myös Ruotsissa oli aloitettu leskeneläkkeiden reformi. Vuonna 1984 eläkekomitea aloitti työskentelynsä ja sai mietintönsä valmiiksi vuonna 1987. Komitean tehtävänä oli kattavan eläkereformin valmistelu, johon sisältyi myös leskeneläkkeen uudistaminen. Uudistus astui voimaan tammikuussa 1990². Uuden lainsäädännön myötä leskeneläkettä pienennettiin. Perusteluiksi

² Suomen ja Ruotsin eläkejärjestelmien määräytyvyydestä ja etuuksista vuoden 1990 uudistuksen jälkeen ks. esimerkiksi Janhunen 1990, 61–101.

esitettiin muun muassa naisten lisääntyneitä työssäkäyntiä. (Anderson ja Immergut 2009, 368 ja 370.)

Suomen perhe-eläketurvaa koskevat säädökset olivat pääosin peräisin 1960-luvun lopulta. 1980-luvulle tultaessa perhe-eläketurvan taustatekijät olivat muuttuneet merkittävästi. Naisten työssä käymisen yleistyminen, tavoite sukupuolten välisestä tasa-arvosta sekä perheessä itsessään tapahtuneet muutokset aiheuttivat kehittämisvaatimuksia vallinneen perhe-eläketurvan perusteisiin. (KM 1985:37, 285.) Eila Tuomisen mukaan suomalainen leskeneläke perustuikin perhe-käsitykselle, jossa avioliitto nähtiin elatussuhteena. Tämän käsityksen mukaan miehen kuoleman myötä vaimo oli toimeentuloturvan tarpeessa ja vastavasti vaimon kuollessa leskeksi jäänyt mies ei tarvinnut turvaa toimeentulolleen. (Tuominen 1988, 55.) Vuoden 1990 uudistusten myötä sekä Suomessa että Ruotsissa myös mieslesket pääsivät perhe-eläketurvan piiriin (Janhunen 1990, 29). Suomessa mieslesken oikeutta perhe-eläkkeeseen edellytti myös vuoden 1987 alusta voimaan tullut tasa-arvolaki.

Komiteassa mukana olleet palkansaajien edustajat lisäsivät vuoden 1985 osamietintöön oman kannanottonsa. Palkansaajien edustajat pelkäsivät perhe-eläkkeen perusteiden muuttamisen mitätöivän vakuutusperusteisen ansioeläkejärjestelmän. Palkansaajien edustajat myös moittivat komitean työskentelytapaa ja näkökulmaa rajoittuneeksi ja yksipuoliseksi. Heidän näkökulmastaan ansaintaperiaate oli sopimusperusteisen työeläkejärjestelmän sekä myös perhe-eläkkeen kannalta olennaisin periaate. Tämän periaatteen mukaisesti eläkkeen suuruus määräytyy vakuutettuna oloajan sekä työansioden suuruuden perusteella. Palkansaajat näkivät ansaintaperiaatteen työeläkejärjestelmän kulmakivenä, jota ei saisi murentaa edes perhe-eläkkeiden osalta. Palkansaajien edustajien näkökulmasta perhe-eläkkeen kiireellisin uudistus koski yhtäläisen perhe-eläkkeen toteuttamista kummallekin puolisolle. (KM 1985:37, 323–324.)

Työskenneltyään neljä vuotta yhä erimielinen perhe-eläkekomitea luovutti mietintönsä marraskuussa 1987. Komitean lopputuloksena oli, että leskeneläke oli yhä tarpeellinen. Lapseneläkettä komitea ei asettanut kyseenalaiseksi. (Hanikainen 2012b, 241.) Komitea esitti tulevan perhe-eläkeuudistuksen pohjautuvan yhdeksään pääkohtaan. Näihin pääkohtien myötä esimerkiksi lasten eläketurvaa parannettaisiin ja sukupuolten välinen tasa-arvo toteutettaisiin oikeuttamalla myös mieslesket leskeneläkkeeseen. Eri eläkelajien verotuksen yhdenmuikaistamiseksi myös komitea ehdotti myös yleisen perhe-eläkelain perhe-eläkkeitä veronalaisiksi. Uudistuksen yksi pääkohta oli niin kutsuttu eläkesovitus. Eläke mitoitettaisiin perheen kulutustason alenemaa vastaavaksi. Komitean mukaan

tämä toteutettaisiin teknillisesti eläkesovituksena lesken oman ansioeläkkeen tai eläkekertymän kanssa, joten lesken todellista työtuloa ei tutkittaisi. (KM 1987:43, 14–15.)

Työeläkejärjestelmän kannalta eläkesovitus oli uusi käsite. Eläkesovitus tehdään ennen eläkkeiden yhteensovitusta ja sillä rajoitetaan perhe-eläkkeen määrää ottamalla leskeneläkkeen mitoituksessa huomioon lesken oma ansioeläke tai hänen työeläkkeensä karttuma. Eläkesovituksen myötä suuripalkkainen tai korkea-ta eläkettä saava jää ilman perhe-eläkettä tai se on määrältään pienempi. Eläkesovitus ei koske leskeä sinä aikana, jolloin hänellä on leskeneläkettä saavia lapsia. Monimutkainen eläkesovitus on kotimainen erikoisuus, jonka avulla on pyritty välttämään tuloharkintaan perustuva eläkkeiden yhteen sovittaminen. (Pietiläinen 2013.)

Perhe-eläkeuudistus tuli voimaan heinäkuussa 1990. Uudistukset koskivat pääasiassa työeläkejärjestelmää. Yleistä perhe-eläkettä koskevia sääntöjä kuitenkin muutettiin korottamalla lapseneläkkeen päätteikä 16 vuodesta 18 vuoteen ja säätämällä perhe-eläkkeet veronalaisiksi tuloksi. Vuoden 1990 uudistuksella tarkistettiin Suomen perhe-eläkejärjestelmä vastaamaan modernisoituneen yhteiskunnan vaatimuksia.

3.5 Yhteenveto

Suomen kokonaiseläkejärjestelmän perhe-eläkkeiden kannalta merkittävimmät vuosiluvut ovat 1966, 1969 ja 1990. Vuonna 1966 työeläkelakeihin tehtiin lisäys perhe-eläkkeistä. Vuonna 1969 hyväksyttiin yleinen perhe-eläkelaki, joka toi perhe-eläketurvan piiriin myös ne, jotka olivat jääneet työeläkelakien perhe-eläkkeiden ulkopuolelle. Vuoden 1990 heinäkuussa tuli voimaan molempia perhe-eläkkeitä koskeva lakiuudistus. 1960-luvun puolivälissä havahduttiin tilanteeseen, jossa Suomi kuului niiden maiden vähemmistöön, joissa ei ollut perhe-eläkejärjestelmää. Perhe-eläkejärjestelmän syntyvaihe liittyi osaksi kädenvääntöä koko eläkejärjestelmän perusteista. Työeläkelakeihin liitettävät perhe-eläkelait tulivat voimaan vuoden 1967 alusta ja yleinen perhe-eläkelaki kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1969. Perhe-eläkejärjestelmän synnyn taustalla vaikutti kahden erillisen eläkejärjestelmän kilpailuasetelma. Matti Hannikaisen (2008, 143) sanoin: *"Oikeastaan kaikki olivat yhtäkkiä kilvan vaatimassa perhe-eläkkeitä, ainoastaan niiden toteuttamistavasta oltiin erimielisiä."*

Vuoden 1967 perhe-eläkeuudistus oli uuden työeläkejärjestelmän voimannäyttö. Samalla se merkitsi sodanjulistusta eläkejärjestelmien välisessä kilpai-

lussa. Teknillisesti muutokset toteutettiin tuolloisen tavan mukaisesti käyttämällä mallina Ruotsin vastaavia säännöksiä. Työeläkkeiden perhe-eläkkeissä otettiin käyttöön Ruotsin ATP-pykälät lähes sellaisinaan, Kansaneläkelaitos puolestaan halusi ottaa käyttöön Ruotsin eläkejärjestelmän kokonaan. (Pietiläinen 2013.) Vuonna 1965 Suomi oli kuulunut niiden maiden vähemmistöön, jossa ei ollut perhe-eläkelainsäädäntöä. Vuosikymmenen loppuun mennessä tilanne oli Suomessa korjaantunut molempien eläkejärjestelmien osalta. Verrattuna esimerkiksi Ruotsiin Suomen lainsäädäntö oli ollut jälkijättöistä; leskeneläke sisältyi Ruotsissa kansaneläkkeeseen jo vuonna 1946 ja lisäeläkejärjestelmään vuodesta 1960 alkaen.

Kannanotot perhe-eläkejärjestelmän muuttamiseksi saivat vastakaikua Valtioneuvoston perustaessa perhe-eläkekomitean vuonna 1983. Keskeiset syyt perhe-eläkkeiden muutostarpeisiin olivat naisten lisääntyneessä ansiotyössä, vaatimuksessa sukupuolten välisestä tasa-arvosta sekä etuuksien oikeudenmukaisesta kohdentamisesta. Vuonna 1990 toteutuneen uudistuksen valmistelussa ei ilmennyt yhtä voimakasta järjestelmän perusteita koskevaa keskustelua kuin 1960-luvulla. Syy tähän on todennäköisesti 1970-luvun niin kutsutussa historiallisessa kompromississa, jossa sovittiin eläkejärjestelmien keskinäisestä työnjaosta.

Vuoden 1990 perhe-eläkeuudistus merkitsi myös irtiottoa Ruotsin esikuvasta. Uudistuksessa ei seurattu ruotsalaiseen työlinjaan ja eläkkeiden yksilökohtaisuuteen perustuvaa leskeneläkkeen määrittelyä. Voimakkaampi irtiotto Suomen ja Ruotsin eläkejärjestelmien välillä tapahtui myöhemmin Ruotsin modernisoidessa vanhuuseläkejärjestelmänsä, Suomen pysyessä vanhassa eläkejärjestelmässään. Suomen perhe-eläkeuudistukset ovat noudattaneet samaa periaatetta kuin työeläkkeen muut kehittämisspyrkimykset eli uutta järjestelmää on rakennettu entisen perustalle. (Pietiläinen 2013.) Vuonna 2013 voimassa oleva, vuonna 2005 uudistettu työeläkelainsäädäntö on perhe-eläkkeen osalta yhtenevä vuoden 1990 muutosten kanssa.

Kirjallisuus

Aarnio, M. (1965) Yleiset perhe-eläkejärjestelmät eräissä maissa. Helsinki: Eläketurvakeskus.

Anderson, K. ja Immergut, E. (2009) Sweden: after social democratic hegemony. Teoksessa *The Handbook of West European Pension Politics*, 349–395.

Bergholm, T. (2007) Sopimussyhteiskunnan synty 2. Hajaannuksesta tulopoliittikkaan: SAK 1956–1969. Helsinki: Otava.

ETK. Eläketurvakeskuksen toimintakertomukset vuosilta 1966, 1967 ja 1969.

Hannikainen, M. ja Lohikoski, P. (toim.) (2008) Työväki lähtee – Mihin suuntaa tutkimus? Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Hannikainen, M. ja Vauhkonen, J. (2012) Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia. Helsinki: SKS.

Hannikainen, M. (2008) Parempi vähän annettu kuin paljon luvattu. Kilpailu perhe-eläkkeistä vuonna 1966. Teoksessa Hannikainen, M. ja Lohikoski, P. (toim.) (2008) Työväki lähtee – Mihin suuntaa tutkimus? Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 142–165.

Hannikainen, M. (2012a) Eläketurvan laajentuminen ja järjestelmä kilpa. Teoksessa Hannikainen, M. ja Vauhkonen, J. (2012) Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia. Helsinki: SKS, 93–135.

Hannikainen, M. (2012b) Kasvusta sopeutukseen. Teoksessa Hannikainen, M. ja Vauhkonen, J. (2012) Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia. Helsinki: SKS, 237–285.

Häggman, K. (1997) Suurten muutosten Suomessa. Kansaneläkelaitos 1937–1997. Helsinki: Kansaneläkelaitos.

Immergut, E., Anderson, K. ja Schulze, I. (toim.) (2009) *The Handbook of West European Pension Politics*.

Janhunen, J. (1990) Eläkejärjestelmät teollisuusmaissa 1990. Helsinki: Eläketurvakeskus.

Johanson, J., Lassila, J. ja Niemelä, H. (toim.) (2011) Eläkevalta Suomessa. Helsinki: ETLA.

Kangas, U. (1988) Kustannukset eivät vastaa hyötyä. Työeläke 2/1988, 6–11.

Karisto, A., Takala, P. ja Haapola, I. (1997) Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.

KM 1967: B23 Sosiaalipoliittisen ohjelmatoimikunnan mietintö I.

KM 1985: 37 Perhe-eläkekomitean osamietintö I.

KM 1987: 43 Perhe-eläkekomitean osamietintö II.

Larmola, Y. (1977) Nykyinen perhe-eläke ei vastaa tarkoitustaan. Työeläke 1/1977, 6–8.

Niemelä, H. (1994) Suomen kokonaiseläkejärjestelmän muotoutuminen. Helsinki: Kansaneläkelaitos.

Niemelä, H. (2011) Ansioeläkejärjestelmien muotoutuminen Suomessa ja Ruotsissa – kaksi erilaista vallankäyttötapaa. Teoksessa Johanson, J., Lassila, J. ja Niemelä, H. (toim.) (2011) Eläkevalta Suomessa. Helsinki: ETLA, 18–46.

Pietiläinen, S. (2013) Seppo Pietiläisen kommentit tekijälle 5.5.2013. Kirjoittajan hallussa.

Salminen, K. (1987) Yhteiskunnan rakenne, politiikka ja eläketurva. Helsinki: Eläketurvakeskus.

Ståhlberg, A. (2004) Hur klarar jag mig? Rapport om pensioner och ersättningar till efterlevande. Tukholma: Pensionsforum.

Tuominen, E. (1988) Perhe-eläketurva muuttuvassa yhteiskunnassa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:1. Helsinki.

Mervi Takala

4 Perhe-eläke – leskien ja orpojen turva?

Leskiä ja orpoja on tutkittu monen tieteenalan piirissä. Suomessa sosiaali- ja taloustieteellinen tutkimus on ollut niukkaa. Eläketurvakeskuksessa perhe-eläkkeen saajia on tutkittu viimeksi 1980-luvulla (Tuominen 1988; Hyrkkänen 1988). Taloustieteilijät ovat selvittäneet vakuutusturvan vajetta perhehuoltajan kuoleman seurauksena (Kosonen ym. 2007). Historiantutkimuksessa sen sijaan on 2000-luvulla virinnyt vilkas sotaleskien ja -orpojen tutkimusperinne, joka on synnyttänyt myös paljon muistelutarinoita.

4.1 Aikaisempaa tutkimusta

Suomen historiassa leskien ja orpojen tie on ollut kivinen. Etenkin sotaleskien ja -orpojen tilanne on ollut vaikea. Sisällissodan, talvi- ja jatkosodan aiheuttamia traumoja on alettu tutkia vasta 2000-luvulla, aihe on ollut arka ja vaiettu. Historiantutkijat ovat sitä mieltä, että vuoden 1918 sisällissodan perinteiset jakautumat historiallisten tapahtumien tulkinnoissa elävät jossakin muodossa ja mitassa yhä (Ylikangas 2008). Pauli Kettunen (2008) huomauttaa: *"Vuoden 1918 kokemukset ovat kantautuneet nyky-Suomeen muistoina ja traumoina, mutta sisällissota ja vallankumouksen ja vastavallankumouksen konflikti ei jättänyt jälkiään vain ihmisten yksilölliseen ja kollektiiviseen muistiin. Se rakentui myös yhteiskunnallisiin instituutioihin, politiikkaan, oikeuteen, tieteeseen, taiteeseen, koulutukseen, työelämän suhteisiin toimintatavoiksi jähmettyneinä."*¹ Tällaisesta lähtökohdista tehdystä tutkimuksesta on esimerkki Ilari Hannulan väitöskirja (2013) rikosoikeudellisen järjestelmän kriisistä sisällissodan jälkeen.

Sisällissodan seurauksena jäi noin 20 000 joko kokonaan tai toisen huoltajansa menettänyttä lasta. Punaisten orpojen osuus orpolasten määrästä oli 90 prosenttia. Suhtautuminen punaorpoihin oli pelokasta ja vihamielistä. Valkoisen puolen orvoille myönnettiin valtion eläke, sen sijaan punaorpoja avustettiin köyhäinhuollon kautta. (Kaarninen 2008; Myller 1998.) Myöhemmin myös valtio antoi tukea punaleskille. Jos vastaanotti tuen, menetti äänioikeutensa. (Kaarninen 2000.)

1 Useat historiantutkijat katsovat, että sisällissodan voittajien kirjoittama historia asettui kyseenalaiseksi vasta vuonna 1960, kun Väinö Linnan Täällä Pohjantähden alla -trilogian sisällissotaa käsitellyt toinen osa ilmestyi.

Suhtautuminen punaleskiin oli armotonta. Heidät katsottiin jopa syyllisiksi sisällissotaan, koska olivat vastuussa lastenkasvatuksesta. Köyhäinhoitolehdessä punaleskiä kutsuttiin hirviöiksi, raakalaisiksi ja täynnä vihaa oleviksi, joiden ei sovi kasvattaa lapsia (Myller 1998; Kaarninen 2008).

Talvi- ja jatkosodan seurauksena Suomessa oli yli 30 000 sotaleskeä ja 50 000 sotaorpoa. Leskien siveyttä vahdittiin ja muistutettiin lesken uhrista. Kaatunut sotilas nähtiin uhrina isänmaalle ja Jumalalle. Naisen odotettiin *"jatkavan pyhänä olemista"*. Leskille maksettiin huoltoeläkettä, jonka suuruus määräytyi kaatuneen sotilasarvon mukaan: alimmat elinkorot olivat sotamiesten ja korkeimmat upseerien leskillä ja orvoilla (Raittinen 2011). Sotien jälkeen sotaorpoudesta tuli asia, josta ei sopinut puhua. Ei haluttu nostaa vaikeita asioita esille. (Haapalahti 2007; Raittinen 2007).

2000-luvun *"uusi sotatutkimus"* (Markkola 2007) teki Suomen sotien lesket ja orvot näkyväksi. Sen sijaan sosiaalitieteellinen tutkimus leskistä, orvoista tai perhe-eläkkeestä on niukkaa. Monet tuoreet tutkimukset ovat opinnäytteitä. Esimerkiksi Tiina Koskimäki (2010) tutki gradutyössään leskeytymisen sosiaalisia vaikutuksia eli sitä, miten leskeksi jääminen muuttaa elämänpiiriä. Muutokset fyysisessä, sosiaalisessa ja toiminnallisessa elämänpiirissä olivat osin kielteisiä mutta osin myös myönteisiä. Useimmiten kuitenkin korostuivat jatkuvuudet. Yksinäisyyden kokemukset olivat puolison kuoleman jälkeen yleisiä. Leskien selviytyminen riippui Laineen (2001) mukaan siitä, kuoliko puoliso yllättäen vai pystyikö kuolemaan valmistautumaan. Lapsen surua ja siitä selviytymistä ovat tutkineet muun muassa Aaltonen (2011), Hyvönen (2011) ja Räihä ym. (2010). Lesken selviytymistä ovat tutkineet muun muassa Krueger (2012), Ylikoski (2011) ja Hirn (2010). Opinnäytetöiden pohjalta on tehty myös selviytymisoppaita.

Marjukka Turunen (2010) on ammatillisessa lisensointityössään vertaillut leskeneläkkeitä Tanskassa, Isossa-Britanniassa, Ranskassa, Italiassa ja Suomessa. Kaikissa näissä maissa on pohdittu perhe-eläkkeen uudistamista 1980-luvulta alkaen. Joissakin maissa, esimerkiksi Tanskassa ja Ruotsissa, perhe-eläke on reformoitu 2000-luvulla. Tuomisen mukaan vertailluissa maissa leskeneläkejärjestelmät ovat lähestyneet toisiaan siten, että leskeneläkkeisiin liittyy entistä enemmän tuloharkintaa² tai niiden tasoa on heikennetty.

Kattavin tutkimus lienee Eila Tuomisen (1988) jo neljännesvuosisata sitten julkaistu väitöskirja *"Perhe-eläke muuttuvassa yhteiskunnassa"*. Tutkimuksessa todetaan, että perhe-eläketurvalla on merkittävä funktio sekä kulutustason yllä-

2 Kirjoittaja tulkitsee Suomen perhe-eläkkeen olevan tuloharkintainen.

pitäjänä että vähimmäistoimeentulon turvaajana. Ammattitaidottomien kotiäitien tarve eläkkeelle oli suurin, heidän toimeentulonsa oli lähes kokonaan leskeneläkkeen varassa. Tuominen kysyy myös, kohdentuuko turva oikein, jos kotiäitien avioliitto päättyy eroon. Erityisen epäoikeudenmukaisena Tuominen pitää tilannetta, jossa iäkkäänä eronnut kotiäiti jää vaille toimeentuloturvaa ja uusi ansiotyössä käyvä toinen vaimo saa leskeneläkkeen miehen kuoltua.

Taloustieteessä leskeneläkkeitä tarkastellaan tehokkuuden, tulonjaon ja kannustimien lähtökohdista. Tehokkuusnäkökulma käsittelee säästöjen riittävyttä sekä leskeneläkejärjestelmän onnistumista köyhyyden vähentämistavoitteessaan. Jos molemmat puoliset ovat kartuttaneet omaa eläkettään, leskeneläke voi johtaa tehokkuusnäkökulmasta katsottuna ylimääräiseen säästämiseen. Lisäksi leskeneläkkeiden taso ei yleensä ole yleensä riittävän korkea poistamaan köyhyyttä. (Tenhunen 2012.)

Tulonjakonäkökulmasta kysymys on leskeneläkkeiden horisontaalisesta oikeudenmukaisuudesta, eli siitä, miten eri tavalla se kohtelee naimisissa olevia ja yksinasuvia henkilöitä. Leskeneläkkeitä kritisoidaan sillä perusteella, että ne ovat tulonsiirto naimisissa oleville naisille. Ne ovat myös tulonsiirto töissä käyviltä pariskunnilta ja yksinäisiltä henkilöiltä pariskunnille, joista vain toinen käy töissä. (Tenhunen 2012.)

Taloustieteilijät ovat myös selvittäneet leskeneläkkeiden kannustinvaikutuksia eli sitä, miten eläkeoikeus vaikuttaa työn tarjonnan kannustimiin. Useassa maassa lesken omat eläkeoikeudet huomioidaan leskeneläkkeen määräytymisessä. Lisäämällä jonkin verran työn tarjontaansa perhe-eläkkeeseen oikeutettu henkilö ei saa eläkemaksuilleen vastinetta, sillä leskeneläke vähenee suhteessa. Tämä pahentaa kannustinvaikutusta. (Tenhunen 2012.)

Huoltajan kuolemasta aiheutuvaa toimeentuloriskiä ja turvan riittävyttä on selvitetty VATT:n keskustelualoitteessa vuodelta 2007 (Kosonen ym.). Siinä esitettyjen laskelmien mukaan turvavaje huoltajan kuoleman jälkeen on merkittävä ja erityisen merkittävä se on nuorten huoltajien kohdalla. Turvavajeella tarkoitetaan sitä lisämäärärahaa, joka tarvitaan, jotta lesken ja lasten aineellinen elintaso säilyisi huoltajan kuolemaa edeltävällä tasolla.

Epidemiologisessa tutkimuksessa on havaittu, että siviilisäädyn mukaiset terveys- ja kuolleisuuserot ovat selkeitä. Leskien kuolleisuus on muita korkeampaa, varsinkin leskeyden ensi vuosina. Lesket kuolevat avioliitossa eläviä useammin runsaan alkoholin käytön seurauksiin, onnettomuuksissa tai väkivallan seurauksena. Myös itsemurhat ovat tavallisempia leskien keskuudessa. Korkean kuolleisuuden syinä pidetään tunne-elämän kuormittuneisuutta, sosiaalisen tuen puutetta

ta ja taloudellisia ongelmia. (Valkonen ym. 1993; Martikainen ja Valkonen 1996.) 2000-luvulle tultaessa erot kuolleisuudessa siviilisäädyn mukaan ovat kasvaneet (Martikainen ym. 2005).

Psykologian alaan liittyvissä tutkimuksissa on havaittu, että erilaiset elämänmuutokset aiheuttavat eri määrän stressiä. Jo 1960-luvulla tehtiin ensimmäiset mittaukset siitä, mikä on kaikkein stressaavin elämäntapahtuma. Puolison kuolema oli näiden pioneiritutkimusten mukaan kaikkein eniten stressiä aiheuttava elämäntapahtuma (Holmes ja Rahe 1967). Myöhemmät tutkimukset vahvistavat havainnon leskeksi jäämisen stressaavuudesta (Yang ja Haley 2002).

4.2 Perhe-eläke sosiaalivakuutuksena

Työeläkelakien mukainen perhe-eläke on lakisääteistä sosiaalivakuutusta. Sosiaalivakuutuksessa vakuutus määritellään siten, että sosiaalivakuutus koskee ainoastaan lainsäädännössä sosiaalisiksi riskeiksi luokiteltuja henkilöriskejä, kuten sairautta, tapaturmaa, vanhuutta tai kuolemaa. Riskin toteutuminen on aina sattumanvaraista ja tapahtuu tulevaisuudessa. Sosiaalivakuutuksessa on sisäänrakennettuna yhteisvastuun periaate eli riskin kustannukset kannetaan yhdessä. Pelkkä vakuutustapahtuma oikeuttaa korvaukseen, tarveharkinta on sosiaalihuollon ominaispiirre. (Kangas ja Niemelä 2012; Rantala ja Pentikäinen 2009.)

Jyri Liukko (2013) on osoittanut yhteiskuntapolitiikan alaan kuuluvassa väitöskirjassaan, että vakuutuksen määritelmiä on useita ja ansiosidonnaisessa sosiaalivakuutuksessa vakuutusperiaatteen monet tulkinnat ovat enemmän tai vähemmän läsnä. Työeläkevakuutuksessa onkin piirteitä, jotka eivät mahdu sosiaalivakuutuksen määritelmään, esimerkiksi se, että vakuutukseen ei sisälly tulonsiirtoja eri ryhmien välillä. Vuoden 2005 eläkeuudistuksessa mukaan otetut eläkettä kerryttävät palkattomat jaksot voidaan tulkita tulonsiirroiksi työssä käyviltä opiskelijoille ja kotona lastaan hoitaville.

Leskeneläke on erikoinen sosiaalivakuutuksen muoto. Jo leskeneläkkeen suuruuden määräytyminen herättää kysymyksiä leskeneläkkeen vakuutusluonteesta. Kun leskeneläke tulee maksuun, sekä vainajan että lesken eläkekertymät otetaan huomioon ja leskeneläke määräytyy kaavamaisesti siten, että osa leskistä ei saa eläkettä lainkaan. Tämä leskeneläkkeen laskutapa tuli voimaan vuoden 1990 uudistuksessa ja herätti paljon keskustelua komiteassa ja voimaantulon jälkeen myös tiedotusvälineissä. Komiteanmietinnössä (1987) todettiin, että lesken tulojen selvittämisestä luovuttiin, koska tarveharkintaan viittaavat piirteet eivät sovi työeläkevakuutukseen. Mietinnössä todetaan myös, että vainajan ja lesken eläke-

kertymien eroihin perustuva malli kuvaa paremmin leskeneläkkeen todellista tarvetta. Komitean eriävissä mielipiteissä³ puhuttiin kuitenkin yleisesti tarveharkinnasta. Myös sosiaali- ja terveysministeriön muistiossa lakiesityksestä annetuissa lausunnoissa (1989) puhutaan tuloharkinnasta leskeneläkkeessä.

Pentikäisen (1997) mukaan naisten lisääntynyt työssäkäynti pudotti pohjan vahingonkorvauseriaatteelta, jonka mukaan vakuutuskorvauksen tulee korvata taloudellista tappiota. Siksi eläkkeen maksaminen *"hyvin ansaitsevalle leskelle on tarpeeton kustannuserä"* työeläkejärjestelmälle. Komiteassa arvioitiinkin uudistuksen alentavan perhe-eläkekustannuksia. Säästöt olivat jopa niin keskeisessä asemassa, että eriävissä mielipiteissä hämmästeltiin perhe-eläkkeen kustannusten suurta painoarvoa komitean työssä.

Tarveharkinta-asiaa jouduttiin julkisuudessa selittelemään, koska leskeneläkkeen määräytymisen perustuminen eläkekertymien eroon herättivät kysymyksiä siitä, oliko kyseessä vakuutus vai avustus. Eläketurvakeskuksen johtajat selvensivät asiaa Työeläkelehdessä. He korostivat, että kyse ei ole tarveharkinnasta, vaan *"eläkkeen tarpeen harkinnasta"* (Hänninen 1989; Taloudellinen panos...1987).

Leskeneläkettä kritisoineet ovat katsoneet, että se on tulonsiirto yksinäisiltä perheellisille. Tulonsiirto ryhmältä toiselle ei kuulu vakuutusajatteluun. Toisaalta voidaan ajatella, että eläke on edunjättäjän vakuutusmaksuista maksettua korvausta. Työikäisenä kuollut ei pääse lainkaan nostamaan luvattuja eläkkeitä.

Uutta perhe-eläkelakia juhlittiin tasa-arvon voittona, kun mieslesketkin saivat leskeneläkkeen. Saajien piirin laajeneminen aiheutti lisäkuluja, jotka piti jotenkin rahoittaa. Komiteanmietinnöstä antamassaan yhteisessä lausunnossa työtekijäjärjestöt kritisoivat mietintöä mm. siitä, että menosäästöt kohdistuivat naisleskiin. *"Johtopäätös tästä on, että naislesket joutuvat sukupuolisen tasa-arvon varjolla kustantamaan miesleskille maksettavat tulevat edut"* (AKAVA ym. 1989). Pal kansaajajärjestöt suhtautuivat komitean ehdotukseen kielteisimmin (STM 1989). Yleisesti lausunnoista käy ilmi, että miesleskien yhtäläinen oikeus leskeneläkkeeseen oli hyvä asia. Tosin tasa-arvolaki oli astunut voimaan jo vuonna 1987.

4.3 Perhe-eläkkeen perhe

Oikeusministeriön ja tasa-arvovaltuutetun toimiston lausunnoissa lakiehdotuksesta kiinnitetään huomiota avoliittojen yleistymiseen. Komitean ehdotuksessa avoliitossa elävät eivät olleet oikeutettuja perhe-eläkkeeseen, koska avoliitossa ei ole

3 Eriävän mielipiteen esittivät työmarkkinajärjestöt ja VM:n edustajat.

elatusvelvollisuutta, vaan se perustuu *taloudellisilta sidonnaisuuksiltaan henkilöiden vapaaehtoiisiin järjestelyihin* (KM 1989, 59).

Perheet ja perhekäsitykset olivat muuttuneet 1960-luvulta. Lasten lukumäärä pieneni, avioerot lisääntyivät ja avoliittojen määrä kasvoi. Erityisen voimakkaasti avoliitot yleistyivät 1980-luvulla samaan aikaan, kun perhe-eläkekomitea teki työtään. Vuodesta 1980 vuoteen 1990 avoliittojen määrä lähes kaksinkertistui (SVT 2011a).

Suomen virallisessa tilastossa perheitä ovat yhdessä asuvat avio- tai avoliitossa olevat tai parisuhteensa rekisteröineet henkilöt ja heidän lapsensa, jompikumpi vanhemmista lapsineen sekä avio- ja avopuolisot sekä parisuhteensa rekisteröineet henkilöt, joilla ei ole lapsia. Lainsäädännöstä ei löydy vain yhtä perheen määritelmää, vaikka perhettä kuvataan useassa lainkohdassa. Eri laeissa on toisistaan poikkeavia edellytyksiä, jotka perhesuhteen tulee täyttää, jotta laissa asetetut oikeudet ja velvollisuudet koskisivat sitä. Osa lainsäädännöstä koskee ainoastaan avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen solmineita. Mutta on myös lakeja, joissa naisen ja miehen eläminen avoliitossa rinnastetaan avioliittoon. Näitä on etenkin sosiaali- ja verolainsäädännössä (Faurie ja Kalliomaa-Puha 2010). Määritelmät vaihtelevat siten, että joidenkin perheenjäsenten oletetaan elättävän toisensa, toisten taas ei. Jotkut etuudet ovat puolison tuloista riippuvaisia, toiset eivät ole. (Faurie 2010.)

Sosiaalivakuutuslainsäädännössä elatusolettama on vallitseva. Perhe-eläkkeen elatusolettamassa lähtökohtana on, että jos puoliset ovat naimisissa tai rekisteröidyssä parisuhteessa, heillä on velvollisuus toistensa elättämiseen ja huoltamiseen. Perheen määrittelyä sosiaalilainsäädännössä tutkineet Maija Faurie ja Laura Kalliomaa-Puha (2010) ovat todenneet, että ongelmana tällaisessa moraalinormeja sisältävässä lainsäädännössä on, että ei ole lainsäädännön tehtävä ohjata ihmisten perhekäyttäytymistä, ellei siihen ole erityistä tarvetta. Tätä kutsutaan neutraliteettiperiaatteeksi.

Myös Jyri Liukko (2013) puhuu vakuutuksesta moraaliteknologiana. Se tarkoittaa, että vakuutus *muokkaa ihmisten välisiä vastuusuhteita, tapaa suhtautua itseen ja toisiin sekä meitä kohtaaviin uhkiin ja mahdollisuuksiin*. Vakuutus mahdollistaa monia tärkeitä asioita, mutta Liukon mukaan se on myös vallan ja kontrollin väline, joka muokkaa ajattelutapoja ja elämäntähtäjä.

Maija Faurie ja Laura Kalliomaa-Puha (2010) ottavat selvän kannan perhelainsäädännön perhemäärittelmiin. Heidän mukaansa kansalaisen valitseman tietyn yhteiselämän muodon ei tulisi vaikuttaa hänen edukseen tai vahingokseen.

Perhelainsäädännön tarkoituksena ei ole valvoa perhettä eikä perhe-elämää, ohjata moraalisesti eikä lailla määrätä joitakin parisuhteita sallituiksi ja toisia kielletyiksi.

Perheen määrittelyllä ei vain normiteta perhettä, sillä on myös käyttäytymisvaikutuksia. Leskeneläkettä ei makseta, jos leski on mennyt uusiin naimisiin yli 50-vuotiaana, ja tämä näkyy uusien avioliittojen määrän kasvuna ikävuoden 49 kohdalla (SVT 2011b). Kun avoparille syntyy lapsi, vanhemmat menevät tavallisesti naimisiin. Ikävuoteen 38 asti lapsettomien naisten parisuhde on useammin avo- kuin avioliitto. Äideistä vain alle 25-vuotiaiden joukossa on enemmän avioliitossa asuvia kuin naimisissa olevia (SVT 2011c).

Oikeustieteilijät ovat pohtineet sosiaalioikeuden suhdetta perustuslakiin. Vuonna 2000 voimaan tullut uusi perustuslaki lähtee siitä, että perusoikeudet ovat yksilökohtaisia. Kaarlo Tuori (2000) sanoo perusoikeussäännösten merkityksen kasvaneen sosiaalisessa oikeudessa uuden perustuslain voimaantulon johdosta. Koska perusoikeudet ovat yksilöllisiä, niitä toteuttavan lainsäädännön tulisi lähteä samasta periaatteesta (Arajärvi 2005).

Yllättävästi perhetutkijat eivät noteeraa leskiperheitä. Esimerkiksi Väestöliiton Perhebarometrissä vuodelta 2007 (Paajanen 2007) kysytään, *mikä on minun perheeni*. Haastateltaville luettiin toistakymmentä yhteisasumisen muotoa, joista vastaaja sai valita perheeksi katsomansa. Leskiperhettä ei lueteltu, yksinhuoltajat kyllä. Yksinhuoltajilla tarkoitetaan yleensä puolisostaan eronnutta, jopa edunvalvonnassa oletuksena on, että yksinhuoltajuuden taustalla on avioero.

4.4 Yhteenveto

Työeläkelakien mukainen perhe-eläke on lakisääteistä sosiaalivakuutusta. Leski voi saada leskeneläkettä avioliiton tai rekisteröidyn parisuhteen perusteella. Avioliitossa leskeytynyt ei saa leskeneläkettä, koska avoparin ei oleteta elättävän toisiansa. Sosiaalioikeudessa on lakeja, joissa joidenkin perheenjäsenten oletetaan elättävän toisensa, ja lakeja, joissa elatusolettamaa ei ole. Neutraliteettiperiaate lainsäädännössä edellyttäisi, että lainsäädäntö ei sisällä moraalinormeja siitä, mikä on oikea perhe.

Perheen määrittelyn ongelmat kasvavat, kun perheet muuttuvat. Perheen muutos on ollut nopeaa ja esimerkiksi avioliittoisuus on lähes kaksinkertaistunut perhe-eläkkeen nykysäännösten voimassaolon aikana. Samaan aikaan perhekäsitykset ovat muuttuneet monimuotoisemmiksi.

Leskeytyminen on tutkimusten mukaan monella tavalla raskasta. Epidemiologisissa tutkimuksissa on havaittu leskien suurempaa sairastavuutta ja kuolleisuutta kuin on avioliitossa elävillä. Leskeytymisen tiedetään olevan myös erittäin stressaavaa.

Suomessa sotaleskien ja orpojen tutkimus on osoittanut, että leskille ja orvoille on asetettu vaatimuksia sellaisesta käyttäytymisestä, joita ei muille perheellisille aseteta. Sotaleskien ja orpojen oloista on vaiettu ja vasta 2000-luvulla on sotaleskiä ja orpoja ryhdytty tutkimaan. Sosiaali- ja taloustieteellinen tutkimus perhe-eläkkeestä on vähäistä.

Kirjallisuus

Aaltonen, J. (2011) "Suru on kuin suljettu huone" – 9. luokkalaisten nuorten käsityksiä surusta.

AKAVA, STTK, TVK, VTY/SAK (1989) Hallituksen esitys perhe-eläkejärjestelmän kokonaisuudistukseksi. Lausunto 12.10.1989.

Arajärvi, P. (2002) Toimeentuloturvan oikeellisuus. Toimeentuloturvaa koskevan lainsäädännön suhde perustuslakiin, erityisesti perusoikeuksiin, ihmisoikeuksiin ja yhteisöoikeuteen. KELA. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 68.

Faurie, M. (2010) (Muumi)perhe sosiaalilainsäädännössä. Kela tutkimusblogi 21.6.2010.

Faurie, M. ja Kalliomaa-Puha, L. (2010) Jääkaappi, osoite vai sukuside? Perheen määritelmät sosiaalilainsäädännössä. Teoksessa Hämäläinen, U. ja Kangas, O. (toim.) Perhepiirissä. Kelan tutkimusosasto, Helsinki, 28–61.

Haapalahti, S. (2007) Isänmaan isättömät. Sotaorpoisuus osana toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista yhteiskuntaa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampere. <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu01976.pdf>

Hannula, I. (2011) Rikosoikeudellinen järjestelmä kriisissä kansalaissodan jälkeen. Haaste 3/2011. <http://www.haaste.om.fi/Etusivu/Juttuarkistoaiheittain/Kriminologia/1342536577889>

Hirn, A. (2010) Tarinoita ikuisesta ikävästä. Kolmen naisen kokemuksia läheisen ihmisen menetyksestä, surusta ja surutyöstä. <https://publications.theseus.fi/handle/10024/22660>

Holmes, T. ja Rahe, R. (1967) The Social Readjustment Rating Scale. *J Psychosom Res* 11, 2/1967, 213–8.

Hyrkkänen, R. (1988) Leskien ansiotyö ja terveydentila. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:2.

Hyvönen, L. (2011) Lapsen sururyhmä seurakunnassa – vertaistukea ryhmätyöskentelystä. Diakonia-ammattikorkeakoulu. https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/28268/Hyvonen_Leena.pdf?sequence=1

Hänninen, M. (1989) Koko perheen eläke. *Työeläke* 5/1989.

Jang, Y. ja Haley, W. (2002) Life events and stress. *Encyclopedia of Ageing*. <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3402200230.html>

- Kaarninen, M. (2008) Punaorvot. Minerva Kustannus Oy.
- Kangas, O. ja Niemelä, M. (2012) Riskit, vakuutus ja sosiaalivakuutus. Teoksessa Havakka, P., Niemelä, M. ja Uusitalo, H. (toim.) Sosiaalivakuutus, 10–51.
- Kettunen, P. (2008) Vuosi 1918 ja kansakunnan traumat. Työväentutkimus 2008, 52–57.
- KM (1987) Perhe-eläkekomitean osamietintö II. Esitys perhe-eläkeuudistukseksi. Komiteamietintö 1987:43.
- Koskimäki, T. (2010) Lesken elämänpiiri. Päijät-Hämeen ja Itä-Uudenmaan sosiaalialan osaamiskeskus Verso.
- Kosonen, T., Kari, S. ja Kröger, O. (2007) Vakuutusturvan vaje perhehuoltajan kuoleman kohdatessa. Julkisen turvan taso ja yksityinen henkivakuutusturva. Vatt-keskustelualoitteita 424.
- Krueger, M. (2012) Omaisten saama tuki ja selviytymiskeinot läheisen kuoltua. Opinnäytetyö Diakonia-ammattikorkeakoulu Diak Länsi. Sosiaalialan koulutusohjelma. <http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/41466/Omaisten%20saama%20tuki%20ja%20selviytymiskeinot%20läheisen%20kuoltua.pdf?sequence=1>
- Laine, K. (2001) Nuoren naislesken kokema elämänmuutos. Psykologia. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00060.pdf>
- Liukko, J. (2013) Solidaarisuuskone. Elämän vakuuttaminen ja vastuuajattelun muutos. Gaudeamus.
- Markkola, P. (2007) Uusia avauksia työväentutkimukseen Työväentutkimus 2007, 30–33.
- Martikainen, P. ja Valkonen, T. (1996) Mortality after the Death of a spouse: Rates and Causes of Death in Large Finnish Cohort. American Journal of Public Health. August 1996, Vol 86. No. 8.
- Martikainen, P., Martelin, T., Nihtilä, E., Majamaa, K. ja Koskinen, S. (2005) Differences in mortality by marital status in Finland from 1976 to 2000. Analyses of changes in marital-status distributions, socio-demographic and household composition, and cause of death. Population Studies 59, 1/2005, 99–115.
- Myller, T. (1998) Sotaorvot. Nettijulkaisu: Suomi 80. Itsenäistymisen vuodet. 1917–1918. <http://www.uta.fi/yky/arkisto/suomi80/index.html>

Pentikäinen, T. (1997) Muistelua ja kommentteja työeläkejärjestelmästä. Teoksessa Varoma, P. (toim.) Eläkepolitiikka 2000-luvulle. Eläketurvakeskus. Työeläkelaitosten liitto.

Paajanen, P. (2007) Perhebarometri 2007. Mikä on minun perheeni? Suomalaisten käsityksiä perheestä vuosilta 2007 ja 1997. Väestöliitto. Väestötutkimuslaitos. Katsauksia E 30/2007.

Raittinen, M. (2011) Ei almuja sankarivainajien lapsille. Sotatorpojen huolto jatkosodan aikana Jämsässä. Suomen historian pro gradu. Historian ja etnologian laitos. Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/36995/URN%3ANBN%3Afi%3Aju-2011112411725.pdf?sequence=1>

Rantala, J. ja Pentikäinen, T. (2009) Vakuutusoppi. FINVA.

Räihä, H., Lähderinne, M. ja Hyttinen, P. (2010) Sureva lapsi koulussa. Opas surevan lapsen tukemiseen alakoulussa. Savonia-ammattikorkeakoulu. https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/24040/Raiha_Heikki.pdf?sequence=1

STM (1989) Yhteenveto perhe-eläkekomitean osamietintö II:sta saaduista lausunnoista. STM/Vakuutusosasto 24.10.1988.

Suomen virallinen tilasto (SVT) (2011a) Perheet. Liitetaulukko 1. Perheet tyypeittäin 1950–2011. Helsinki. Tilastokeskus.

Suomen virallinen tilasto (SVT) (2011b) Siviilisäädyn muutokset. Liitekuvio 2. Avioituvuus iän mukaan 1990, 2000 ja 2010.

Suomen virallinen tilasto (SVT) (2011c) Perheet. Vuosikatsaus 2011, 1. Lapsettomien avioparien määrä ja osuus perheistä kasvaa.

Taloudellinen panos leskeneläkkeen ehdoksi sukupuolen sijaan (1987) Matti Uimosen haastattelu. Työeläke 5/1987.

Tenhunen, S. (2012) Perhe-eläkkeet: taloustieteen kirjallisuutta. Muistio 6.9.2012.

Tuori, K. (2000) Sosiaalioikeus. Werner Söderström Lakitieto.

Tuominen, E. (1988) Perhe-eläketurva muuttuvassa yhteiskunnassa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:1.

Turunen, M. (2010) Vertaileva tutkimus leskeneläkejärjestelmistä Tanskassa, Isossa-Britanniassa, Ranskassa, Italiassa ja Suomessa. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisu. Sarja D: 5/2010 Sosiaalivakuutuksen ammatilliset lisensiaattitutkielmat. <http://www.utu.fi/fi/yksikot/soc/yksikot/sosiaalitieteet/topsos/julkaisu/ Documents/marjukka%20turunen.pdf>

Valkonen, T., Martelin, T., Rimpelä, A., Notkola, V. ja Savela, S. (1993) Sosioekonomiset kuolleisuuserot 1981–90: Suomi. Tilastokeskus. Helsinki.

Ylikangas, H. (2008) Vuoden 1918 tutkimus. Presidenttifoorum 19.11.2008. <http://blogs.helsinki.fi/hylikang/2008/11/19/vuoden-1918-tutkimus/>

Ylikoski, E. (2011) "Sururyhmässä en ole yksin suruni kanssa". Vertaistuki seurakuntien sururyhmissä. Diakonia-ammattikorkeakoulu. <https://publications.theseus.fi/handle/10024/35094>

Janne Salonen ja Jukka Lampi

5 Perhe-eläkkeensaajien eläketurva

5.1 Johdanto

Tässä luvussa kuvataan Eläketurvakeskuksessa käytössä olevien rekisteritietojen avulla, mitä tiedämme perhe-eläkkeensaajista, siis leskistä ja orvoista lapsista. Rekisterit kattavat varsin hyvin etuudensaajat edellisen, vuoden 1990 perhe-eläkeuudistuksen jälkeisiltä vuosilta lähtien, päätyen vuoteen 2011. Käytettävissä on siis noin kahden vuosikymmenen seuranta kaikista perhe-eläkkeensaajista. Luvun tarkoituksena on tilastoraportin tapaan esitellä perhe-eläkkeensaajien piirteitä ja eläkkeitä. Käytettävissä oleva aineisto ei kuitenkaan ole aivan sama kuin tilastoissa, joten kyseessä eivät ole viralliset tilastoluvut. Vertailuja tehdään pääasiassa muihin eläkkeisiin ja eläkkeensaajiin päähuomion kuitenkin koko ajan ollessa perhe-eläkettä saavissa henkilöissä.

Luvun tekstissä käytetään termejä leski ja leskeneläkkeensaaja toistensa synonyymeinä, vaikka ne eivät sitä tarkkaan ottaen ole. Samoin lapseneläkkeensaajista puhutaan ajoittain orpoina. Edunjättäjä on kuollut henkilö, jonka jälkeen maksetaan edunsaajille eli lapsille ja leskelle perhe-eläkettä. Tämän luvun aineisto ja käsitteet poikkeavat osin luvuissa 6 ja 7 käytetyistä. Tämä tarkoittaa, että tulokset eivät ole täysin vertailukelpoisia.

Aluksi esitellään perhe-eläkkeensaajien piirteitä yleisellä tasolla sekä erikseen lasten että leskien osalta. Toiseksi tarkastellaan tuloja sekä perhe-eläkkeenä että lakisääteisenä kokonaiseläkkeenä. Tulotarkastelussa on ensimmäistä kertaa esillä myös maakuntataso. Kolmanneksi tarkastellaan eläkejärjestelmän teknisempiä yksityiskohtia; kertasuoritettuja eläkkeitä, sekä eläkkeen vähennystä. Neljänneksi tarkastellaan toteutuneita eläkemenoja eläkelajin mukaan ja suhteuttaen perhe-eläkkeen kokonaisuuteen. Lopuksi pohditaan viimeisen kahdenkymmenen vuoden tilastohistorian valossa perhe-eläkkeen roolia ja muutosta.

5.2 Aineisto

Eläketurvakeskus ja Kela ylläpitävät rekisteriä lakisääteisistä eläkkeistä¹. Tässä luvussa käytetään kyseisen rekisterin tietoja perhe-eläkettä saavista henkilöistä. Tä-

¹ Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2011 on monipuolinen tietopaketti lakisääteisen eläketurvan eli työn ja kansaneläkejärjestelmän edunsaajista ja eläketasosta.

män lisäksi Eläketurvakeskuksen perustilastorekisteristä poimitaan työeläkkeeseen liittyvää täydentävää tietoa. Kattavien eläketietojen lisäksi mukana on tieto henkilön asuinkunnasta, jonka perusteella voidaan tehdä maakuntakohtaisia tarkasteluja. Työikäiset perhe-eläkkeensaajat ovat monessa tapauksessa työmarkkinoilla työntekijöinä, ja heille ansiotulolla on merkitystä perheen ja lesken taloudellisen pärjäämisen kannalta. Arek Oy ylläpitää rekisteriä eläkevakuutetusta ansiosta. Tähän raporttiin on poimittu edunsaajan ansiot palkkatyöstä ja yrittäjätulot, jotka käytännössä tarkoittavat lesken ansioita.

Tämän luvun kohdejoukkona ovat perhe-eläkettä saavat lesket ja orvot. He saavat edunjäntäjän kuoleman perusteella lakisääteisen perhe-eläkkeen tämän raportin luvussa 2 kuvattujen periaatteiden perusteella. Periaatteessa yksityisen ja julkisen sektorin perusteella maksettavat perhe-eläkkeet määräytyvät nykyään samojen periaatteiden mukaan. Yksityisen sektorin työeläkelakien piiriin kuuluvat yksityisen työnantajan palveluksessa työtä tekevät, itsenäiset yrittäjät ja maatalousyrittäjät sekä merimieseläkelain piirissä työskentelevät. Yksityisen sektorin eläkkeisiin kuuluvat myös maatalousyrittäjille myönnettävät luopumisjärjestelmien mukaiset eläkkeet. Työnantajan kustantama vapaaehtoinen rekisteröimätön lisäeläketurva ei sisälly tämän raportin lukuihin. (Tilasto Suomen eläkkeensaajista.)

Julkisen sektorin piiriin kuuluvat valtion palveluksessa olevat, osa opetusalan ja valtionapulaitosten henkilöstöstä, kuntien ja kuntayhtymien palveluksessa sekä kirkon, seurakuntien ja seurakuntainliiton palveluksessa olevat. Julkisen sektorin piiriin kuuluvat myös Kansaneläkelaitoksen ja Suomen Pankin toimihenkilöt sekä ortodoksisen kirkon palvelukseen ennen 1.1.1994 tulleet henkilöt. Julkiseen sektoriin kuuluvat lisäksi valtion, kuntien ja kirkon maksamat vanhojen eläkesääntöjen mukaiset eläkkeet sekä Ahvenanmaan maakunnan hallituksen maksamat eläkkeet. Henkilöiden itsensä kustantama vapaaehtoinen eläketurva ei sisälly tämän raportin lukuihin. (Tilasto Suomen eläkkeensaajista.)

Sotilastapaturmalain perusteella voi hakea korvausta 1.1.1991 tai sen jälkeen varusmiespalveluksessa sattuneen tapaturman tai palvelussairauden johdosta. Sotilasvammalain mukaan saavat korvausta sotainvalidit sekä muut ennen 1.1.1991 vammautuneet tai sairastuneet varusmiehet. Liikennevakuutuslain perusteella korvataan moottoriajoneuvon liikenteessä aiheuttamat henkilövahingot. Tapaturmavakuutuslain perusteella suoritetaan korvauksia työtapaturmasta (työssä tai työmatkalla sattuneesta) tai ammattitaudista. Maatalousyrittäjät kuuluvat maatalousyrittäjien tapaturmavakuutuslain piiriin. Perhe-eläkkeen voi saada edellä mainitun SOLITA-lakien perusteella. (Tilasto Suomen eläkkeensaajista.)

Vuodesta 2011 alkaen myös perhe-eläkkeensaaja on voinut saada takuueläkettä, jos hän saa takuueläkkeeseen oikeuttavaa muuta eläkettä. Takuueläke voidaan myöntää henkilölle, joka saa siihen oikeuttavaa vanhuus-, työkyvyttömyys tai työttömyyseläkettä, luopumistukea tai SOLITA-eläkettä ja jonka yhteenlasketut eläketulot alittavat takuueläkkeeseen oikeuttavan tulorajan². Takuueläkkeen suuruuteen vaikuttavat kaikki sekä Suomesta että ulkomailta maksetut eläkkeet, mukaan lukien perhe-eläke.

Tässä luvussa tarkastelujakso on pääasiassa vuodesta 1992 vuoteen 2011 – kaksi vuosikymmentä. Joissain tapauksissa, lähinnä työeläkkeitä koskien, käytävissä on myös vuoden 2012 tiedot. Lakisääteisistä eläkkeistä ja eläkkeensaajista on rekisteritieto jokaisen vuoden viimeisen (31.12.) päivän perusteella. Uusi eläkkeensaaja, tai vaihtoehtoista termiä käyttäen eläkkeelle siirtynyt, päätellään siten, että eläketapahtumavuotta edeltävänä kahtena aikaisemmassa vuodenvaihteessa ei ole maksettu eläkettä. Tämän raportin lukuihin ei sisälly työnantajan kustantama rekisteröimätön lisäeläketurva, mutta luvuissa on mukana rekisteröity lisäeläketurva. Sen merkitys korostuu etenkin lapseneläkkeen kohdalla.

5.3 Perhe-eläkkeensaajien piirteitä

Perhe-eläkkeitä maksettiin vuoden 2011 lopussa kaikkiaan 284 300 henkilölle, joista leskeneläkkeitä oli 262 600 ja lapsen eläkkeitä 21 600. Aluksi keskitytään lukumäärien perusteella leskeneläkkeisiin. Suurin osa leskeneläkkeen saajista on yli 65-vuotiaita naisia, neljässä tapauksessa viidestä leskeneläkkeensaaja on iäkäs nainen. Yli 65-vuotiaista naisista reilu kolmannes on leskiä. Miesleskistä 60 prosenttia on täyttänyt 65 vuotta, ja heidän osuutensa kaikista perhe-eläkkeensaajista on 17 prosenttia. Perhe-eläkkeensaajien määrä on kasvanut viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana, vaikka kasvu onkin taittunut tarkastelujakson loppupuolella.

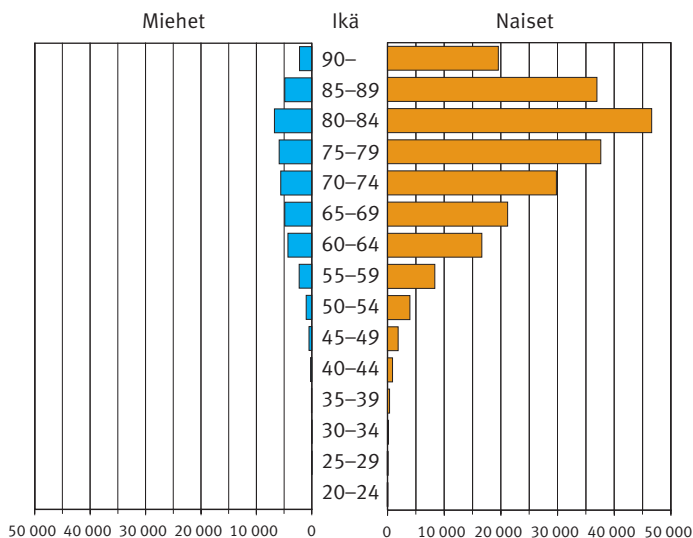
Perhe-eläkkeen saajat ovat aiempaa iäkkäämpiä. Sekä leskeneläkkeen että lapseneläkkeen saajien keskimääräinen ikä on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana noussut. Leskien ikä oli vuonna 1992 keskimäärin 69,4 vuotta, kun vuonna 2011 se oli noussut 76,2 vuoteen. Suurin ryhmä sekä miehissä että naisissa on 80–84-vuotiaat (kuvio 5.1). Keskiarvoikä on noussut vuoden 1992 jälkeen siis noin seitsemällä vuodella. Leskien mediaani-ikä oli vuoden 2011 lopussa 78 vuotta. Lapseneläkkeensaajien keski-arvoikä oli vuoden 2011 lopus-

² 681,52 euroa kuukaudessa vuonna 2011.

sa 15,4. Se oli kasvanut kahdessakymmenessä vuodessa 0,9 vuotta. Mediaani-ikä oli 15 vuotta vuonna 2011.

Kuvio 5.1.

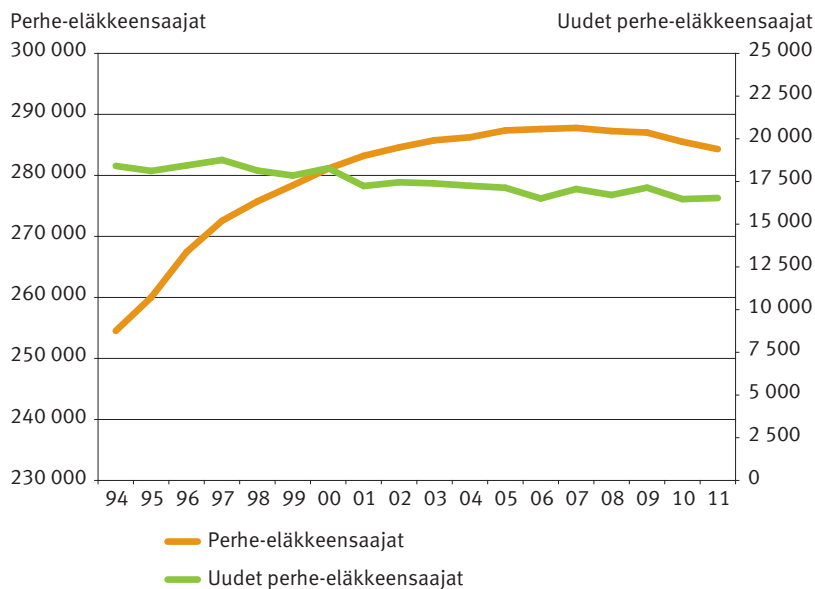
Leskeneläkkeensaajat sukupuolen ja iän mukaan, 31.12.2011.

Uusia perhe-eläkkeensaajia tulee tarkastelujaksolla varsin tasaisesti. Vuosittain uusia tulee 16 000–18 000, vuonna 2011 luku oli 16 500. Tarkastelujaksolla on alkanut uusia perhe-eläkkeitä keskimäärin 17 600 henkilölle vuodessa (kuvio 5.2).

Perhe-eläkkeensaajien määrä on tarkastelujakson lopulla kääntynyt laskuun. Uusia perhe-eläkkeensaajia on viime vuosina tullut aikaisempaa vähemmän. Vuonna 1994 perhe-eläkkeensaajia oli 254 500, kun vuonna 2011 heitä oli 284 300 eli lähes 12 prosenttia enemmän.

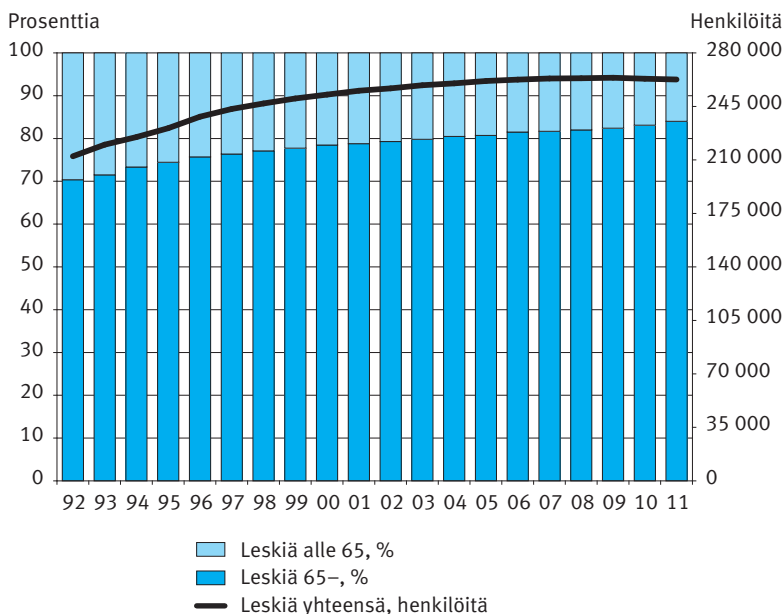
Vaikka uusia perhe-eläkkeensaajia on viime vuosina tullut vähemmän, Tilastokeskuksen väestötilastojen ja väestöennusteen perusteella uusien perhe-eläkkeensaajien määrän voidaan arvioida olevan tulevaisuudessa lievässä kasvussa.

Kuvio 5.2.*Perhe-eläkkeensaajien määrä 1994–2011.*

Lesket saavat valtaosan perhe-eläkkeistä. Tarkastelujaksolla vuodesta 1992 vuoteen 2011 leskeneläkkeensaajien osuus on jopa kasvanut. Vuonna 1992 leskiä oli 88 prosenttia, kun vuonna 2011 osuus oli 92 prosenttia – nousua siis neljä prosenttiyksikköä kahdessa vuosikymmenessä. Lapseneläkkeensaajien osuus on vastaavasti laskenut 12 prosentista kahdeksaan prosenttiin.

Leskeneläkkeensaajat ovat lisäksi aiempaa vanhempia. Tarkastelujaksolla 65-vuotiaiden ja vanhempien osuus on noussut 70 prosentista 84 prosenttiin. Alle 65-vuotiaiden (jatkossa työkäiset lesket) osuus kaikista on lähes puolittunut, osuuden laskettua 30:stä 16:een (kuvio 5.3).

Leskeneläkkeensaajien osajoukko ovat rekisteröidyn parisuhteen perusteella leskeneläkettä saavat. Eläkeoikeus tuli heille vuonna 2002. Käytännössä rekisteröidyn parisuhteen perusteella leskeneläkettä saavien osuus on hyvin pieni kokonaisuuden kannalta – heitä on vuosittain alle 200.

Kuvio 5.3.**Leskeneläkkeensaajat 1992–2011.**

Enemmistö perhe-eläkkeensaajista asuu Suomessa. Käytännössä vuonna 2011 kotimaahan maksettiin eläkkeistä 98,6 prosenttia ja ulkomaille 1,4 prosenttia. Osuuksissa ei ole kahdessa vuosikymmenessä tapahtunut mainittavaa muutosta, vaikka lukumääräisesti ulkomaille maksetaan perhe-eläkkeitä enemmän. 1990-luvun alussa ulkomaille maksettiin eläkettä 1 900 henkilölle, kun määrä on vuonna 2011 noussut 4 200 henkilöön. Niiden rahallinen merkitys jää varsin vähäiseksi, sillä keskimääräinen eläke on 284 euroa, ja käytännössä kaikki ovat pienempiä kuin 2 500 euroa.

Työeläkkeen rooli kasvussa

Valtaosa perhe-eläkkeensaajista saa eläkkeensä sekä kansaneläkkeenä että työeläkkeenä. Kansaneläkkeen merkitys kokonaiseläketurvassa jää kuitenkin varsin vähäiseksi.

Perhe-eläkkeen maksajan rooli, kun maksajalla tarkoitetaan institutionaalista sektoria kuten työ- tai kansaneläkejärjestelmää, on ajan saatossa muuttunut. Lapseneläkkeissä Kelan rooli on luonnollisesti huomattava. Lapseneläkkeitä makse-

taan kuitenkin työeläkkeiden lisäeläkkeinä jossain laajuudessa. Noin 5–6 prosen-
tissa lapseneläkkeistä kansaneläkkeen rinnalla on työeläke, joka muodostuu työ-
eläkkeen ja rekisteröidyn lisäeläketurvan kokonaisuudesta.

Leskeneläkkeessä kansaneläkkeen rooli vaihtelee vuodesta toiseen, kun kuu-
den kuukauden maksuaika heijastuu maksussa oleviin eläkkeisiin. Leskeneläkkei-
den taso eroaa jossain määrin sektorikohtaisesti. Vain julkiselta sektorilta lesken-
eläkettä saavien eläketaso on korkeampi kuin vain yksityiseltä sektorilta lesken-
eläkettä saavien. Kahteen aikaisempaan vuosikymmeneen verrattaessa ero on kui-
tenkin kaventunut.

Vuodesta 2011 alkaen vähimmäiseläketurvana on kansaneläkkeen rinnalla
tietyin ehdoin maksettu takuueläkettä. Vuoden lopussa sitä maksettiin kaikkiaan
104 400 henkilölle. Perhe-eläkkeensaajista noin 3 300:lle maksetaan takuueläkettä,
mikä tarkoittaa 1,2 prosenttia kaikista Suomessa asuvista perhe-eläkkeensaajista.

Leskeneläkkeensaajat aikaisempaa iäkkäämpiä

Tarkastelujakson perusteella leskeneläkkeensaajat, sekä työikäiset että vanhem-
mat, ovat iäkkäämpiä kuin aiemmin. Vuonna 1992 työikäiset olivat keskimäärin
55-vuotiaita (mediaani 58 vuotta), kun vuonna 2011 he olivat lähes 58-vuotiai-
ta (mediaani 60 vuotta). Vähintään 65-vuotiaat ovat keskimäärin 4,5 vuotta van-
hempia (mediaani 5 vuotta) kuin aiemmin, keski-ikä ollessa 79,6 vuotta (mediaa-
ni 80 vuotta) vuonna 2011.

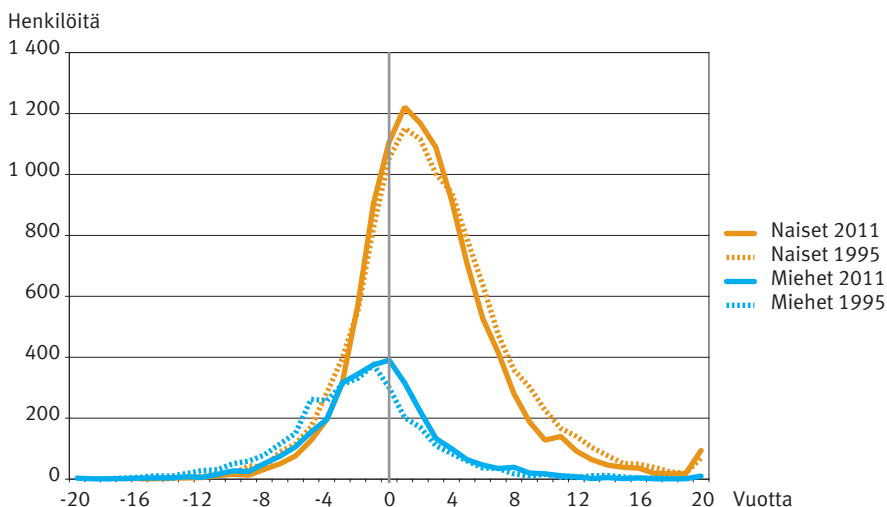
Leskeneläkkeen kannustinvaikutuksia on arvioitu laskelmilla, joissa puolisoi-
den välinen ikäero on 4, 8, 16 tai 24 vuotta (Lilja 2012). Tilastokeskuksen mu-
kaan aviopareja, joissa puolisoiden välinen ikäero on tasan 4 vuotta, on 8,1 pro-
senttia kaikista avioliitoista. Jos ikäero on tasan 8 vuotta, osuus on 2,3. Jos ero on
tasan 16 vuotta, osuus on 0,3 prosenttia. Suuri, 24 vuoden, ikäero puolisoiden vä-
lillä on jo hyvin harvinainen. Niiden osuus on 0,0 prosenttia. Avioliitossa olevia
18–67-vuotiaita naisia on tällä hetkellä noin 830 000. Puolisoiden välinen ikä-
ero on näiden henkilöiden piirissä keskimäärin 3,5 vuotta ja mediaanilla mitattu-
na 3,0 vuotta.

Avioliittoon vihittyjen ikäero heijastuu leskiin. Työeläkejärjestelmästä lesken-
eläkettä saavien edunjättäjä on ollut keskimäärin 2,7 vuotta (mediaani 2,3) van-
hempi kuin leski. Jos leski on mies, edunjättäjä oli keskimäärin 1,3 vuotta nuor-
empi (mediaani 1,4). Jos leski on nainen, edunjättäjä oli keskimäärin 3,4 vuot-
ta (mediaani 2,8) vanhempi. Tämä vastaa edellä mainittua avioliitossa olevien
tietoa. Kuviosta 5.4 nähdään ikäero sukupuolen mukaan vuosina 1995 ja 2011.

Tarkastelujaksolla ei ole tapahtunut mainittavaa muutosta ikäerossa. Joka tapauksessa yli 16 vuoden ikäero on käytännössä erittäin harvinainen.

Kuvio 5.4.

Edunjättäjän ja lesken ikäero vuosina 1995 ja 2011 leskeksi jääneillä (edunjättäjän ikä - edunsaajan ikä kuoleman hetkellä).

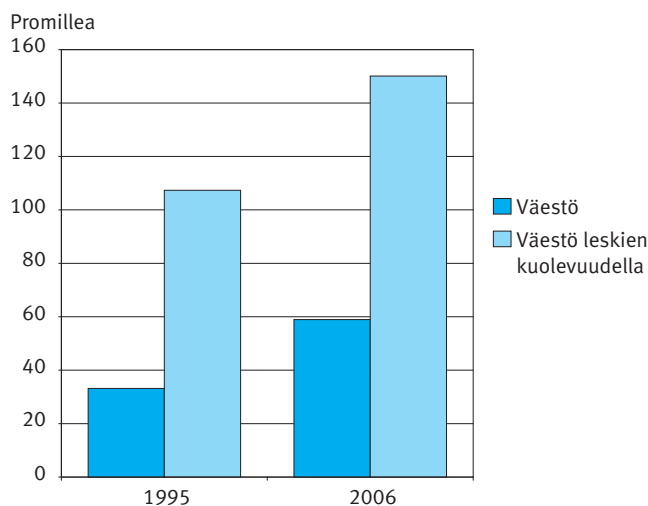
Leskeytyminen ja kuolevuus

Leskeksi tuleminen muuttaa henkilön elämää ratkaisevalla tavalla. Psykiatrisessa tutkimuksessa on todettu, että puolison kuolema on eniten masennuksen riskiä lisäävä elämäntapahtuma. Hyvin helposti asema työmarkkinoilla saattaa muuttua työkyvyn heikentyessä – sairastavuus lisääntyy ja lisäksi työttömyysriski kasvaa. Myös suoranainen kuolemanriski kasvaa leskeytymisen seurauksena, yksin-eläminen on tunnetusti riski kaikenikäisille. Suomalaisia leskiä koskevassa tutkimuksessa kuolemanriski on suurempi välittömästi leskeksi tuleamisen jälkeen ja vähentyy ajan kuluessa. Miesten kuolemanriski kasvaa erityisesti puolison kuoleman jälkeen (Martikainen ja Valkonen 1996).

Kuolemanriskiä voidaan mitata monella tavalla, ja yksi tapa on ikävakiointi. Siinä lasketaan mitä väestön tasolla tapahtuisi, jos jonkin ryhmän kuolevuus vallitsisi väestössä. Seuraavassa on seurattu vuosina 1995 ja 2006 leskeytyneitä ikäluokkia kolme vuotta leskeksi tulemisesta eteenpäin³. Leskeksi tulemistä ei tapahdu väestössä tasaisesti, vaan se painottuu vanhempiin ikiin.

Kuvio 5.5.

Kuolevuus väestössä ja leskien kuolevuustasolla vuosina 1995 ja 2006, promillea.

Alustavan tarkastelun tuloksia nähdään kuviosta 5.5. Vuonna 1995 väestön kuolevuus oli 33 promillea ja ikävakiointu kuolevuus 107 promillea eli yli kolminkertainen. Vuoteen 2006 mennessä leskien, ja leskeytyneiden ikärakenteessa on tapahtunut muutosta kohti vanhempia leskiä. Kuolevuuden taso on korkeampi vuonna 2006, jolloin se on väestössä 59 promillea, ja ikävakiointuna 150 promillea – leskien kuolevuusero on kaventunut 2,5-kertaiseksi.

Mitä tästä pitäisi ajatella? Ajallisella muutoksella ei ole todennäköisesti merkitystä, mutta vuosikohtainen tasoero puhune sen puolesta, että leskeneläkkeensaajilla on selvästi korkeampi kuolemanriski kuin muulla väestöllä.

³ Vuonna 1995 leskeytyneitä seurataan vuoden 1998 loppuun, eli käytännössä jonkin verran yli kolme vuotta. Vastaavasti vuonna 2006 leskeytyneitä seurataan vuoden 2009 loppuun.

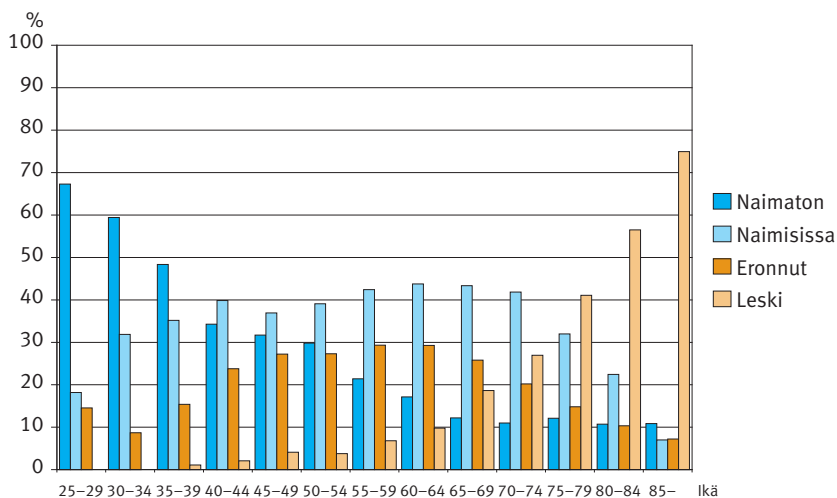
Onko leski leskeneläkkeensaaja?

Kaikki henkilöt, joiden siviilisäätö väestörekisterissä⁴ on leski, eivät saa leskeneläkettä. Erityisesti menneisyydessä leskiä on ollut enemmän kuin leskeneläkkeensaajia⁵. Myös nykyään eläkkeen saamisen ehdot (ks. luku 2.2) rajaavat leskiä leskeneläkkeen ulkopuolelle. Lisäksi kaikki henkilöt eivät syystä tai toisesta hae eläkettä, vaikka eläkkeen saamisen edellytykset täyttyisivät.

Tilastokeskuksen väestötilastojen mukaan vuonna 2011 joka viides mies ja naisista 13 prosenttia kuoli naimattomana. Kuolleet miehet olivat useimmiten (46 prosenttia) naimisissa ja naiset vastaavasti leskiä (54 prosenttia). Iän mukaan tarkasteltuna nähdään, että yli 65-vuotiaissa leskien osuus kasvaa voimakkaasti. 80–84-vuotiaissa kuolleista valtaosa (42 prosenttia) on leskiä, ja osuus kasvaa yli 85-vuotiaissa 66 prosenttiin. Vastaavasti naimisissa olevien osuus kääntyy laskuun 70 ikävuoden jälkeen (kuvio 5.6).

Kuvio 5.6.

Vuonna 2011 yli 24-vuotiaat kuolleet siviilisäädyn mukaan, prosenttia.

Sukupuolen mukaan tilanne eriytyy. Miehet ovat kuollessaan useimmiten naimisissa, kun naisilla leskeys on yleisin siviilisäätö 75 ikävuodesta alkaen, ja osuus

4 Vaikka kaikki lesket eivät saa leskeneläkettä, henkilön tilanne rekistereissä voi näkyä myös toisinpäin. Vuonna 2011 leskeneläkkeensaajista vajaat 94 prosenttia oli väestörekisterin siviilisäädyn mukaan leskiä.

5 Ennen vuoden 1990 perhe-eläkeuudistusta miehet eivät saaneet leskeneläkettä yksityisen sektorin työeläkejärjestelmästä.

kasvaa voimakkaasti vanhempiin ikäryhmiin siirryttäessä. Yli 85-vuotiaista naisista kolme neljännestä on leskiä. Miesten vastaava luku on 44 prosenttia, eli sama kuin naimisissa olevilla.

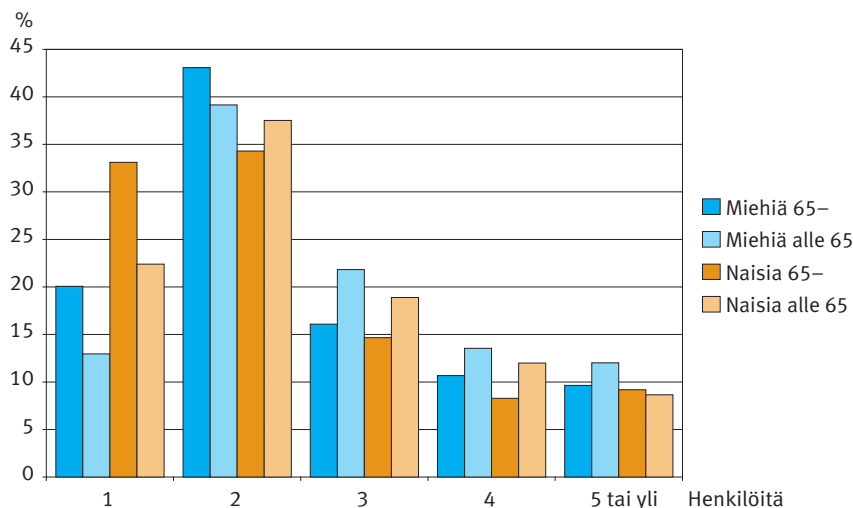
Leskeneläkkeensaajien kotitalous

Leskeneläkkeensaajat asuvat hyvin erilaisissa kotitalouksissa.⁶ Työikäisten leskien kodissa asuu usein lapsia, puoliorpoja, mutta vanhempien leskien kotitalous ei välttämättä aina ole yksinäistalous. Rekisteriaineiston mukaan vuonna 2011 kaikista leskistä 36 prosenttia asui kahden hengen kotitaloudessa. Yksinasuvia leskiä on 30 prosenttia. Kolmen hengen kotitaloudessa asui 16 prosenttia henkilöistä.

Eri-ikäisten leskien kotitalouden kokoa voidaan tarkastella kuviosta 5.7, jonka mukaan kahden hengen kotitalous on sekä naisilla että erityisesti miehillä yleisin. Iästä riippumatta 34–43 prosenttia sekä miehistä että naisista asuu kahden hengen kotitaloudessa. Seuraavaksi yleisin kotitaloustyyppi on joko yksinäistalous tai kolmen hengen talous. Toisaalta myös suurempia kotitalouksia esiintyy verrattain yleisesti. Sekä miehet että naiset yhteen laskien yli viiden hengen kotitalouksissa asuu 9–12 prosenttia leskistä.

Kuvio 5.7.

Leskeneläkkeensaajien kotitalouden koko sukupuolen mukaan vuonna 2011.

6 Kotitalouteen lukeutuvat myös lesken kanssa asuvat orvot ja muut samassa taloudessa asuvat.

Laitosasumista ei voida suoraan havaita käytössämme olevista rekistereistä, mutta samassa osoitteessa asuvien perusteella voidaan päätellä, että viiden hengen tai sitä suuremmassa kotitaloudessa asuu noin kymmenesosa lesken eläkkeensaa- jista. Osa tästä joukosta, kenties valtaosa, asuu laitosmaisesti. Tilastojen mukaan (THL 2012) 75-vuotiaasta väestöstä 24 prosenttia (106 400 henkilöä) asui laitok- sessa tai sellaiseen rinnastettavassa asuinmuodossa vuonna 2011. Vanhainkodeis- sa asuu 46 300 henkilöä, joista valtaosa, 72 prosenttia, on naisia.

Leskeneläkkeen maksuaika

Perhe-eläke päättyy eri tavoin leskien ja lasten osalta, kuten raportin luvussa 2.2 kuvattiin. Lapseneläkkeet päättyvät tyypillisesti 18-vuotiaana, tai joissain tapauk- sissa 21-vuotiaana⁷. Niiden maksuaika on siis tyypillisesti jonkin verran lyhyem- pi. Leskeneläke päättyy lesken avioituessa uudelleen tai lesken kuollessa.

Taulukosta 5.1 voidaan päätellä, että leskeneläkettä maksetaan aiempaa pi- dempään. Kun vuonna 1992 päättynyttä eläkettä maksettiin keskimäärin 9,3 vuot- ta, on maksuaika noussut 12,4 vuoteen vuonna 2002 ja 15,3 vuoteen vuonna 2012. Leskien ikärakenteen muutos kohti vanhempia leskiä näkyy tässä, kun taas lap- seneläkkeissä tilanne on ollut pitkään ennallaan.

Taulukko 5.1.

Päättyneiden perhe-eläkkeiden keskimääräinen kesto, vuotta.

Eläke päättynyt	Henkilöitä	Leski	Lapsi	Kaikki
1992	10 600	10,4	6,7	9,3
2002	15 600	13,8	6,7	12,4
2012	17 500	16,7	6,7	15,3

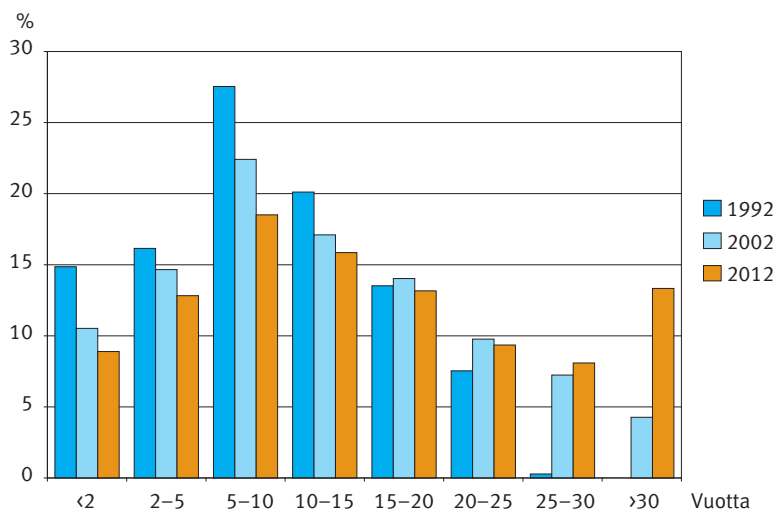
Leskeneläkkeiden maksuajan pidentyminen nähdään kuviosta 5.8, jossa on kes- ton jakauma tarkasteluvuosina. Kun vuonna 1992 päättyneistä eläkkeistä 59 pro- senttia oli kestänyt alle kymmenen vuotta, on osuus vuonna 2012 noin 40 prosent- tia. Kahden vuosikymmenen aikana on siirrytty tasaisesti kohti pitempään mak- settavia eläkkeitä. Vuosina 2002 ja 2012 erottuu jo yli 25 vuotta maksussa ollei-

⁷ Rekisteröidyn lisäeläketurvan perusteella lapseneläkettä voidaan tapauksesta riippuen maksaa sel- västi pidempäänkin.

den eläkkeiden joukko. Nykyään lähes neljännes päätyvistä eläkkeistä on ollut maksussa yli 25 vuotta.

Kuvio 5.8.

Vuosina 1992, 2002 ja 2012 päättyneet leskeneläkkeet keston (vuosia) mukaan, prosenttia.

Perhe-eläkkeensaajat maakunnittain

Suomi ikääntyy eri alueilla eri tahtiin. Eläkkeensaajien osuus väestöstä on kasvussa, mutta erot maan sisällä herättävät enemmän huomiota. Kaikkiaan eläkkeensaajien osuus väestöstä on 2010-luvun lopulla ollut noin 27 prosenttia. Maakuntakohtaiset erot ovat suuria. Itäisen Suomen maakunnissa eläkkeensaajien osuus on jo paikoin yli 30 prosenttia (Kainuu 30 prosenttia ja Etelä-Savo 32 prosenttia), kun eteläisen Suomen maakunnissa osuus on lähempänä 20 prosenttia. (Salonen ja Knuuti 2012.)

Mycs perhe-eläkkeissä Suomi eriytyy samaan tapaan. Henkilöitä, joille maksetaan Suomessa perhe-eläkettä, on suhteessa väestöön 4,9 prosenttia. Kuviossa 5.9 nähdään, että maakunnittain tilanne on varsin erilainen. Tässäkin tarkastelussa itäisen Suomen maakunnat ovat useita prosenttiyksiköitä muuta maata korkeammalla. Kainuussa perhe-eläkkeensaajien osuus väestöstä on 6,8 prosenttia ja Etelä-Karjalassa osuus on 6,4 prosenttia. Uusimaa on koko maan keskiarvon vaiheilla, mikä johtuu edunsaajien keskittymisestä maakunnan alueelle.

Toinen kiinnostava suhteutus on perhe-eläkkeensaajien suhde työikäiseen väestöön⁸, sillä työikäiset ovat työeläkkeiden pääasiallisia rahoittajia. Koko maan tasolla perhe-eläkkeensaajia suhteessa 15–64-vuotiaaseen väestöön on 7,5 prosenttia eli noin 3 prosenttiyksikköä enemmän kuin koko väestöön suhteutettaessa. Suurimmassa osassa maakuntia luvut koko väestöön verrattuna luvut ovat 1,6–3,9 prosenttiyksikköä korkeammalla. Eteläisen Suomen maakunnissa ja Pohjois-Pohjanmaalla ollaan maan keskiarvon alapuolella, kun itäisen Suomen maakunnissa ollaan tuntuvasti korkeammalla.

Koko maan tasolla ikääntymiskehityksen lasketaan⁹ voimistuvan, mikä tarkoittaa vanhuushuoltosuhteen heikentymistä edelleen. Eläketurvakeskuksen pitkän aikavälin laskelmassa vanhuushuoltosuhte, eli yli 64-vuotiaiden suhde 15–64-vuotiaisiin, nousee nykyiseltä 28 prosentin tasolta vuoteen 2050 mennessä noin 48 prosenttiin. Se, tapahtuuko sama myös perhe-eläkkeissä, ei ole itsestään selvää. Perhe-eläkkeensaajien määrä on jo kääntynyt laskuun (kuvio 5.2), mutta maan sisäinen muuttoliike erityisesti työikäisten osalta saattaa muuttaa perhe-eläkkeensaajien väestöosuuden tulevan kehityksen erilaiseksi kuin vanhuushuoltosuhte kaikkiaan.

5.4 Perhe-eläke ja lakisääteinen eläketurva

Lakisääteinen eläketurva on Suomessa kohtuullisen hyvällä tasolla. Työeläkejärjestelmän merkitys eläkkeiden kokonaisuudessa on jatkuvasti vahvistunut, ja kansaneläke parantaa pienituloisten asemaa. Keskimääräiset eläkkeet, erityisesti uudet vanhuuseläkkeet, ovat korkeampia kuin koskaan aiemmin. Vanhuuseläkkeet ovat pitäneet eläkkeen tason suhteessa ansioiden kehitykseen tasaisena. Lakisääteisten eläkkeiden myönteinen kehitys on omalta osaltaan vähentänyt pienten eläkkeiden osuutta. (Kautto 2011; Uusitalo 2006.)

Silti kaikkien eläkeläisten eläketaso ei ole hyvällä tasolla, ja toimeentulo-ongelmia esiintyy tietyissä väestöryhmissä. Eläkkeet ovat merkittävin osa eläkkeensaajan toimeentulon muodostusta. Myönteisintä kehitys on 2000-luvulla ollut 65–74-vuotiaiden ikäryhmässä. Alle 54-vuotiaiden toimeentulo ei reaalisesti ole juuri noussut. Nuorten eläkkeensaajien muita heikompi tulokehitys näkyy yksinasuissa mutta myös kahden hengen talouksissa. (Kautto 2011.) Leskien toimeentulokysymyksiä ja köyhyyttä tarkastellaan yksityiskohtaisesti tämän raportin luvuissa 6 ja 7.

8 Maakuntien väestö perustuu Tilastokeskuksen väestörakennetilastoon.

9 Risku ym. 2011.

Jos eläkkeet ovatkin kehittyneet 2000-luvulla myönteisesti, miten lienee perhe-eläkkeensaajien tilanne. Onko heidän tilanteensa parin viimeisin vuosikymmenen aikana kehittynyt yhtä hyvin? Mistä löytyvät mahdolliset ongelmaryhmät – vai onko niitä?

Perhe-eläkkeensaajien perhe-eläke

Keskimääräinen leskeneläke vuonna 2011 oli 523 euroa (mediaani 419). Miesten keskieläke oli alle puolet naisten eläkkeestä. Taulukosta 5.2 nähdään keskieläkkeen lisäksi, minkä suuruisia eläkkeitä maksettiin perhe-eläkejakauman eri kohdissa¹⁰. Pienissä eläkkeissä, alimman tulokymmenyksen rajalla (P10) eläketaso on 51 euroa. Ylimmän prosentin saamat perhe-eläkkeet (P99) olivat 2 180 euroa vuonna 2011. Vuodesta 1992 lähtien keskimääräinen perhe-eläke on kasvanut reaalisesti 6 prosenttia (mediaani 14 prosenttia).

Lapseneläkkeissä on nähtävissä reaalista laskua, sillä keskimääräinen eläke on laskenut 3 prosenttia (mediaani 8 prosenttia). Suurimpia eläkkeitä lukuun ottamatta eläketulon jakauma on säilynyt jokseenkin ennallaan.

Leskeneläke on kehittynyt pääasiassa positiivisesti. Keskieläke on kasvanut reaalisesti viisi prosenttia (mediaani 13 prosenttia). Erojakin löytyy. Työikäisten eläkkeet ovat reaalisesti jopa laskeneet, kun yli 64-vuotiaissa on oltu kasvu-uralla. Kun alle 65-vuotiaiden eläke on keskimäärin laskenut 6 prosenttia (mediaani 1 prosentti), yli 64-vuotiaiden eläke on keskimäärin noussut 13 prosenttia (mediaani 15 prosenttia).

Perhe-eläkkeissä ei eläkkeensaajien kannan tasolla ole havaittavissa erityisiä kehityspiirteitä, jotka eivät perustuisi väestön ikärakenteen muutokseen, perherakenteen muutokseen tai perhe-eläkejärjestelmän voimaantumiseen liittyviin tekijöihin.

10 P10, P25,... tarkoittavat perhe-eläkejakauman prosenttipisteitä. Mediaani = P50.

Taulukko 5.2.*Perhe-eläkkeensaajien perhe-eläke 2011 rahassa, €/kk.*

Vuosi	Henkilöitä	P10	P25	Mediaani	P75	P90	P99	Keskieläke
Kaikki								
1992	241 400	75	186	366	647	954	2 110	476
1995	260 000	63	175	361	631	933	2 049	462
2000	281 100	56	169	372	641	942	2 037	465
2005	287 400	57	177	399	680	991	2 117	491
2010	285 500	54	188	426	710	1 031	2 227	515
2011	284 300	51	185	419	696	1 011	2 180	505
Lapset								
1992	29 100	57	171	300	455	647	1 329	347
1995	29 300	57	158	291	446	634	1 298	338
2000	28 400	56	136	270	431	605	1 188	318
2005	25 600	57	133	267	434	614	1 244	319
2010	22 300	57	144	283	469	657	1 286	339
2011	21 600	56	140	277	463	649	1 281	335
Lesket								
1992	212 300	82	189	381	672	988	2 184	494
1995	230 700	68	176	375	656	963	2 120	478
2000	252 700	60	173	389	666	969	2 098	482
2005	261 600	55	184	419	704	1 017	2 179	508
2010	263 100	47	195	443	731	1 056	2 278	530
2011	262 600	43	191	434	715	1 034	2 226	519
Lesket alle 65								
1992	62 900	130	288	527	769	1 047	2 126	585
1995	58 900	115	288	529	760	1 034	2 083	577
2000	54 400	85	287	537	773	1 049	2 072	579
2005	50 500	39	279	542	799	1 089	2 158	588
2010	44 400	4	251	518	783	1 079	2 135	568
2011	41 900	0	235	494	760	1 051	2 093	548
Lesket 65–								
1992	149 400	71	159	328	610	954	2 208	456
1995	171 700	63	151	329	600	928	2 127	444
2000	198 300	58	155	350	624	940	2 107	455
2005	211 100	57	171	391	673	996	2 184	489
2010	218 600	51	187	427	716	1 048	2 305	523
2011	220 600	49	186	423	705	1 029	2 251	514

Leskeneläkkeensaajien erot sukupuolen mukaan ovat ilmiselviä (taulukko 5.3). Leskeneläkeoikeuden laajennuttua koskemaan myös miehiä, heidän määränsä on tarkastelujaksolla noussut. Miesten eläke on pienempi kuin naisten eläke, ja ero on kasvanut. Miesleskien eläke on tarkastelujaksolla reaalisesti ollut laskussa ja naisten nousussa. Kun vuonna 1992 miesleskien eläke oli 282 euroa ja naisleskien 503 euroa, miesten suhde naisiin on 56 prosenttia. Vuonna 2011 naisten eläke oli noussut 574 euroon, kun miesten eläke vastaavasti oli laskenut 202 euroon – miesten suhde naisiin on siis laskenut 35 prosenttiin.

Erityisesti miesten eläkkeen jakaumasta nähdään, että eläke vähentyy¹¹ nollan suuruiseksi varsin usein. Vähintään joka neljännes miesten eläkkeistä on nollan suuruinen. Tämä koskee sekä työikäisiä leskiä että vanhempia. Nollan suuruisella eläkkeellä ei edunsaajalle ole käytännön merkitystä. Jos tarkastelu tehdään nollaa suuremmista eläkkeistä, nousisivat eläketasot jonkin verran. Vuonna 2011 miesten keskieläke olisi 304 euroa ja naisten eläke 594 euroa.

Uudet perhe-eläkkeensaajat

Uusien perhe-eläkkeensaajien lukumäärä on alentunut lievästi lähes jokaisena vuotena tarkastelujaksolla. Uusien eläkkeiden taso on keskieläkkeen perusteella nousussa, mutta jää kuitenkin keskimäärin hieman matalammaksi kuin eläkkeensaajien kannassa (taulukko 5.4). Uusien eläkkeiden rakenteessa on tapahtunut pitkällä aikavälillä muutos, kuten edellä todettiin. Matalamman eläketason miesleskiä on aikaisempaa enemmän.

Uudet lapseneläkkeet ovat nykyään samalla tasolla kaikkien lapseneläkkeensaajien kanssa.

11 Eläkkeiden vähennyksestä tarkemmin ks. s. 89.

Taulukko 5.3.

Leskeneläkkeensaajien leskeneläke vuoden 2011 rahassa, €/kk.

Vuosi	Henkilöitä	P10	P25	Mediaani	P75	P90	P99	Keskieläke
Miehet								
1992	9 300	0	20	148	478	763	1 218	282
1995	16 900	0	0	83	366	626	1 079	220
2000	26 300	0	0	77	330	572	1 031	201
2005	33 400	0	0	85	330	574	1 052	203
2010	38 000	0	0	96	334	577	1 095	207
2011	38 600	0	0	95	325	561	1 066	202
Naiset								
1992	203 100	92	198	389	680	999	2 216	503
1995	213 800	91	197	394	673	986	2 161	499
2000	226 400	95	208	421	694	1 002	2 160	514
2005	227 900	103	229	460	740	1 060	2 264	550
2010	225 100	112	254	495	774	1 108	2 403	585
2011	224 000	110	251	487	759	1 087	2 349	574
Miehet alle 65								
1992	3 800	0	61	303	567	802	1 261	357
1995	5 900	0	38	276	509	710	1 145	318
2000	7 900	0	14	263	478	677	1 112	299
2005	9 200	0	0	226	472	687	1 149	287
2010	9 000	0	0	207	466	708	1 242	284
2011	8 600	0	0	193	448	689	1 233	274
Miehet 65–								
1992	5 500	0	8	67	359	714	1 196	231
1995	11 000	0	0	59	229	540	1 026	168
2000	18 400	0	0	60	233	485	983	160
2005	24 100	0	0	67	266	499	1 001	171
2010	29 000	0	0	80	294	518	1 017	184
2011	30 000	0	0	82	290	508	997	182
Naiset alle 65								
1992	59 200	148	303	540	779	1 062	2 170	599
1995	53 100	150	318	554	781	1 061	2 157	605
2000	46 500	150	344	581	809	1 091	2 155	626
2005	41 200	148	363	606	849	1 153	2 277	655
2010	35 400	119	345	588	839	1 141	2 288	640
2011	33 400	108	328	566	814	1 113	2 250	619
Naiset 65–								
1992	143 900	82	167	334	617	964	2 239	464
1995	160 700	82	171	344	618	950	2 167	463
2000	179 900	89	186	379	649	971	2 162	486
2005	187 000	101	214	432	709	1 037	2 264	530
2010	189 600	111	242	479	761	1 100	2 420	575
2011	190 600	110	241	474	748	1 081	2 362	566

Taulukko 5.4.*Uusien perhe-eläkkeensaajien, perhe-eläke 2011 rahassa, €/kk.*

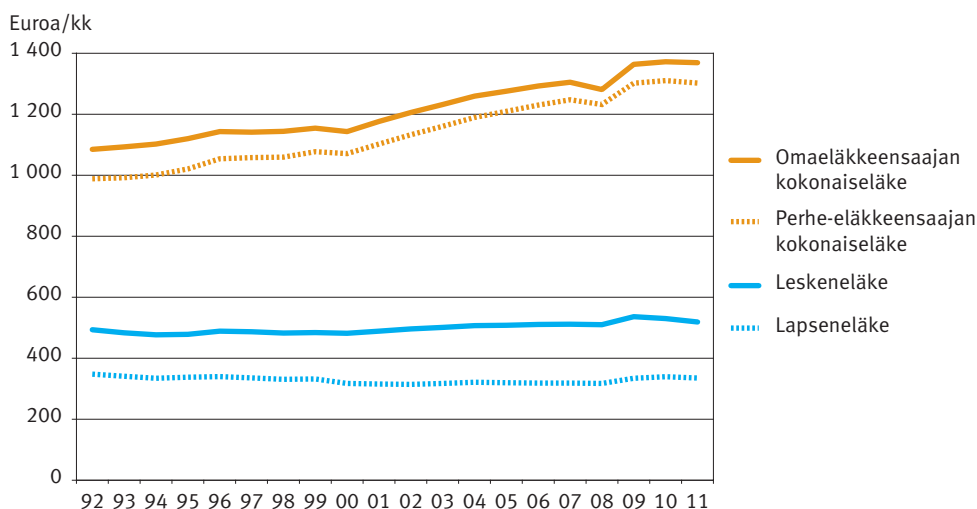
Vuosi	Henkilöitä	P10	P25	Mediaani	P75	P90	P99	Keskieläke
Kaikki								
1995	18 100	42	136	332	601	906	1 933	426
2000	18 300	41	135	338	612	934	1 899	433
2005	17 100	47	158	368	664	999	2 086	471
2010	16 500	57	178	402	687	1 042	2 091	498
2011	16 500	56	173	394	683	1 032	2 173	494
Lapset								
1995	3 500	57	139	258	403	545	1 116	297
2000	3 800	56	69	228	381	534	1 000	269
2005	3 200	57	133	242	405	568	1 266	298
2010	2 700	57	144	289	489	656	1 177	337
2011	2 700	56	140	279	465	647	1 373	338
Lesket								
1995	14 600	27	136	365	656	967	2 024	457
2000	14 400	29	151	385	678	1 006	2 057	477
2005	13 900	25	174	417	717	1 058	2 192	510
2010	13 800	34	191	428	741	1 097	2 170	529
2011	13 800	43	190	425	728	1 087	2 263	524
Lesket alle 65								
1995	4 900	98	287	553	808	1 077	2 027	592
2000	4 400	92	286	557	833	1 120	2 017	605
2005	4 200	86	302	595	909	1 221	2 346	656
2010	3 500	57	311	612	973	1 283	2 387	678
2011	3 400	67	302	593	942	1 281	2 312	666
Lesket 65–								
1995	3 500	57	139	258	403	545	1 116	297
2000	3 800	56	69	228	381	534	1 000	269
2005	3 200	57	133	242	405	568	1 266	298
2010	2 700	57	144	289	489	656	1 177	337
2011	2 700	56	140	280	465	647	1 373	338

Perhe-eläkkeensaajien lakisääteinen eläketurva

Perhe-eläkkeensaajien lakisääteisen eläketurvan taso on käytännössä samalla tasolla omaeläkkeensaajiin verrattuna¹². Kuviosta 5.10 kuten myös taulukosta 5.3 nähdään, että perhe-eläkkeiden taso on kehittynyt reaalisesti varsin maltillisesti. Sen sijaan perhe-eläkkeensaajien kokonaiseläke on kehittynyt tarkastelujaksolla lähes samaan tahtiin kuin omaeläkkeensaajien eläke. Tämä tarkoittaa sitä, että leskeneläkkeensaajille maksetaan hyvin usein myös omaeläkettä. Kuviosta 5.11 nähdään tämä vielä tarkemmin. Lapseneläkkeet ovat matalampia kuin leskeneläkkeet. Jos verrataan leskeneläkkeensaajien kokonaiseläkettä omaeläkkeensaajien kokonaiseläkkeeseen, jää perhe-eläkkeensaajien taso hieman alemmalle tasolle.

Kuvio 5.10.

Leskiperheiden eläketaso keskimäärin 2011 rahassa.

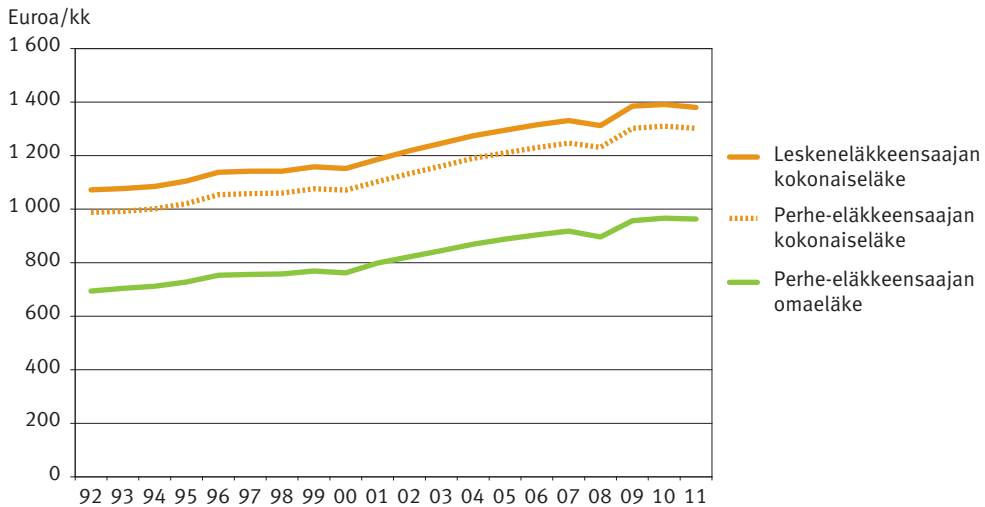

Kuviosta 5.10 nähdään lisäksi, että leskeneläke on kahdessa vuosikymmenessä noussut reaalisesti viisi prosenttia. Lapseneläkkeen taso on säilynyt ennallaan. Perhe-eläkkeensaajan kokonaiseläke on kasvanut reaalisesti 27 prosenttia. Osa perhe-eläkkeistä on eläkevähennyksen seurauksena vähentynyt nollassa. Nollan suuruiset eläkkeet ovat taulukoiden luvuissa ja kuvissa mukana.

¹² Valtaosa (97 prosenttia) kaikista eläkkeensaajista saa nykyään omaan työuraansa perustuvaa eläkettä. Vuonna 2011 heitä oli yli 1,4 milj. henkilöä.

Kuvio 5.11.

Perhe-eläkkeensaajan lakisääteinen eläketurva, vuoden 2011 rahassa.

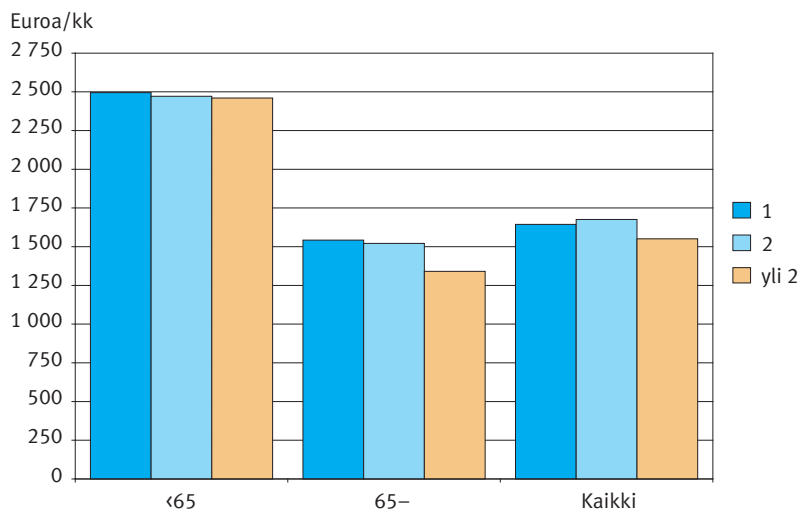
Leskiperheiden palkka- ja eläketulot kotitalouden koon mukaan

Edellä todettiin, että lesket elävät erilaisissa kotitalouksissa. Vuonna 2011 suurin osa leskistä asui kahden hengen kotitaloudessa (36 prosenttia), yksin asui 30 prosenttia, ja loput reilu kolmannes asui muissa, suuremmissa kotitalouksissa. Useimmiten valtaosa toimeentulosta muodostuu palkka- ja eläketulojen kokonaisuudesta. Seuraavaksi tarkastellaan leskikotitalouksien¹³ tuloja tältä kannalta. Kuvion 5.12 perusteella kotitalouden koolla ei ole erityisen suurta merkitystä tulojen kannalta, vaihtelu jää vähäiseksi. Sen sijaan iän mukaan tarkasteltuna eroa tulee. Työkäisen lesken kotitaloudessa palkkatulon rooli on merkittävä, mikä alleviivaa työssäkäynnin merkitystä. Vanhempien leskien, yli 64-vuotiaiden, osalta toimeentulo on enemmän riippuvainen eläkkeistä.

¹³ Kotitalouteen lukeutuvat myös lesken kanssa asuvat orvot ja muut samassa taloudessa asuvat.

Kuvio 5.12.

Leskiperheiden palkka- ja eläketulot kotitalouden koon mukaan vuonna 2011.

Edellä mainitut tulokset perustuvat lakisääteisiin eläkkeisiin ja eläkettä kartuttaviin ansioihin, jotka usein muodostava valtaosan lesken tuloista. Luvussa 6 käsitellään leskien tulorakennetta ja toimeentuloa laajemmin.

Leskeneläkkeensaajan eläketurva eläkeaikana

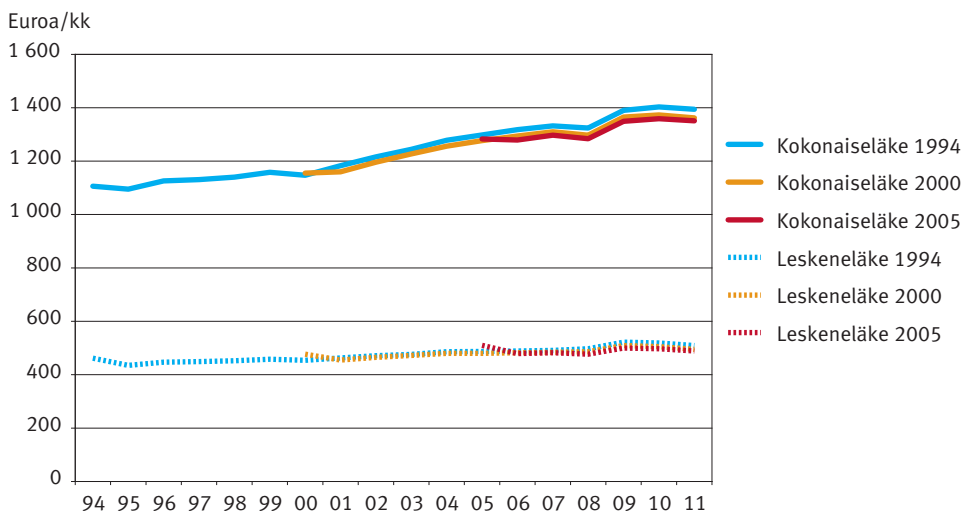
Yksi tapa arvioida eläketurvan riittävyttä on tutkia, miten eläkkeellä jo olevien eläketulot kehittyvät, erottuuko jokin ryhmä muihin verrattuna. Perhe-eläkkeensaajia on luontevaa verrata muihin eläkkeensaajiin, jolloin nähdään, muuttuuko heidän suhteellinen asemansa muihin verrattuna. Käytettävissä olevat tiedot eivät anna mahdollisuutta verrata vuosikymmeniä eläkkeellä olleita, mutta tässä valittuja siirtymävuosiluokkia 1994, 2000 ja 2005 voidaan seurata elossa olevien osalta 18, 12 tai 7 vuotta.

Kuviosta 5.13 nähdään kaksi asiaa. Ensinnäkin lesken lakisääteinen kokonaiseläketurva säilyy verrattain hyvällä tasolla. Kuten kuviosta 5.10 nähtiin, leskeneläkkeensaajien eläketurva on jokseenkin samalla tasolla kuin muilla eläkkeensaajilla. Vuosienkaan kuluessa leskien eläketurva ei eriydy – leskien eläketurvan taso säilyttää tasonsa hintatasoon verrattuna. Toiseksi eri vuosina 1994, 2000 ja 2005 leskeksi tulleet näyttävät olevan hyvin tasaveroisessa asemassa.

Muihin eläkkeensaajien verrattaessa ei mainittavaa eroa synny. Esimerkiksi kuviossa 5.10 oli vertailua omaeläkkeensaajan kokonaiseläkkeeseen. Tässä kuvattu siirtymävuosiluokkien kokonaiseläke kasvaa samaan tahtiin muiden eläkkeensaajien kanssa.

Kuvio 5.13.

Lesken eläketurvan kehitys, vuoden 2011 rahassa.

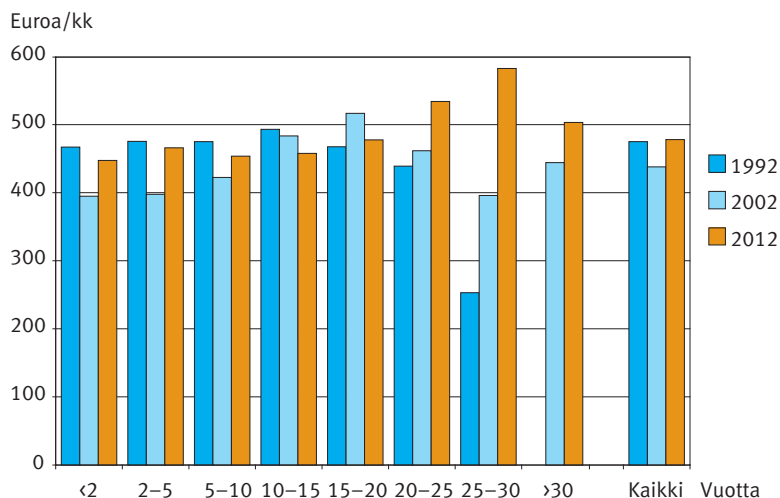

Päätyneen perhe-eläkkeen taso

Aiemmin esitettiin (sivulla 69) päätyneiden perhe-eläkkeiden keston jakauma viimeisen kahden vuosikymmenen ajalta. Keskeinen havainto oli, että pitkään eli yli 25 vuotta maksettuja eläkkeitä on nykyään selvästi aikaisempaa enemmän. Eläkkeen maksuajan ohella kiinnostavaa on sen taso. Kuvioista 5.14 nähdään päätyneiden eläkkeiden taso keskimäärin keston mukaan. Vuonna 2012 päätyneet perhe-eläkkeet olivat vuoden 2011 hinnoin keskimäärin 479 euroa, kun vuonna 2002 luku oli 438 euroa ja 474 euroa vuonna 1992 – muutos kahdessa vuosikymmenessä on ollut varsin pieni. Keston mukaan tarkasteltuna taso ei vaihteile erityisen paljon mutta kuitenkin niin, että yli 20 vuotta maksetut eläkkeet ovat korkeampia kuin aiemmin päätyneet.

Kuvio 5.14.

Vuosina 1992, 2002 ja 2012 päätyneiden perhe-eläkkeiden taso, vuoden 2011 rahassa.

Päätyneiden eläkkeiden jakauma nähdään taulukosta 5.5, jonka mukaan alimman desiilin rajalla (P10) perhe-eläke on 56 euroa ja ylimmän desiilin rajalla (P90) noin 968 euroa. Jakaumassa ei ole tapahtunut huomattavaa muutosta vuodesta 2002 lähtien.

Taulukko 5.5.

Päätyneen perhe-eläkkeen taso, euroa vuoden 2011 rahassa.

Eläke päätynyt	P10	P25	Mediaani	P75	P90	P99	Keskieläke
1992	148	236	379	606	881	1 887	475
2002	59	181	340	580	887	1 983	438
2012	56	191	377	636	968	2 210	479

Suomen sisäiset erot perhe-eläkkeissä

Perhe-eläkeitä ei tilastoissa eritellä erikseen henkilön asuinpaikan, siis käytännössä asuinmaakunnan, perusteella. Tässä esitetään perhe-eläkkeet kaikkiaan sekä leskeneläkkeet maakunnan mukaan. Taulukosta 5.2 nähtiin, että keskimääräinen perhe-eläke oli 505 euroa vuonna 2011. Eläkkeen taso heijastelee ansiotasoa

ja sen eroja väestössä sekä maan eri alueilla. Perhe-eläkkeissä heijastuu edunjäätäjän karttunut eläke sekä edunsaajien lukumäärä, perhekoko.

Aluksi tarkastellaan maakunnittain kotitalouden tai asutokunnan tuloja ja perhekokoja ja sitä, miten se liittyy perhe-eläkkeiden tasoon. Tässä tarkastelussa (taulukko 5.6) yhdistetään tilastotietoa eri lähteistä, tavoitteena maakuntakohtaisten erojen esiin tuominen. Kotitalouden tulotiedot perustuvat Tilastokeskuksen tulonjakotilastoon, josta mukana on siis asutokunnan käytettävissä olevat rahatulot. Rahatuloon lukeutuu erilaisia tuloeriä palkka- ja eläketulojen lisäksi, mutta se on vertailukelpoinen tulokäsite maan sisäisten tuloerojen kuvailuun. Perhekokoja kuvaa asutokunnan keskikoko.

Taulukko 5.6.

Maakuntakohtaisia suhdelukuja, 2011.

Maakunta	Asutokunnassa henkilöitä keskimäärin*	Asutokunnan rahatulot suhteessa koko maa*	Perhe-eläke suhteessa koko maa	Kokonaiseläke suhteessa koko maa**
Uusimaa	2,07	1,15	1,30	1,23
Ahvenanmaa	2,14	1,20	1,20	1,11
Kymenlaakso	1,97	0,90	1,07	1,04
Pirkanmaa	2,04	0,96	1,02	1,02
Varsinais-Suomi	2,01	0,97	1,02	1,03
Etelä-Karjala	1,96	0,90	0,99	1,00
Päijät-Häme	1,98	0,92	0,97	0,99
Kanta-Häme	2,07	0,97	0,97	1,02
Satakunta	2,03	0,94	0,94	0,96
Lappi	2,07	0,90	0,91	0,98
Keski-Suomi	2,07	0,91	0,90	0,97
Pohjanmaa	2,21	1,03	0,89	0,96
Pohjois-Pohjanmaa	2,24	0,97	0,89	0,96
Etelä-Savo	1,97	0,88	0,89	0,93
Keski-Pohjanmaa	2,31	1,00	0,86	0,91
Kainuu	2,04	0,88	0,86	0,93
Pohjois-Savo	2,02	0,90	0,85	0,94
Pohjois-Karjala	2,00	0,85	0,82	0,92
Etelä-Pohjanmaa	2,21	0,98	0,79	0,89

* Lähde: Tilastokeskus, tulonjakotilasto.

** Lähde: Tilasto eläkkeensaajista kunnittain 2011.

Taulukon 5.6 mukaan eteläisen Suomen keskimääräistä korkeammat perhe-eläkkeet rinnastuvat etenkin Uudenmaan ja Ahvenanmaan osalta asuntokuntien rahatuloihin. Uudellamaalla asuu rahatuloilla mitattuna vauraimmat asuntokunnat, ja siksi siellä maksetaan myös korkeimmat perhe-eläkkeet sekä kokonaiseläkkeet. Perhe-eläkkeet ja kokonaiseläkkeet ovat selvästi yhteydessä toisiinsa alueellisesti. Taulukon mukaan maakuntakohtaiset erot perhe-eläkkeissä jonkin verran kaventuvat, kun tarkastellaan lakisääteisiä kokonaiseläkkeitä. Matalimmat eläkkeet maksetaan Etelä-Pohjanmaalla, missä ne jäävät noin 11 prosenttia jälkeen koko maan keskieläkkeistä.

Tässä vertailussa asuntokuntien koolla ei vaikuttaisi olevan selvää yhteyttä perhe-eläkkeiden tasoon. Lapsiluvut ovat Länsi-Suomessa ja Pohjanmaalla korkeita, mikä heijastuu pieninä perhe-eläkkeinä, kun tarkastelu perustuu edunsaajan näkökulmaan. Toisaalta pieni asuntokunnan koko (1,97) kuten Etelä-Savossa tai Kymenlaaksossa ei samaan tapaan näy kokonaiseläkkeissä tai perhe-eläkkeissä.

Kuvion 5.15 mukaan suhteellisesti (maakunta suhteessa koko Suomeen keskimäärin) korkeimmat perhe-eläkkeet maksetaan Etelä-Suomen maakunnissa, Uudellamaalla, Ahvenanmaalla, Kymenlaaksossa ja Pirkanmaalla muiden maakuntien eläketason jäädessä koko maan keskiarvon alapuolelle. Matalimmat eläkkeet maksetaan Pohjanmaan maakunnissa sekä Itä-Suomessa. Matalia perhe-eläkkeitä Pohjanmaan maakunnissa aiheuttaa omalta osaltaan edunsaajien määrä. Kun koko Suomessa asuntokunnassa asuu keskimäärin 2,07 henkilöä, on Pohjanmaalla yli 2,2 henkilöä. Asuntokunnan henkilömäärä ei ole ainoa tekijä alentamassa perhe-eläkettä, Ahvenanmaalla (2,14) henkilömäärä on myös korkeampi kuin muualla maassa keskimäärin, ja silti eläketaso on selvästi korkeampi. Ahvenanmaalla perhe-eläke on 20 prosenttia korkeampi kuin koko maassa keskimäärin.

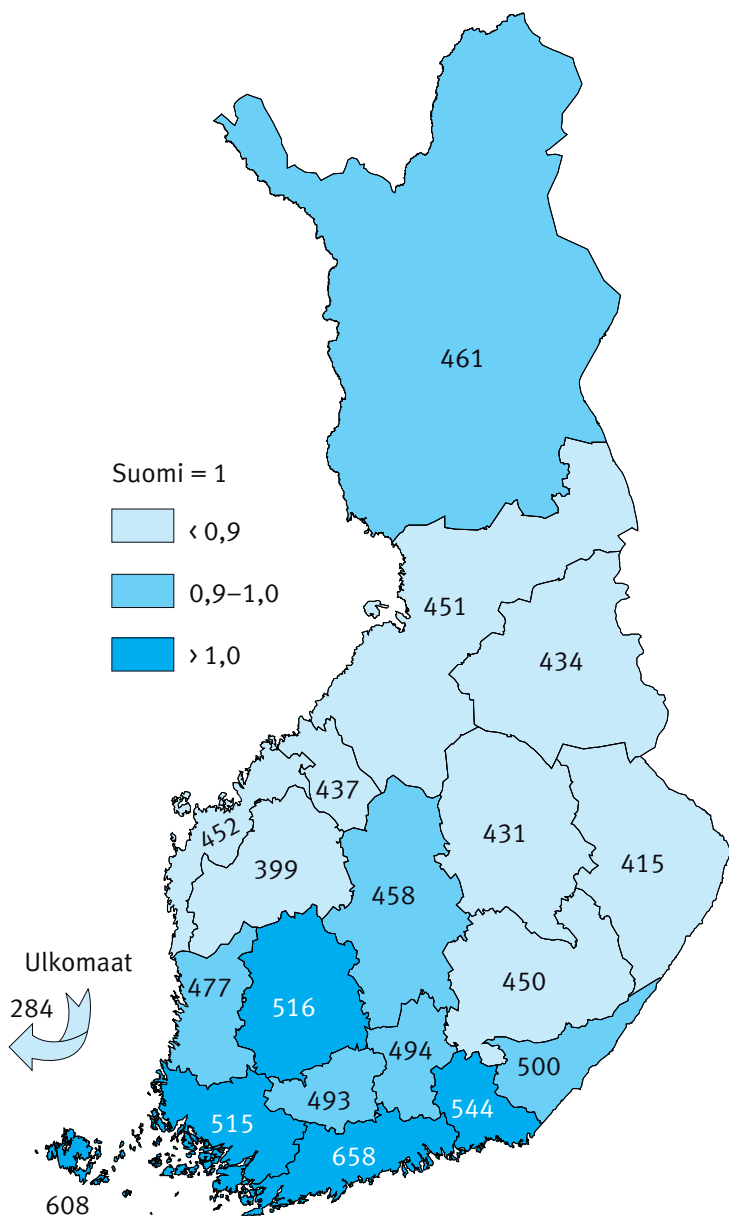
Tulotaso heijastuu eläketasoon selvemmin kuin henkilömäärä. Korkeamman tulotason maakunnissa maksetaan korkeampia eläkkeitä (kokonaiseläke) kaikkiaan. Uudenmaan ja Ahvenanmaan maakunnat ovat Suomen sisäisen tulonjaon kärkipaikoilla, niissä asuntokunnan rahatulot ovat 15–20 prosenttia korkeammat kuin muualla, ja eläkkeissä eroa on 11–23 prosenttia. Perhe-eläkkeissä maan sisäiset erot ovat suurimmillaan. Uudellamaalla perhe-eläke on keskimäärin 30 prosenttia korkeampi kuin koko maassa, kun Etelä-Pohjanmaalla jäädytään 20 prosenttia keskiarvon alapuolelle. Maakuntien ero eläkkeessä on yli 200 euroa. Lakisääteisen eläketurvan kokonaisuudessa ero ei ole yhtä suuri. Kun Uudellamaalla eläke oli keskimäärin 1 500 euroa, Pohjanmaan maakunnissa se on runsaat 1 200 euroa.

Kuvion 5.15 perusteella ulkomaille ei makseta erityisen suuria perhe-eläkkeitä, päinvastoin keskiarvon perusteella ne olivat noin 40 prosenttia maan keskielä-

kettä pienempiä (284 euroa). Kun tämän tiedon yhdistää siihen, että ulkomailla asuu vain 1,4 prosenttia eläkkeensaajista, niiden taloudellista merkitystä voidaan pitää vähäisenä.

Kuvio 5.15.

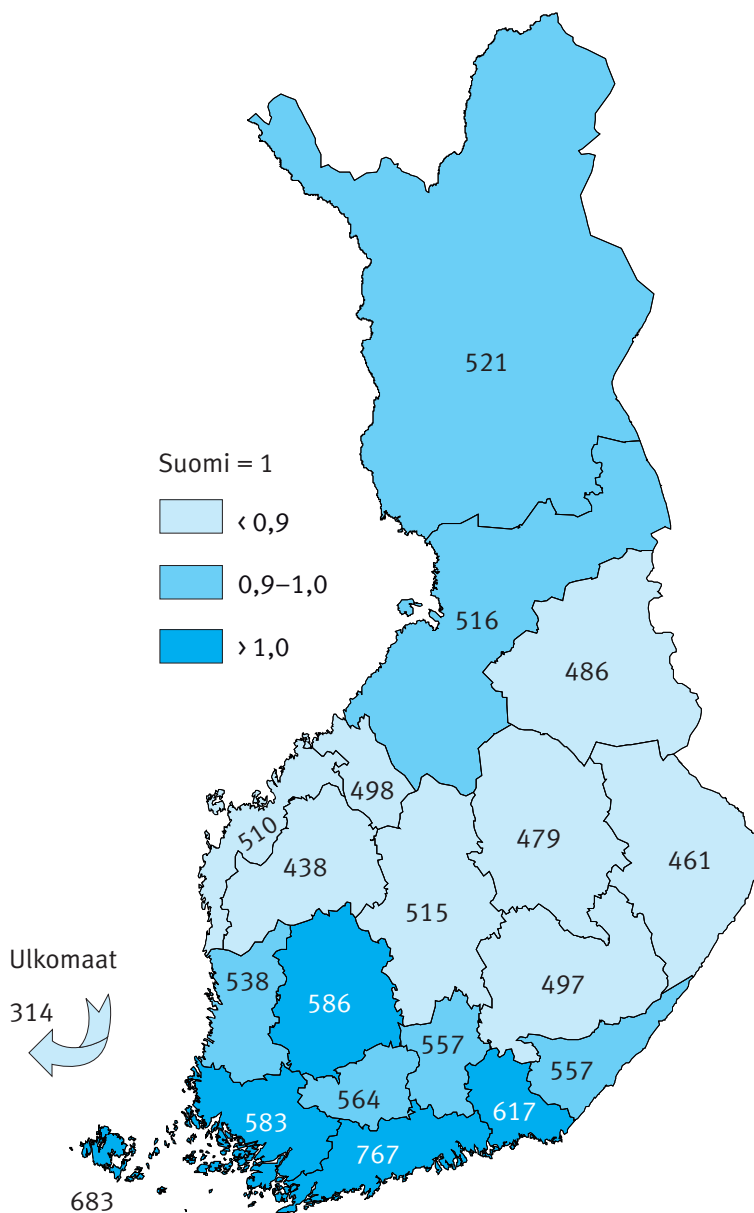
Perhe-eläke maakunnittain vuonna 2011, euroa kuukaudessa.

Tarkasteltaessa erikseen leskeneläkkeitä sukupuolen mukaan, nähdään tasoeron lisäksi, että maakunnat eroavat selvästi (kuviot 5.16 a ja b). Naisleskille maksetaan korkeimmat eläkkeet eteläisen Suomen maakunnissa sekä Hämeessä. Tasoero korostuu verrattaessa Uudenmaan 767 euron eläkettä Etelä-Pohjanmaan 438 euron eläkkeisiin, jolloin ero tulee euroissa lähes 330 euroa.

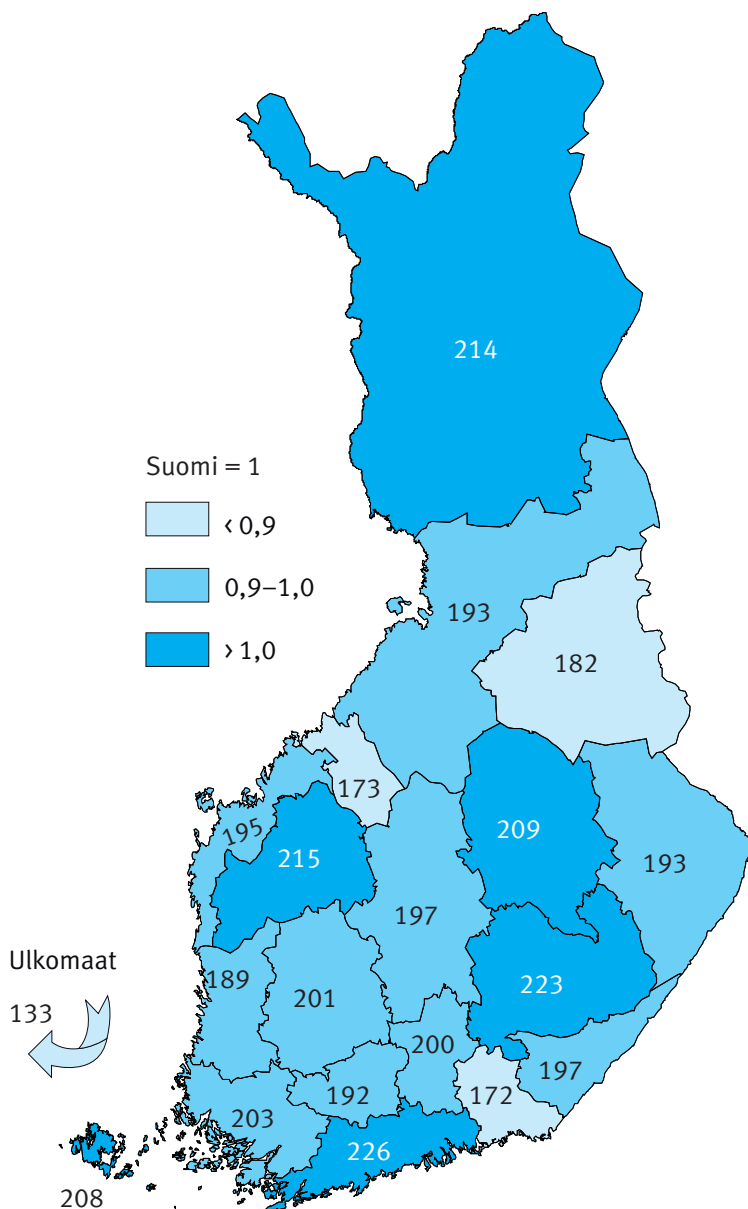
Kuvio 5.16 a.

Naisten leskeneläke maakunnittain vuonna 2011, euroa kuukaudessa.

Kuvio 5.16 b.

Miesten leskeneläke maakunnittain vuonna 2011, euroa kuukaudessa.

Miesten leskeneläkkeet ovat keskimäärin alle puolet naisten leskeneläkkeistä (vrt. taulukko 5.3). Maakuntakohtaisesti tarkasteltuna miesten eläkkeet ovat tasol-

taan selvästi lähempänä toisiaan. Korkeimmat eläkkeet maksetaan Uudellamaalla (226 euroa), mutta Keski-Pohjanmaa (173 euroa) ei jää kuin 53 euroa jälkeen. Maakuntakohtaisesti ei mitenkään erityisesti painotu eteläinen Suomi, vaan keskitasoa korkeampia eläkkeitä maksetaan itäisessä Suomessa sekä Lapissa.

5.5 Eläkejärjestelmän piirteitä

Seuraavaksi tarkastellaan kahta eläkejärjestelmän erityispiirrettä, joilla on toisaalta hallinnollista merkitystä, mutta jotka myös heijastuvat eläkkeensaajan tuloihin tai niiden tasaamiseen. Eläkkeen kertasuoritus tarkoittaa sitä, että eläketapahtumahetkellä tai tilanteen myöhemmin muututtua suhteellisen pieni eläke maksetaan tiettyjen edellytysten toteutuessa edunsaajalle kerralla, eikä jatkuvaa kuukausittaista etuutta makseta enää jatkossa. Kertasuoritus liittyy eräiden muiden eläkelajien lisäksi perhe-eläkkeeseen. Eläkkeen vähentäminen on perhe-eläkkeen erityispiirre.

Kertasuoritettut perhe-eläkkeet

Osa eläkkeistä maksetaan edunsaajalle kertasuorituksena. Näin on tehty työeläkejärjestelmän alusta alkaen. Perhe-eläkkeissä kertasuoritukset ovat olleet mukana vuodesta 1967 alkaen. Eläkejärjestelmän hallinto ja sitä kautta kustannukset kevenevät monessa tapauksessa, jos vähäinen eläke maksetaan edunsaajalle kertasuorituksena. Kertasuoritus voi myös edunsaajan kannalta olla mielekäs ratkaisu.

Lesken- ja lapseneläke ovat erillisiä etuuksia. Kunkin edunsaajan eläkettä pidetään erillisenä eläkkeenä, kun eläkelaitos¹⁴ tarkastelee, täyttyykö kertasuorituksen maksamisen edellytys. Eläkelaitos voi maksaa kertasuorituksena perhe-eläkkeen, joka leskeneläkkeen vähentämisen jälkeen jää kertasuorituksen rajamäärää pienemmäksi.

Kertasuoritus voidaan tehdä eläkelaitoksen harkinnan mukaan tai eläkkeensaajan suostumuksella. Ensimmäisessä tapauksessa eläkelaitoksella on oikeus ilman eläkkeensaajan suostumusta maksaa kertasuorituksena eläke, joka ennen ensisijaisen etuuden vähentämistä on pienempi kuin rajamäärä (20 euroa kuukaudessa vuonna 2012). Tarkasteltaessa, jääkö eläke alle kertasuoritusrajan, otetaan huomioon VILMA-kokonaiseläke¹⁵ sekä myös rekisteröity lisäeläke. Kun kuu-

14 Työeläkevakuutusta hoitava eläkeyhtiö, -laitos tai -kassa.

15 Eläkkeelle siirtyvän henkilön kokonaiseläke koostuu eri eläkelaitosten maksamista eläkkeistä. Viimeisen eläkelaitoksen periaate (VILMA) tarkoittaa sitä, että yksi eläkelaitos tekee eläkepäätöksen ja maksaa eläkkeen.

kausitasoinen perhe-eläke on suuruudeltaan suhteellisen vähäinen (20–50 euroa vuonna 2012) eläkelaitos ilmoittaa siitä edunsaajalle, ja mikäli edunsaaja ei vastusta, voidaan eläke kertosuorittaa.

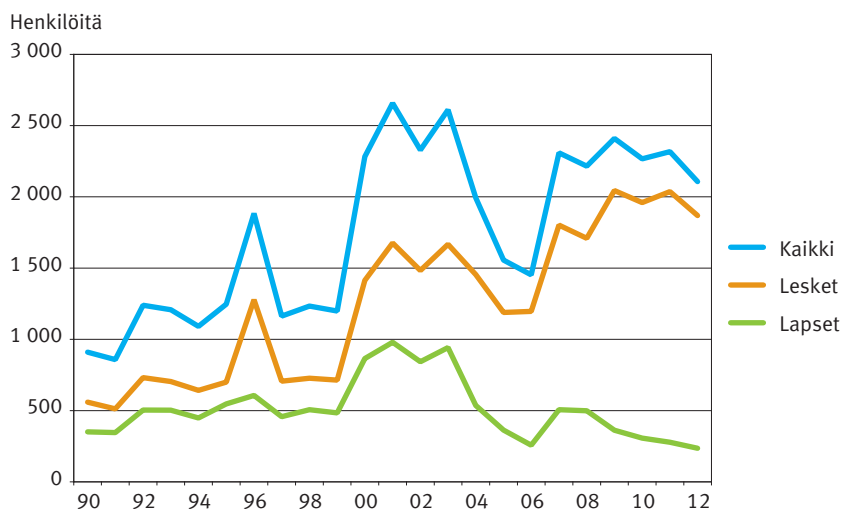
Perhe-eläkkeen kertosuoritus maksetaan kaikille siihen oikeutetuille edunsaajille samasta ajankohdasta. Käytännössä kertosuoritus lasketaan kertomalla vuotuinen eläke eläkkeensaajan ikää vastaavalla kertoimella, joka on naisilla ja miehillä sama. Kertosuorituskerroimet määrittelee ja vahvistaa sosiaali- ja terveysministeriö.

Kertosuorituksissa on useimmiten kyse varsin pienistä rahamääristä, mutta poikkeuksia esiintyy. Uuden avioliiton solmimisen vuoksi maksettava leskeneläkkeen kertosuoritus lasketaan eri perustein kuin muissa tapauksissa, joten rahamäärä voi nousta korkeaksi¹⁶. Käytännössä kertosuorituksen euromäärä voi siis vaihdella sadoista tuhansiin euroihin.

Vuodesta 1990 alkaen kertosuoritusten määrä on lapsen- ja leskeneläkkeissä vaihdellut kuvion 5.17 mukaisesti. Voimakas vaihtelu vuosittain johtuu pääasiassa eläkelaitosten ilmoitusliikenteeseen ja rekisteröintikäytäntöihin liittyvistä ilmiöistä. Kertosuoritusten määrä on kuitenkin ollut, etenkin leskien kohdalla, selvästi noususuunnassa. Lasten osalta 2000-luvulla on tapahtunut laskua. Miesten osuus kaikista kertosuorituksista on viimeisen 20 vuoden aikana ollut 33–39 prosenttia.

Kuvio 5.17.

Kertosuoritettut perhe-eläkkeet 1990–2012.

16 Uudelleen avioituvalle leskelle maksetaan kolmen vuoden eläketulo kerralla.

Eläkkeen vähennyksen merkitys

Leskeneläkettä vähennetään lesken oman työeläkkeen, joko hänen jo saamansa eläkkeen tai hänen laskennallisen eläkkeensä perusteella¹⁷. Tästä johtuen leskelle maksettava leskeneläke voi olla pienempi kuin eläke, joka on hänen osuutensa edunjättäjän eläkkeen perusteella lasketusta perhe-eläkkeestä. Leskeneläke maksetaan vähentämättömänä niin kauan kuin perheessä on alle 18-vuotiaita lapseneläkkeeseen oikeutettuja lapsia. (Työeläkelakipalvelu.)

Leskeneläkkeen vähennys tehdään eläkettä myönnettäessä ja sen määrää muutettaessa. Eli leskeneläkkeen vähentäminen voidaan tehdä eri ajankohtina. Ensimmäinen ajankohta voi olla heti eläkkeen alkaessa, jollei edunjättäjän ja lesken yhteisessä kodissa edunjättäjän kuolinhetkellä asunut lapseneläkkeeseen oikeutettavia lapsia ja leski on edunjättäjän kuollessa täyttänyt 65 vuotta tai hän saa omaan ansiotyöhönsä perustuvaa työeläkelakien ja niihin rinnastettavien lakien mukaista eläkettä vaikka vain osastakin ansiotyötään. Lesken katsotaan saavan eläkettä edunjättäjän kuoleman jälkeen myös silloin, kun hänelle edunjättäjän kuoleman jälkeen myönnetään oma työeläke, joka alkaa ennen edunjättäjän kuolemaa. Osa-aikaeläke ja maatalousyrittäjyyteen liittyvä luopumiseläke eivät ole sellaisia eläkkeitä, joiden saaminen vähentäisi leskeneläkettä heti leskeneläkkeen alkaessa.

Toinen ajankohta vähennykselle on edunjättäjän kuolemaa seuraavan seitsemän kalenterikuukauden alusta. Leskeneläkettä vähennetään, jos perheessä ei edunjättäjän kuollessa ollut alle 18-vuotiaita lapsia, leski oli edunjättäjän kuollessa alle 65-vuotias ja leski ei saa omaa työeläkettä. Leski saa vähentämättömän alkueläkkeen, vaikka lapsi täyttää 18 vuotta kuuden kuukauden kuluessa edunjättäjän kuolemasta. Vähentämätön alkueläke maksetaan myös silloin, kun leski täyttää 65 vuotta kuuden kuukauden kuluessa edunjättäjän kuolemasta tai hänelle myönnetään oma työeläke tämän kuuden kuukauden aikana.

Kolmas mahdollinen vähennysajankohta liittyy orpojen kasvamiseen, eli leskeneläkettä vähennetään nuorimman lapsen¹⁸ 18 vuoden iän täyttämistä seuraavan kalenterikuukauden alusta. Eli leskeneläke maksetaan vähentämättömänä niin kauan kuin leskellä on huollettavanaan alle 18-vuotias lapsi tai lapsia, jotka asuivat edunjättäjän ja lesken kanssa samassa taloudessa edunjättäjän kuollessa.

Käytännössä leskeneläkettä vähennetään, kun yksi seuraavista toteutuu: nuorin lapsi täyttää 18 vuotta, lapseton alle 65-vuotias leski on saanut kuusi kuukautta alkueläkettä tai leski on yli 65-vuotias tai eläkkeensaaja. Leskeneläkettä vähennetään, mikäli lesken oma eläke ylittää vähennyksen perusteen¹⁹.

17 Ennen vuotta 2007 vähennystä sanottiin eläkesovitukseksi.

18 Myös tilanteessa, jossa lapsi on annettu ottolapseksi perheen ulkopuolelle tai lapsi on kuollut.

19 Noin 663 euroa vuonna 2013. Peruste muuttuu vuosittain palkkakertoimella.

Leskeneläkettä vähennettäessä lesken tuloina otetaan huomioon jokin seuraavista: lesken omat työeläkkeet (pl. osa-aikaeläke tai maatalouteen liittyvä luopumiseläke), työkyvyttömyyseläkkeet eräissä laskennallisissa erityistapauksissa, 63 vuotta täyttäneen lesken vanhuuseläkkeet eräissä laskennallisissa erityistapauksissa tai osuus (60 prosenttia) lesken todellisista ansioista tai lesken saamista ansioihin perustuvista etuuksista.

Leskeneläkkeen vähentämisessä vaikuttaa lesken omien työeläkkeiden²⁰ lisäksi edunjättäjän työeläkkeiden yhteismäärä, jonka perusteella määrätään vähennyksen peruste. Edunjättäjän työeläkkeenä käytetään tässä samaa eläkettä kuin perhe-eläkettä määrättäessä. Vähennyksen peruste määrätään edunjättäjän eläkkeen perusteella. Kun leskeneläkkeen vähentäminen tehdään, kuten useimmissa käytännön tapauksissa, lesken oman eläkkeen perusteella, vähennys lasketaan kuten luvussa 2.2.

Lesken eläkkeen vähennyksen lisäksi eläkkeen lopulliseen tasoon vaikuttaa nykyään myös elinaikakerroin²¹. Käytännössä leskeneläke lasketaan sellaisen edunjättäjän eläkkeen perusteella, johon elinaikakerrointa on sovellettu.

Liitetaulukosta 2.1 nähdään esimerkki leskeneläkkeen määrästä vähennyksen jälkeen. Mikäli edunjättäjän työeläke ja lesken omaeläke ovat samaa tasoa, voi leskeneläke olla 0 euroa. Mitä suurempi edunjättäjän eläke on suhteessa lesken omaan eläkkeeseen, sitä korkeampi on leskeneläke.

Tarkastellaan seuraavaksi vähennyksen käytännön merkitystä. Se pienentää perhe-eläkettä sitä enemmän, mitä lähempänä puolisoiden väliset eläkekarttumat ovat toisiaan. Vuonna 2012 noin kahdeksassa prosentissa perhe-eläkettä on vähennetty (kuvio 5.18). Vähennyksen merkitys tulee kasvamaan. Vähennyksen määrä voi nousta jopa tuhansiin euroihin kuukaudessa, mutta keskimääräinen vähennys on 250–300 euroa (vuoden 2012 rahassa). Joissain tapauksissa eläkevähennys pienentää perhe-eläkkeen nollaksi. Näitä on kaikissa perhe-eläkkeensääjissä tarkastelujaksolla 1992–2012 ollut vuosittain 1,1–1,4 prosenttia.

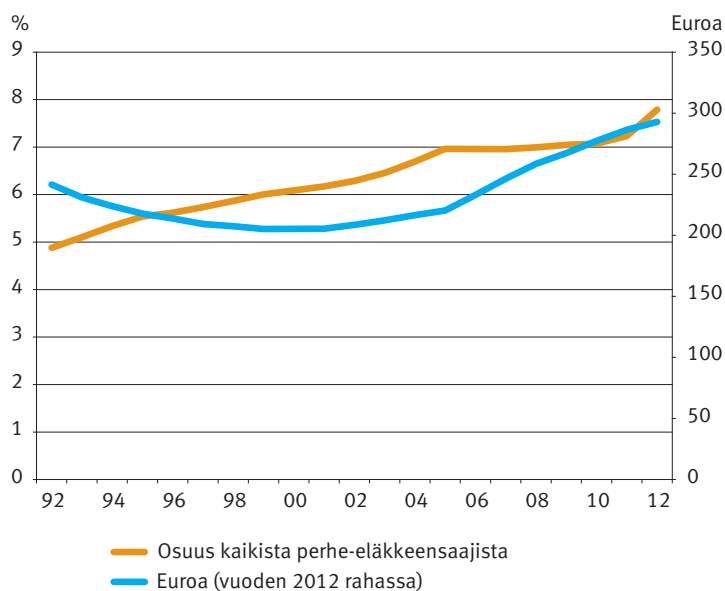
Vähennettyjen perhe-eläkkeiden suuruudesta henkilötasolla ei saada aivan tarkkaa tietoa, mutta taulukosta 5.6 nähdään yksityisen sektorin leskien osalta vähennyksen suuruusjakauma. Keskimäärin vähennys oli vuonna 2012 noin 230 euroa, mutta vaihtelua on varsin paljon. Käytännössä alle 200 euron vähennys on 63 prosentissa kaikista tapauksista, mutta myös tuntuvampia vähennyksiä esiintyy. Esimerkiksi yli 500 euron vähennys tehdään lähes 16 prosentille, mikä tarkoittaa yli 1 200 henkilöä.

20 Vähennettäessä tarkastellaan henkilön kaikkien eläkelaitosten eläkkeitä.

21 Elinaikakerrointa käytettiin ensimmäisen kerran vuonna 2009 vähennettäviin leskeneläkkeisiin.

Kuvio 5.18.

Eläkevähennys perhe-eläkkeessä vuosina 1992–2012.

Taulukko 5.6.

Eläkevähennys yksityisen sektorin leskeneläkkeissä 31.12.2012.

Vähennyksen määrä, €	Leskiä	%
0	23	0,3
0–100	4 183	51,2
100–200	977	12,0
200–300	725	8,9
300–400	520	6,4
400–500	462	5,7
500–1 000	1 050	12,9
1 000–1 500	163	2,0
1 500–2 000	34	0,4
yli 2 000	25	0,3
Kaikki	8 162	100,0

5.6 Eläkemeno

Kokonaiseläkemeno työ- ja kansaneläkejärjestelmässä on kahden viimeisen vuosikymmenen aikana 2,6-kertaistunut. Kun vuonna 1990 kokonaiseläkemeno oli 8,5 miljardia euroa, 9,6 prosenttia suhteessa bruttokansantuotteeseen, oli se vuonna 2011 noussut reiluun 23 miljardiin eli 12,1 prosenttiin kansantuotteesta. Taulukosta 5.7 nähdään, että syynä nousuun on ennen kaikkea vanhuuseläkemeno. Väestön ikääntymisestä seuraava vanhuuseläkemeno on tarkastelujaksolla lähes 3,5-kertaistunut. Muista eläkelajeista huomionarvoista on ensinnäkin se, että työkyvyttömyyseläkemeno on kasvanut varsin maltillisesti ja toiseksi se, että perhe-eläkemeno on yli kaksinkertaistunut.

Taulukko 5.7.

Eläkemeno työ- ja kansaneläkejärjestelmässä, milj. euroa (käyvin hinnoin).

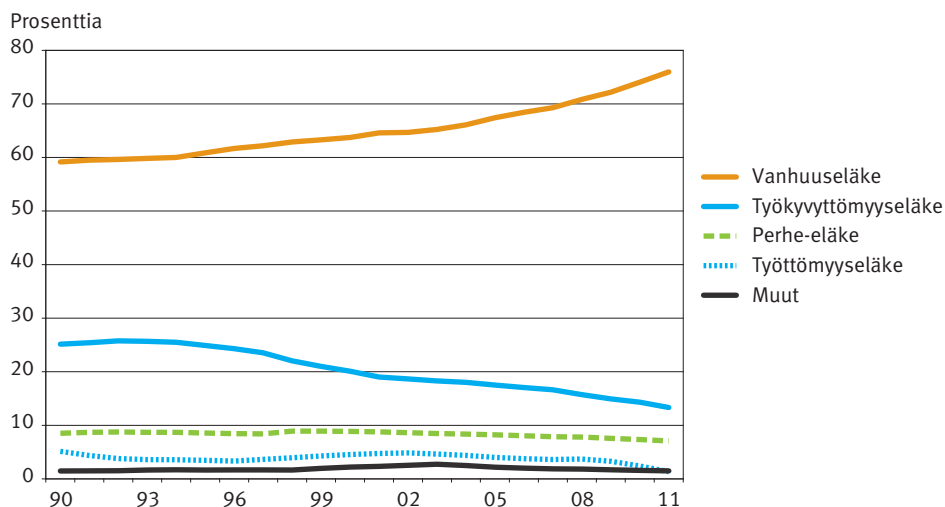
Vuosi	Kaikki eläkelajit	Vanhuuseläke	Työkyvyttömyyseläke	Työttömyyseläke	Osa-aika-eläke	Maatalouden erityiseläke	Perhe-eläke
1990	8 592	5 084	2 160	442	2	125	731
1995	11 785	7 174	2 936	409	33	162	1 007
2000	13 657	8 705	2 743	621	134	167	1 212
2005	17 105	11 532	2 994	686	225	147	1 405
2011	23 051	17 515	3 072	312	235	111	1 634

*Lähde: ETK-tilastotietokanta, ETK.fi.

Kun suhteutetaan kukin eläkelaji kokonaiseläkemenoon, nähdään sen merkitys kustannusrasitukseen paremmin. Kokonaiskuvaa hallitsee tässä tarkastelussa vanhuuseläkemenon suuri osuus ja sen jatkuva kasvu. Kun vuonna 1990 meno-osuus oli alle 60 prosenttia, oli se vuoteen 2011 mennessä noussut 76 prosenttiin. Työkyvyttömyyseläkkeen merkitys on ollut selvässä laskussa 2000-luvulle tultaessa. Perhe-eläkkeen rooli, vaikka euromääräisesti onkin kasvanut, on menojen kokonaisuudessa vähentynyt. Kun vuonna 1990 perhe-eläkkeen meno-osuus oli yhdeksän prosenttia, oli se vuonna 2011 laskenut seitsemään prosenttiin (kuvio 5.19).

Kuvio 5.19.

Eläkelajikohtaiset menot osuutena kokonaiseläkemenosta, prosenttia.

Eläketurvakeskuksen pitkän aikavälin laskelmista (Risku ym. 2011) voidaan nähdä, minkälaiseen menokehitykseen nykyinen lainsäädäntö ja väestörakenteen käytettyjen oletusten vallitessa johtaa. Laskelman mukaan kokonaiseläkemenot jatkavat kasvuaan mutta kuitenkin niin, että menojen osuus bruttokansantuotteesta tasaantuu vuoden 2030 vaiheilla noin 15 prosenttiin.

Perhe-eläkkeiden meno-osuudesta ei ole tarkkaa laskelmaa, mutta meno-osuus²² saavuttaa vuoden 2030 vaiheilla väestön ikääntymiskehityksen ohella laskipisteen, jonka jälkeen osuus alkaa laskea.

5.7 Yhteenveto

Perhe-eläkkeensaajien määrä on viimeisen kahden vuosikymmenen aikana kasvanut, joskin viime vuosina määrä on kääntynyt laskuun. Vuonna 2011 perhe-eläkettä maksettiin 284 300 henkilölle. Perhe-eläkkeensaajien määrän kehitys on heijastanut toisaalta väestön ikääntymiskehitystä sekä eläkejärjestelmän muutosta. Vuoden 1990 uudistuksessa eläkkeen saamisen ehtoja muutettiin ja miesleskille tuli oikeus perhe-eläkkeeseen. Uusien perhe-eläkkeensaajien määrä on ollut pitkään lievässä laskussa, erityisesti lapseneläkkeensaajien määrä. Leskeneläk-

22 Koskee työeläkkeitä.

keensaajien ikärakenne ja sukupuolijakauma ovat samoin muuttuneet. Leskeneläkkeensaajien keski-ikä oli vuonna 2011 yli 76 vuotta – nousua kahdessa vuosikymmenessä noin seitsemän vuotta. Miesleskien osuus on kasvanut ja tällä hetkellä miehiä on 17 prosenttia kaikista. Vuoden 1990 perhe-eläkeuudistuksen jälkeen miesten osuus on noussut tasaisesti.

Suomen väestössä näkyvä eliniän kasvu heijastuu myös lesken eläkkeiden maksuaikaan. Kun vuonna 1992 päättyneet eläkkeet olivat olleet maksussa keskimäärin 10 vuotta, vuonna 2012 päättyneissä kesto on ollut lähes 17 vuotta. Tänä päivänä pitkään eli yli 25 vuotta maksetut eläkkeet ovat aikaisempiin vuosikymmeniin verrattuna yleisiä. Lähes neljännes päättyneistä eläkkeistä on ollut maksussa vähintään neljännesvuosisadan.

Viimeisen parinkymmenen vuoden ajan perhe-eläkkeen taso on reaalisesti ollut lievässä kasvussa. Vuonna 2011 leskeneläke on keskimäärin 519 euroa ja lapseneläke 335 euroa. Valtaosa leskistä saa myös omaan työuraan perustuvaa eläkettä, mikä on luonnollista ottaen huomioon leskien keski-ikänsä nousun. Perhe-eläkkeen osuus lesken lakisääteisestä kokonaiseläketurvasta on laskenut viime vuosina, nyt se on 40 prosenttia. Muihin lakisääteisiin eläkkeisiin verrattuna perhe-eläkkeensaajat eivät erotu eläkkeiden tason suhteen. Leskien eläketurva on samalla tasolla kuin eläkeläisväestössä yleensä. Perhe-eläkkeensaajien lakisääteinen eläketurva oli vuonna 2011 noin 1 300 euroa. Keskieläkkeiden lisäksi on syytä kiinnittää huomiota eläkejakauman ääripäihin. Pienten eläkkeiden varassa eläviä ihmisiä on edelleen, vaikka lakisääteiset eläkkeet ovat keskimäärin kohtuullisen taseisia. Toimeentulo ongelmat liittyvät muun muassa iäkkäisiin leskiin. Voidaan arvioida, että perhe-eläke on erityisesti leskien toimeentulon perusta. Se ehkäisee ennalta köyhyyden syventymistä. Eläkkeiden jakauman toisessa päässä toimeentulo on hyvällä tasolla. Korkeimmat leskeneläkkeet ylimmässä eläkkeensaajaprosentissa ovat noin 2 200 euron tuntumassa. Tarkoituksettoman korkeita eläkkeitä leikataan eläkevähennyksellä, jonka merkitys perhe-eläkkeissä on kasvussa.

Perhe-eläkemeno vuonna 2011 oli 1 634 miljoonaa euroa ja osuus kokonaiseläkemenosta seitsemän prosenttia. Perhe-eläkkeiden osuus kokonaiseläkemenosta on viimeisen kymmenen vuoden ajan pienentynyt. Eläkejärjestelmän kustannusten kannalta perhe-eläkkeiden osuus on vähentynyt vanhuuseläkkeiden merkityksen kasvettua.

Kirjallisuus

Alueluokitus, Kunnat 2011. <http://www.stat.fi/meta/luokitukset/kunta/001-2011/index.html>. Luettu 2.5.2013.

ETK-tilastotietokanta. <http://tilastot.etk.fi/?lang=3>. Luettu 22.5.2013.

Henkilöluokitukset, Ammattiluokitus 2010. <http://www.stat.fi/meta/luokitukset/ammatti/001-2010/index.html>. Luettu 2.5.2013.

Kautto, M. (toim.) (2011) Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 04/2011.

Lilja, R. (2012) Leskeneläkkeet pitkittävät eläkeuria ja kannustavat työurien lyhentämiseen. Kansantaloudellinen aikakauskirja – 108 vsk. 1/2012.

Martikainen, P. ja Valkonen, T. (1996) Mortality after the Death of a spouse: Rates and Causes of Death in Large Finnish Cohort. American Journal of Public Health. August 1996, Vol 86. No. 8.

Risku, I., Elo, K., Klaavo, T., Lahti, S., Sihvonen, H. ja Vaittinen, R. (2011) Lakisääteiset eläkkeet – pitkän aikavälin laskelmat 2011. Eläketurvakeskuksen raportteja 05/2011.

Salonen, J. ja Knuuti, J. (2012) Lakisääteisten eläkkeiden verotus Suomessa vuosina 2005–2010. Eläketurvakeskuksen keskustelualoitteita 04/2012.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestöennuste [verkojulkaisu]. ISSN 1798-5137. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 23.5.2013]. Saantitapa: <http://stat.fi/til/vaenn/index.html>

Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestöennuste [verkojulkaisu]. ISSN 1798-5137. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 2.5.2013]. Saantitapa: <http://stat.fi/til/vaenn/index.html>

Suomen virallinen tilasto (SVT): Väestörakenne [verkojulkaisu]. ISSN=1797-5379. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 2.5.2013]. Saantitapa: <http://stat.fi/til/vaerak/yht.html>

THL (2012) Sosiaalihuollon laitos ja asumispalvelut 2011. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2011.

Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2011. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2011. Eläketurvakeskus ja Kela.

Tilasto Suomen eläkkeensaajista kunnittain 2011. Suomen virallinen tilasto, Sosiaaliturva 2011. Eläketurvakeskus ja Kela.

Tulonjakotilasto Suomen virallinen tilasto (SVT): Tulonjakotilasto [verkkójulkaisu]. ISSN=1795-8121. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 2.5.2013]. Saantitapa: <http://stat.fi/til/tjt/yht.html>

Työeläkelakipalvelu. <http://tyoelakelakipalvelu.etk.fi/>. Luettu 2.5.2013.

Uusitalo, H. (toim.) (2006) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:2, Helsinki.

Juha Rantala

6 Eläkeläisleskien toimeentulo

6.1 Johdanto

Kuinka hyvin lesket tulevat toimeen ja mikä on perhe-eläkkeen merkitys toimeentuloon? Onko köyhyys erityisesti ikääntyneiden leskien ongelma vai koskeeko se muitakin ikääntyneitä? Tässä luvussa tarkastellaan leskien taloudellista toimeentuloa. Toimeentulo koostuu useasta tulolähteestä ja toimeentuloa arvioitaessa nämä lähteet on otettava mahdollisimman kattavasti huomioon. Perhe-eläkkeen lisäksi leski voi saada esimerkiksi omaeläkettä, ansiotuloja tai omaisuustuloa. Toimeentuloon vaikuttaa myös muiden perheenjäsenten tulot sekä verotus. Vaikka perhe-eläke täydentää leskien toimeentuloa, se ei suinkaan ole heidän ainoa tulonlähteensä. On myös muistettava, että kaikki lesket eivät saa perhe-eläkettä.

Koska noin 90 prosenttia leskistä on eläkeläisiä, luvussa keskitytään eläkeläisleskien taloudellisen aseman selvittämiseen. Toimeentuloa ja -tuloeroja arvioidaan käytettävissä olevan tulon avulla vakiintuneita tulonjakotutkimuksen käsitteitä ja menetelmiä hyödyntäen. Perusajatuksena on kuvata tulojen, tulojen rakenteen, tulonjaon tasaisuuden ja tuloköyhyyden kehitystä sekä arvioida eri tulo-lajien, kuten leskeneläkkeen, merkitystä henkilöiden tulonmuodostukseen.¹ Tarkastelut keskittyvät vuosiin 1996–2008, jolta ajalta kattavia yksilötason tulotietoja on riittävässä määrin saatavilla.

Eläkeläisleskien kuten myös muiden väestöryhmien toimeentuloa ja sen kehitystä tarkastellaan poikkileikkausaineiston tapaan vuosi kerrallaan. Kotitalouden koostumus, sosioekonominen asema ja tulot eivät säily vuodesta toiseen samana. Koska tätä dynamiikkaa ei poikkileikkaustarkasteluissa havaita, tulomuutoksia, kuten tulojen muuttumista leskeksi tulon yhteydessä, ei tässä luvussa käsitellä. Leskeytymisestä aiheutuvaa tulomuutosta tutkitaan seuraavassa luvussa.

1 Tulonjakotutkimuksen kansainvälisistä esikuvista voidaan mainita esimerkiksi Atkinson (1970), Sen (1973) ja Townsend (1979). Suomessa aihepiiriä ovat tutkineet muun muassa Uusitalo (1988), Suoniemi (2007), Riihelä ym. (1999), Kangas ja Ritakallio (2008). Erityisesti eläkeläisten toimeentuloa ovat tarkastelleet Hagfors ym. (2003), Uusitalo (2006), Rantala ja Suoniemi (2007; 2010; 2011) ja Kautto (2011).

Luku etenee seuraavasti: Keskeisten käsitteiden ja tutkimusaineiston esittelyn jälkeen kuvataan eläkeläisleskien ja eräiden muiden väestöryhmien demografisia piirteitä. Tämän jälkeen arvioidaan, miten eläkeläisleskien toimeentulo on kehittynyt muihin väestöryhmiin, erityisesti kaikkiin eläkeläisiin, verrattuna ja tarkastellaan, mistä tuloeristä eläkeläisleskien toimeentulo muodostuu. Erityistä huomiota kiinnitetään perhe-eläkkeen merkitykseen. Seuraavaksi selvitetään, miten eläkeläislesket sijoittuvat koko väestön tulonjaossa ja miten tulot jakautuvat eläkeläisleskien välillä. Tämän jälkeen tutkitaan, kuinka yleistä on leskien köyhyys muuhun väestöön verrattuna ja missä ryhmissä leskien köyhyys on erityisen yleinen ongelma. Luvun lopussa kootaan yhteen keskeiset päätelmät.

6.2 Tutkimusaineisto ja keskeiset käsitteet

Tulonjakotutkimuksen lähtökohtana on kotitalouden käytettävissä oleva tulo, jota laskettaessa kotitalouden kaikki tulot pyritään ottamaan kattavasti huomioon. Tuotannontekijätulojen kuten palkkojen, yrittäjätulon ja omaisuustulojen lisäksi käytettävissä oleviin tuloihin luetaan kotitalouden saamat tulonsiirrot ja niistä vähennetään niiden maksamat tulonsiirrot. Eläkkeet, sekä oma- että perhe-eläkkeet, luetaan tulonsiirtoihin. Tarkasteltavana ovat vuotuiset tulot.

Taulukossa 6.1 käytettävissä oleva tulo on ryhmitelty leskien toimeentulon kannalta keskeisiin osiin. Näistä kolme ensimmäistä ovat henkilön omaeläke, perhe-eläke ja ansiotulot, seuraavat kaksi ovat kotitalouden muiden jäsenten, yleensä puolison, eläke- ja ansiotulot ja viimeiset kaksi kotitalouden muut tulot eli saadut tulonsiirrot ja omaisuustulot.² Liitteessä 6.1 on esitetty perinteinen tuloryhmittely sekä tärkeimmät käytettävissä olevan tulon määritelmät.³

Kotitalouden kulutustarpeet riippuvat sekä sen jäsenten lukumäärästä että kotitalouden rakenteesta. Kulutuksessa on mittakaavaetuja, sillä esimerkiksi kaksi aikuista tulee toimeen yhdessä halvemmalla kuin erikseen. Jotta kooltaan ja rakenteeltaan erilaisia kotitalouksia voidaan verrata toisiinsa, kotitalouden yhteenlasketut tulot jaetaan kulutusyksikköluvulla jäsenkohtaiseksi ekvivalenttituloksi. Tämä yhdenmukaistaa rakenteeltaan eroavat kotitaloudet toimeentulon osalta. Näin tarkastelun kohteena on siis aina henkilö, mutta toimeentulon osalta otetaan huomioon kotitalous, johon hän kuuluu. Käytössä on erilaisia kulutusyksik-

2 Kansaneläke- ja työeläkeperusteinen perhe-eläke on yksinkertaisuuden vuoksi yhdistetty, koska ensin mainitun eläkkeen merkitys toimeentuloon on nykyään hyvin pieni.

3 Yksityiskohtainen kuvaus käytettävissä olevan tulon määrittelystä ks. Tilastokeskus 2011, The Canberra Group 2001.

kölukuja. Tässä kulutusyksikkö lasketaan OECD:n uuden kulutusyksikköasteikon avulla, jossa kotitalouden ensimmäinen jäsen saa painon yksi, muut aikuiset saavat painon 0,5 ja lapset (alle 13-vuotiaat) saavat kukin painon 0,3. Jatkossa ekvivalenttituloa kutsutaan toimeentuloksi.

Taulukko 6.1.

Kotitalouden käytettävissä olevan tulon komponentit.

henkilön omaeläke
+ henkilön perhe-eläke
+ henkilön ansiotulo
+ kotitalouden muiden jäsenten eläketulo
+ kotitalouden muiden jäsenten ansiotulo
+ kotitalouden muut tulonsiirrot yhteensä
+ kotitalouden omaisuustulot yhteensä
<hr/>
= kotitalouden bruttotulot yhteensä
- kotitalouden maksamat verot ja maksut yhteensä
<hr/>
= kotitalouden käytettävissä oleva tulo yhteensä

Tutkimuksen kannalta tärkeimmät väestöryhmät ovat eläkeläislesket, muut lesket, eläkeläiset yhteensä ja työlliset yhteensä. Leskeys määritellään henkilön siviilisäädyn ja työmarkkina-asema (työssä, eläkkeellä, muualla) taloudellisen toiminnan laatua kuvaavan pääasiallisen toiminnan perusteella. Työvoimaan (työssä tai työtön) kuuluvuus on pääasiallisen toiminnan päättelyssä etusijalla ja työvoiman sisällä työttömien päättely tehdään ennen työllisten päättelyä. Eläkeläisiä ovat kaikki ne, jotka Kansaneläkelaitoksen tai Eläketurvakeskuksen tietojen mukaan saavat eläkettä (pl. perhe-eläke ja osa-aikaeläke) eivätkä ole ansiotyössä. Tiedot henkilön siviilisäädystä ja pääasiallisesta toiminnasta perustuvat vuoden lopun tilanteeseen ja Tilastokeskuksen/Väestörekisterikeskuksen käyttämiin määritelmiin.

Tutkimusaineistona on Tilastokeskuksen muodostama rekisteritietoihin perustuva kymmenen prosentin otos (noin 500 000 henkilöä) Suomessa asuneesta väestöstä vuosina 1995–2008. Laitoksessa asuvat ovat otoksen ulkopuolella.⁴ Aineis-

⁴ Eläkeiässä laitoshoidossa (vanhainkodissa) asuminen yleistyy. Esimerkiksi vuonna 2008 yli 64-vuotiaista 2 prosenttia, yli 74-vuotiaista 4 prosenttia ja 84-vuotiaista 9 prosenttia asui vanhainkodissa (THL 2011). Erilaisissa palvelutaloissa asuvat vanhuksat kuuluvat pääsääntöisesti asuntokuntaväestöön.

tossa on runsaasti tietoja Tilastokeskuksen tulonjaon kokonais- ja työssäkäynti-tilastosta. Tulonjakotilasto sisältää kattavat rekisteripohjaiset tulotiedot sekä henkilö- että kotitaloustaalla. Näiden tietojen avulla voidaan laskea kotitalouden rakenteen huomioiva ekvivalentti käytettävissä oleva tulo taulukon 6.1 tulolajeissa.⁵ Työssäkäyntitilastosta peräisin olevat muuttujat sisältävät runsaasti taustatietoja muun muassa henkilön iästä, siviilisäädystä ja työmarkkina-asemasta. Laajuudeltaan ja yksityiskohtaisuudeltaan aineisto on kansainvälisestikin harvinainen.

Tutkimusaineiston tulokäsite poikkeaa perinteisestä Tilastokeskuksen palveluaineistoon perustuvasta määritelmästä kahdella tavalla. Ensiksi kotitalouden sijaan käytettävissä oleva tulo lasketaan tässä rekisterikotitalouden (asuntokunnan) yhteenlaskettujen tulojen pohjalta. Rekisterikotitalous on kotitaloutta laajempi käsite, sillä "ydinperheen" lisäksi se sisältää muut samassa osoitteessa asuvat henkilöt. Jatkossa kotitaloudella tarkoitetaan aina rekisterikotitaloutta. Toiseksi aineiston käytettävissä oleva tulo on niin sanottu rahatulo eli se ei sisällä haastattelutietoon perustuvia tuloeria kuten omistusasunnosta saatua laskennallista asuntotuloa. Eläkeläisillä velattomassa omistusasunnossa asuminen on keskimääräistä yleisempää ja siksi eläkeläisten omaisuustulo tulee muuta väestöä enemmän aliarvioiduksi. Tilastovuodesta 2011 alkaen Tilastokeskus on Eurostatin käytäntöä noudattaen laskenut käytettävissä olevan tulon rahatulon perusteella. Tarkemmin tutkimusaineistoa ja sen luotettavuutta ovat kuvanneet Rantala ja Suoniemi (2010). Tulonjaon kokonaistilaston ja palveluaineiston välistä eroja on tarkastellut Ruotsalainen (2004).

Eläkeläisten toimeentulosta saatavan kuvan kannalta merkitystä on myös sillä, miten eläkkeellä olo on määritelty. Tässä tutkimuksessa henkilön eläkkeellä olo määritellään henkilön oman pääasiallisen toiminnan perusteella, mistä syystä se on riippumaton muiden samassa kotitaloudessa asuvien jäsenten työmarkkina-asemista ja tuloista. Koska kaikki eläkkeellä olevat ovat päätoimisesti eläkkeellä, käsitteellisesti vaikeat "muun toimeentulon kannalta vähäistä eläkettä saavat henkilöt" eivät kuitenkaan ole tarkasteluissa eläkeläisinä mukana. Tutkimuksen eläkeläiskäsitettä ei tule sekoittaa tulonjakotutkimuksessa usein käytettyyn eläkeläiskotitalouteen. Siinä henkilö asuu eläkeläiskotitaloudessa, jos kotitalouden eniten ansaitsevan jäsenen sosio-ekonominen asema on eläkeläinen. Tällöin ne eläkeläiset, joiden puoliso on vielä työssä, jäävät käytännössä eläkeläistarkastelun ulkopuolelle. Laajemmin eläkeläiskäsitteiden välisiä eroja ovat tarkastelleet Rantala ja Suoniemi (2007).

5 Tulojakauman ylimpään prosenttiin kuuluvien henkilöiden tulotiedot Tilastokeskus on kuitenkin tietosuojaesitystä korvannut kunkin vuoden ylimmän tuloprosentin jakaumasta lasketulla keskiarvolla.

6.3 Eläkeläisleskien väestörakenne ja toimeentulo – vertailu muihin väestöryhmiin

Väestörakenne

Taulukossa 6.2 on esitetty leskien, eläkeläisten, työllisten ja koko väestön väestöllisiä piirteitä vuosien 1996 ja 2008 lopussa. Lesket on eroteltu toisistaan sen mukaan, ovatko he eläkkeellä vai ei. Vuonna 2008 leskiä oli aineiston mukaan lähes 276 000 tuhatta.⁶ Heistä valtaosa, lähes 90 prosenttia, oli eläkkeellä ja vähintään 65-vuotiaita. Naisten miehiä pitempi elinaika käy hyvin ilmi, sillä selvä enemmistö leskistä on naisia. Yksin asuvia oli leskistä 78 prosenttia. Eläkkeellä olevat lesket eivät ikärakennetta ja pääasiallista toimintaa lukuun ottamatta juuri eroa kaikista leskistä. Ei-eläkkeellä olevat lesket poikkeavat sen sijaan eläkeläisleskistä selvästi.

Kaikista eläkeläisistä leskiä on noin viidennes. Keskimääräiseen eläkeläiseen verrattuna eläkeläislesket ovat selvästi iäkkäämpiä. Kun leskistä 85 vuotta täyttäneitä oli joka viides, niin kaikilla eläkeläisillä tämä osuus on vain seitsemän prosenttia. Ikäero näkyy myös sukupuoli- ja perherakenteessa, sillä miesten ja vähintään kahden hengen talouksissa asuvien osuudet olivat eläkeläisleskillä 2–3 kertaa pienemmät kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin. Koko väestöön ja työllisiin verrattuna nämä erot ovat vieläkin suuremmat.

Väestön vanheneminen ja eliniän kasvu näkyy erityisen hyvin eläkeläisleskien väestörakenteessa. 85 vuotta täyttäneiden osuus leskistä vuonna 1996 oli vielä 14 prosenttia, mutta vuonna 2008 osuus oli jo 22 prosenttia. Kaikilla eläkeläisillä vastaava muutos on vähäisempi. Väestörakenteen muutos näkyy myös siinä, että tarkasteluvuosien aikana yksin asuvien eläkeläisleskien osuus on noussut 74 prosentista 84 prosenttiin. Toisaalta yksin asuvien osuus on noussut myös kaikissa muissa väestöryhmissä, joten yksinasumisen yleistymisen ei johdu pelkästään väestörakenteen vanhenemisestä.

Leskeys on yleensä pitkäkestoinen ajanjakso. Tämä näkyy hyvin siinä, että uusien leskien osuus kaikista leskistä on vain hieman yli viisi prosenttia. Ei-eläkkeellä olevista leskistä uusien leskien osuus on luonnollisesti korkeampi kuin eläkeläisleskistä. Tässä luvussa leskeksi tulleita ei käsitellä omana ryhmänä, mutta

⁶ Leskien lukumäärät ovat yhdenmukaiset Tilastokeskuksen väestötietojen kanssa, mutta suuremmat kuin Eläketurvakeskuksen ja Kansaneläkelaitoksen vastaavat rekisteritiedot. Taustalla voivat olla erot mm. leskeyden ja Suomessa asuvan väestön määritelmässä. Esimerkiksi tässä luvussa leski määritellään siviilisäädyn perusteella, kun taas eläketilastoissa (ks. luku 5) sen mukaan, onko henkilöllä oikeus perhe-eläkkeeseen.

luvussa 7 heitä tutkitaan tarkemmin. Leskien ja leskeksi tulleiden profilia eläkejärjestelmän näkökulmasta on tutkittu monipuolisesti myös edellisessä luvussa.

Taulukko 6.2.

Leskien ja eräiden muiden väestöryhmien rakenne vuosien 1996 ja 2008 lopussa.*

Osuus, %	Lesket						Eläkeläiset		Työlliset		Väestö	
	Eläkkeellä		Ei eläkkeellä		Kaikki		1996	2008	1996	2008	1996	2008
	1996	2008	1996	2008	1996	2008						
Alle 18	22	20
18–54	0,7	0,4	55	35	8	5	10	7	91	81	54	49
55–64	8	6	43	60	13	13	24	22	9	18	10	15
65–74	36	26	3	5	32	24	40	38	.	1	9	9
75–84	41	45	.	.	35	39	21	26	.	0	4	6
85–99	14	22	.	.	12	20	5	7	.	.	1	2
Mies	16	18	18	21	16	18	42	44	51	50	49	49
Nainen	84	82	82	79	84	82	58	56	49	50	51	51
Yksin asuva	74	81	43	56	70	78	34	37	14	19	16	20
Muu	26	19	57	43	30	22	66	63	86	81	84	80
Työssä	.	.	67	77	9	10	0	0	100	100	39	45
Eläkkeellä	100	100	.	.	86	87	100	100	0	0	21	23
Muu tila	.	.	33	23	4	3	0	0	0	0	21	15
Lapsi	0	0	0	0	19	17
Uusia leskiä	4,9	4,9	8,3	7,9	5,4	5,2	1,2	1,0	0,1	0,1	0,3	0,3
Leskiä, yht.	100	100	100	100	100	100	25	20	1,4	1,1	6,0	5,0
Asuntokunnan keskipöytä ¹	1,45	1,28	2,01	1,71	1,53	1,34	1,95	1,80	3,03	2,74	3,12	2,86
Kulutus-yksikköluku ¹	1,21	1,14	1,46	1,33	1,25	1,16	1,47	1,39	1,88	1,76	1,90	1,79
Lkm, tuhatta	262	241	41	35	303	276	1 064	1 176	1 950	2 364	5 040	5 218

* Suomessa asuvat (pl. laitospöytä).

1) Keskiarvo.

Toimeentulo ja tulorakenne keskimäärin

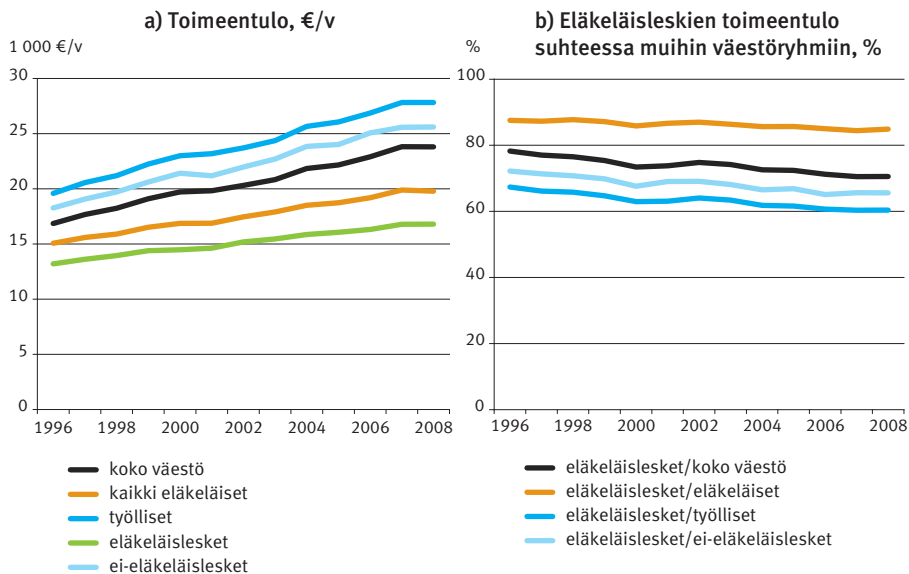
Vuonna 2008 eläkeläisleskien toimeentulo (käytettävissä oleva ekvivalenttitulo) oli keskimäärin 16 800 euroa vuodessa, siis 1 400 euroa kuukautta kohden (kuvio 6.1). Vuoteen 1996 verrattuna ryhmän reaalitytulo on parantunut 3 600 eurola eli noin neljänneksellä. Ei-eläkkeellä olevien leskien toimeentulon taso ja kehitys ovat lähempänä työllisiä kuin eläkeläisleskiä. Esimerkiksi vuonna 2008 ei-eläkeläisleskien toimeentulo oli lähes 9 000 euroa eläkeläisleskiä korkeampi ja 2 200 euroa työllisiä matalampi. Kuvion toimeentulot ovat keskiarvoja. Mediaa-

nilla mitattuna ne ovat kaikissa ryhmissä noin 15 prosenttia vastaavia keskiarvoja matalammat.

Eläkeläisleskien toimeentulon taso suhteessa kaikkiin eläkeläisiin on noin 85 prosenttia. Koko väestöön nähden vastaava osuus on 70 prosenttia ja työssä oleviin nähden 60 prosenttia. Tarkasteluvuosien aikana eläkeläisleskien toimeentulo suhteessa koko väestön ja työssä olevien toimeentuloon on laskenut yhteensä noin seitsemän prosenttiyksikköä. Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna muutosta ei ole juuri tapahtunut, sillä myös eläkeläisten asema suhteessa koko väestöön ja työllisiin on heikentynyt.

Kuvio 6.1.

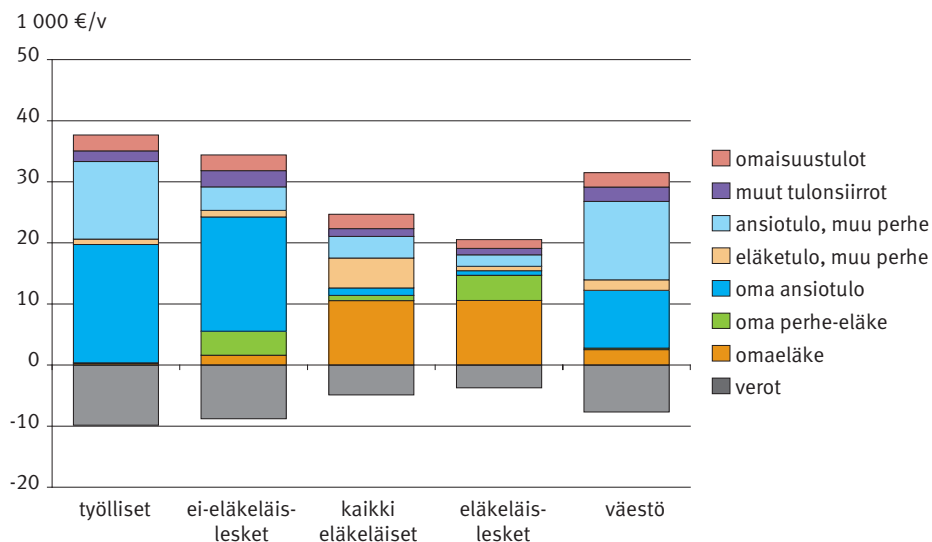
Eläkeläisleskien, kaikkien eläkeläisten, työllisten ja koko väestön toimeentulo vuosina 1996, 2002 ja 2008, keskiarvo, vuoden 2008 rahassa.

Kuviosta 6.2 käy ilmi, mistä toimeentulo edellä mainituissa väestöryhmissä keskimäärin vuonna 2008 muodostui. Kuvion positiivisella akselilla näkyy bruttotulojen koostumus ja negatiivisella akselilla maksetut tulonsiirrot eli verot ja maksut. Positiivisen akselin tulot on esitetty niin, että alimpana ovat henkilön saamat omaeläke, perhe-eläke ja ansiotulot, seuraavaksi kotitalouden muiden jäsenten, kuten puolison, eläke ja ansiotulot ja ylimpänä kotitalouden muut tulot eli saadut tulonsiirrot ja omaisuustulot. Kaikki tulot ovat ekvivalenttiskaalattuja. Kun bruttotulosta vähennetään maksetut tulonsiirrot, saadaan käytettävissä oleva ekvivalenttitulo.

Kuvio 6.2.

Eläkeläisleskien, eläkeläisten, työllisten ja koko väestön bruttotulojen rakenne ja maksetut tulonsiirrot vuonna 2008, ekvivalenttiskaalatut tulot, keskiarvo, vuoden 2008 rahassa.

Vuonna 2008 eläkeläisleskien bruttotulot olivat keskimäärin 20 000 euroa, josta omaeläkkeen osuus oli puolet ja perhe-eläkkeen viidennes. Yhteensä omaeläke ja perhe-eläke kattoivat siten noin 70 prosenttia eläkkeellä olevien leskien keskimääräisestä bruttotulosta. Hieman yli kymmenen prosenttia eläkeläisleskien bruttotulosta on kotitalouden muiden jäsenten ansio- ja eläketuloa. Eläkeläisleskien tulorakenne eroaa ei-eläkkeellä olevien leskien tulorakenteesta siinä, että omaeläkkeen sijaan ansiotulon osuus bruttotulosta on ei-eläkeläisillä suuri. Tämä selittää, miksi ei-eläkkeellä olevien leskien toimeentulo on eläkeläisleskiä korkeampi.

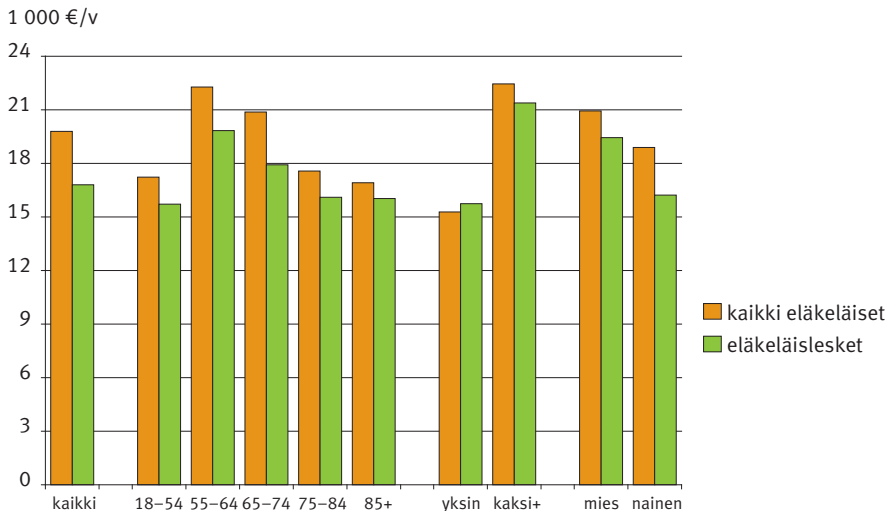
Eläkeläisleskien tulorakenne on melko samankaltainen kuin kaikilla eläkeläisillä, sillä molemmissa ryhmissä omaeläke on merkittävin tulolaji. Kaikkien eläkeläisten korkeampaa tulotasoa selittää pitkälti perheen muiden jäsenten, käytännössä puolison, ansio- ja eläketulo. Työssä olevien tulorakenteessa erottuvat työtulot, sekä omat että kotitalouden muiden jäsenten. Työtulot ovat merkittävin syy siihen, miksi työllisten toimeentulo on tarkastelun kohteena olevista ryhmistä korkein. Verotus tasaa tuloeroja. Tämä näkyy siinä, että työssä olevat ovat maksaneet tulonsiirtoja eniten ja eläkeläislesket vähiten.

6.4 Eläkeläisleskien toimeentulo iän, sukupuolen ja perheeseen mukaan

Lähes 90 prosenttia leskistä on eläkkeellä. Seuraavassa tarkastellaan miten eläkeläisleskien toimeentulo vaihtelee iän, sukupuolen ja perheeseen mukaan. Koska samat tekijät voivat "selittää" muidenkin eläkeläisten toimeentuloeroja, ilmeinen vertailukohta eläkeläisleskille ovat kaikki eläkeläiset. Kuviossa 6.3 on esitetty eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten keskimääräinen toimeentulo vuonna 2008 kussakin yllä mainitussa ryhmässä.

Kuvio 6.3.

Eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten toimeentulo iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan vuonna 2008, ekvivalenttiskaalatut tulot, keskiarvo, vuoden 2008 rahassa.

Toimeentuloerot iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan ovat samankaltaiset riippumatta siitä, tarkastellaanko kaikkia eläkeläisiä vai pelkästään leskiä. Molemmissa ryhmissä keskimääräistä paremmin tulevat toimeen 55–74-vuotiaat, vähintään kahden hengen taloudessa asuvat ja miehet, kun taas alle 55-vuotiaiden, 75 vuotta täytäneiden, yksin asuvien ja naisten joukossa tilanne on päinvastainen. Suurimmat tuloerot olivat yksin ja vähintään kahden hengen talouksissa asuvien välillä.

Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna eläkeläisleskien toimeentulo on keskimäärin 3 000 euroa eli 15 prosenttia matalampi. Kun vastaava vertailu tehdään iän, sukupuolen ja perheeseen mukaan, erot eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten välillä ovat vähäisemmät tai korkeintaan yhtä suuret. Ilmiön taustalla on yksin asuminen. Kuviosta näkyy, kuinka yksin asuvien keskimääräinen toimeentulo on

noin 6 000 euroa matalampi kuin vähintään kahden hengen talouksissa asuvilla ja kuinka leskillä ja kaikilla eläkeläisillä tämä ero on samaa suuruusluokkaa. Koska yksin asuvien osuus on eläkeläisleskillä lähes 80 prosenttia ja kaikilla eläkeläisillä vain 40 prosenttia, erot yksinasumisen yleisyydessä selittää pitkälti sen, miksi eläkeläisleskien toimeentulo on matalampi kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin.

Yksinasumisen merkitys toimeentuloon välittyy myös iän ja sukupuolen kautta, sillä yksin asuvien osuus eläkeläisistä kasvaa iän myötä. Tämä näkyy eläkeläisten ja eläkeläisleskien välisen tuloeron kaventumisena vanhempiin ikäryhmiin siirryttäessä. Valtaosa 75 vuotta täyttäneistä eläkeläisistä on naisia (ks. taulukko 6.3 myöhemmin). Naisten ja miesten välisiä toimeentuloeroja on kuitenkin vaikea arvioida, sillä yhdessä asuessaan heidän oletetaan jakavan tulonsa tasan. Siksi tuloeroihin naisten ja miesten välillä vaikuttavat sekä erot yksinasumisen yleisyydessä että tuloerot yksin asuvien naisten ja miesten välillä.

Eläkeläislesket sisältyvät kaikkien eläkeläisten joukkoon ja siksi kuviota 6.3 vastaava analyysi tehtiin myös eläkkeellä olevilla ei-leskille (liite 6.2). Toimeentuloerot eläkeläisleskien ja muiden eläkeläisten välillä olivat tässä tarkastelussa täysin samansuuntaiset, mutta jonkin verran suuremmat kuin verrattaessa eläkeläisleskiä kaikkiin eläkeläisiin. Suurimmat erot olivat luonnollisesti niissä ryhmissä, joissa yksin asuvia leskiä oli keskimääräistä enemmän. Tämänkaltaisia ryhmiä olivat naiset ja 85 vuotta täyttäneet eläkeläiset. Eläkkeellä olevien ei-leskien toimeentuloon palataan köyhyystarkastelujen yhteydessä, mutta muilta osin eläkkeellä olevien ei-leskien toimeentuloa ei ole tarpeen erikseen tutkia.

Merkittäviä yleisestä eläkeläisten tulokehityksestä poikkeavia muutoksia ei vuosina 1996–2008 ole tapahtunut (liite 6.3). Sekä kaikilla eläkeläisillä että eläkeläisleskillä toimeentulo on iän, sukupuolen ja perheeseen mukaisissa ryhmissä kasvanut tarkastelujakson aikana yhteensä noin neljänneksellä. Ainoa selvä poikkeus ovat alle 54-vuotiaat, joiden toimeentulo ei ole käytännössä noussut lainkaan. Tämä koskee sekä kaikkia eläkeläisiä että eläkeläisleskiä. Nuorten (työkyvyttömyyseläkeläisten matala toimeentulon taso ja sen jääminen jälkeen yleisestä kehityksestä on havaittu useissa yhteyksissä jo aiemmin (esim. Kautto 2011).

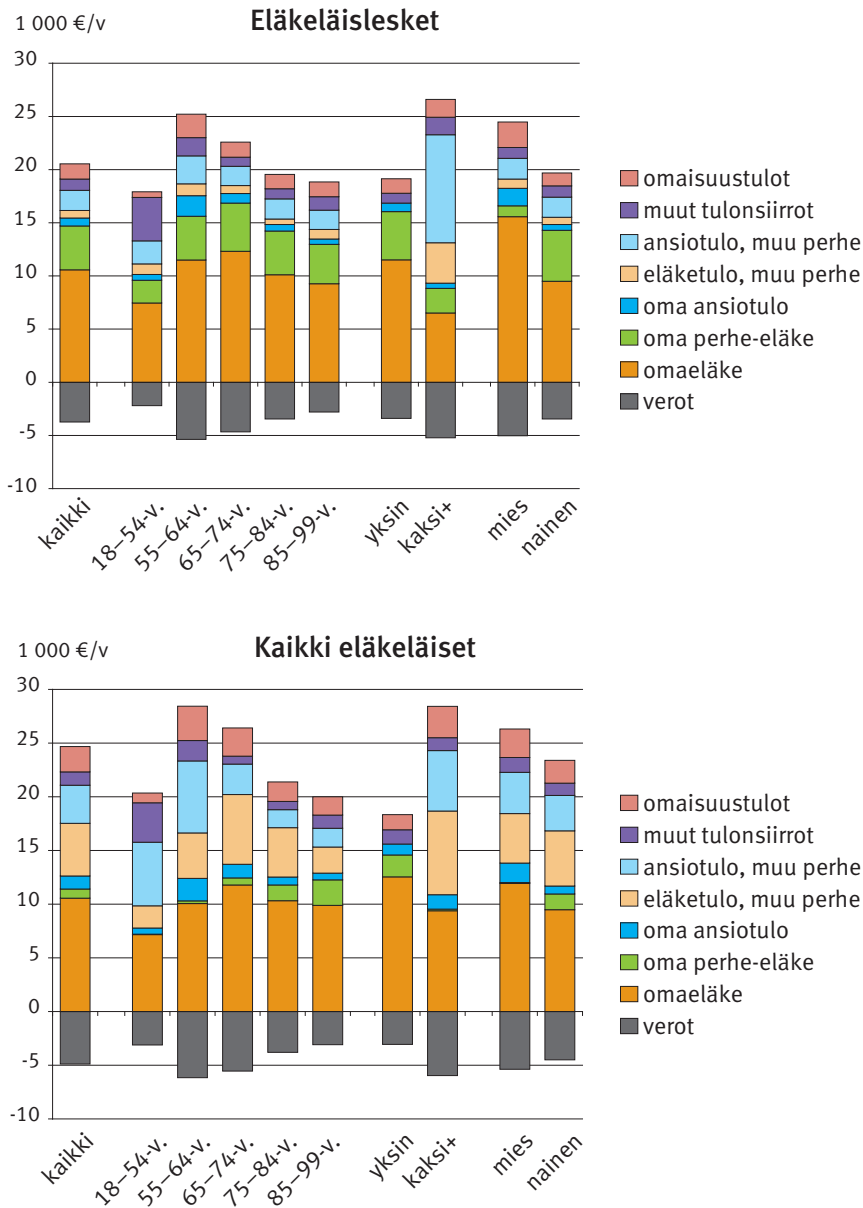
Kuviossa 6.4 on esitetty eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten tulorakenne iän, sukupuolen ja perheeseen mukaisissa ryhmissä vuonna 2008. Tulorakenteita vertaamalla näkyy kuinka eläkeläisleskillä kotitalouden muiden jäsenten kautta saatuja ansio- ja eläketuloja on merkittävästi vain usean hengen talouksissa asuvilla leskillä, kun taas kaikilla eläkeläisillä näiden tulojen osuus bruttotulosta on tarkasteltavasta ryhmästä riippumatta noin kolmannes.⁷ Merkillepantavaa on

7 Vähintään kahden hengen talouksissa asuvien leskien suuri työtulojen osuus voi johtua siitä, että osa leskistä asuu työssäkäyvien aikuisten, kuten omien lasten, kanssa.

myös se, että perhe-eläkkeen osuus yksin asuvien eläkeläisleskien bruttotulosta on lähes neljännes. Pitkälti tästä syystä yksin asuvien leskien toimeentulo on hieman korkeampi kuin yksin asuvilla eläkeläisillä keskimäärin.

Kuvio 6.4.

Eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten bruttotulojen rakenne ja maksetut tulonsiirrot iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan vuonna 2008, ekvivalenttiskaalatut tulot, keskiarvo, 2008 rahassa.

Leskimiesten toimeentulo perustuu pääosin omaan eläkkeeseen, kun taas naisleskillä se koostuu sekä omasta eläkkeestä että perhe-eläkkeestä. Euromääräisesti miesleskien omaeläke on naisleskien omaeläkettä korkeampi. Tämä selittää osaltaan miesleskien korkeamman toimeentulon tason ja myös sen miksi miehet saavat perhe-eläkettä naisia selvästi vähemmän.⁸ Alle 54-vuotiaiden eläkeläisten, myös leskien, osalta näkyy hyvin kuinka muiden tulonsiirtojen kuten toimeentulo- ja asumistuen osuus bruttotulosta on varsin korkea, yli 20 prosenttia. Myös lesken mahdollisten alaikäisten lasten saama perhe-eläke sisältyy muihin tulonsiirtoihin.

6.5 Eläkeläisleskien toimeentulon jakautuminen ja tuloerot

Eläkeläislesket koko väestön ja eläkeläisten tulojakauksessa

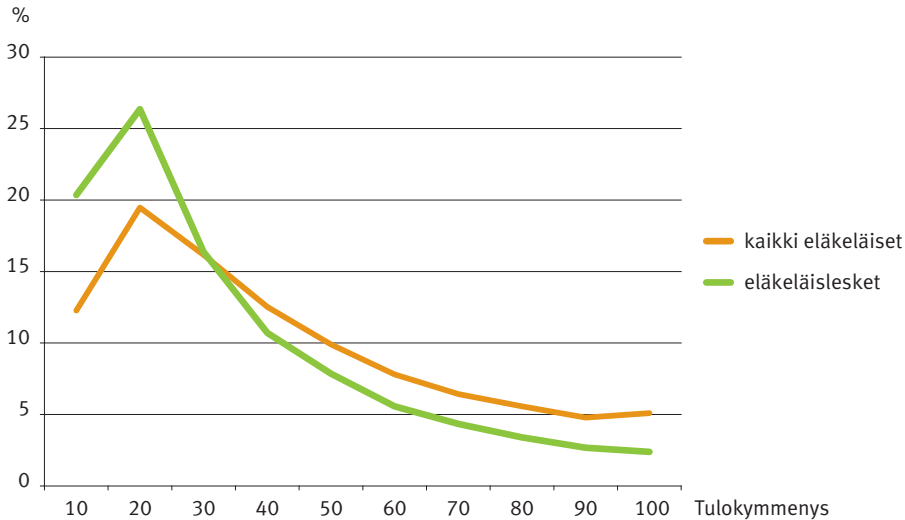
Toistaiseksi eläkeläisleskien keskimääräistä toimeentuloa on verrattu koko väestön ja eräiden muiden väestöryhmien keskimääräiseen toimeentuloon. Seuraavaksi selvitetään, mikä on eläkeläisleskien asema koko väestön ja kaikkien eläkeläisten tulonjaossa ja miten tulot vaihtelevat eläkeläisleskien välillä.

Eläkeläisleskien asema koko väestön toimeentulon jakautumisessa käy ilmi kuvioista 6.5. Siinä koko väestön toimeentulo on aluksi luokiteltu tulojen suuruuden perusteella kymmeneen yhtä suureen osaan. Ensimmäiseen kymmenyksen kuuluvat pienituloisimmat kymmenen prosenttia, toiseen seuraavat kymmenen prosenttia ja niin edelleen. Ylimmässä kymmenyksessä on kymmenesosa toimeentuloltaan parhaassa asemassa olevaa kotitaloutta. Tämän jälkeen on laskettu, missä suhteessa eläkeläislesket näihin kymmenyksiin sijoittuvat. Jos leskien toimeentulon jakauma on sama kuin koko väestössä, niin osuus kussakin kymmenyksessä on kymmenen prosenttia. Tätä suuremmat (pienemmät) osuudet on merkki siitä, että eläkeläiskotitalouksia on kyseisessä kymmenyksessä keskimääräistä enemmän (vähemmän). Vertailun vuoksi vastaava tarkastelu on tehty myös kaikille eläkeläisille.

⁸ Jos lesken omaeläke on riittävän suuri verrattuna edunjättäjän eläkkeeseen, perhe-eläke pienenee tai sitä ei makseta lainkaan. Leskeneläkkeen vähentämisestä katso luku 2.

Kuvio 6.5.

Eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten sijoittuminen koko väestön tulokymmenyksiin vuonna 2008. Kymmenykset muodostettu ekvivalenttitulon perusteella, %.

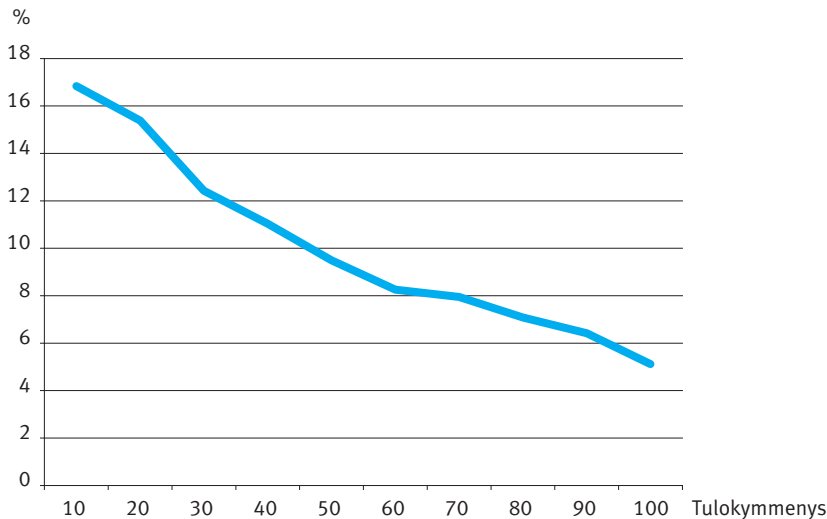

Eläkeläislesket ovat keskimääräistä pienituloisimpia, sillä kaikissa kolmessa alimmassa tulokymmenyksessä eläkeläisleskien osuus on selvästi yli kymmenen prosenttia. Suhteellisesti eniten heitä on toiseksi alimmassa kymmenyksessä, johon kuului joka neljäs leski. Kaikista eläkeläisleskistä yhteensä 62 prosenttia sijoittui kolmeen alimpaan kymmenykseen. Toisaalta leskiä on myös muissa tuloluokissa. Kolmeen korkeatuloisimpaan kymmenykseen kuului yhteensä yli kahdeksan prosenttia eläkeläisleskistä. Eläkeläisleskien tapaan myös kaikkien eläkeläisten asema koko väestön tulojaossa on keskimääräistä heikompi, sillä kaikista eläkeläisistä lähes puolet sijoittui kolmeen alimpaan kymmenykseen.

Kuviossa 6.6 on vastaavalla periaatteella tarkasteltu, mikä on eläkeläisleskien asema kaikkien eläkeläisten tulojakaumassa. Myös tämän tarkastelun perusteella eläkeläislesket ovat kaikkia eläkeläisiä pienituloisempia, mutta ero eläkeläisiin on selvästi pienempi kuin koko väestössä. Kaikista eläkeläisleskistä yhteensä runsas 40 prosenttia oli kolmessa alimmassa kymmenyksessä ja kolmessa ylimmässä heidän osuutensa oli lähes 20 prosenttia.

Kuvio 6.6.

Eläkeläisleskien sijoittuminen kaikkien eläkeläisten tulokymmenyksiin vuonna 2008. Kymmenykset muodostettu ekvivalenttitulon perusteella, %.

Toimeentulon jakautuminen eläkeläisleskien välillä

Eläkeläisleskien välisiä tuloeroja on käsitelty epäsuorasti iän, perhetyypin ja sukupuolen mukaisissa keskiarvotarkasteluissa. Tuloeroista ryhmäkeskiarvoihin perustuvat vertailut antavat kuitenkin vain osittaisen kuvan. Esimerkiksi yksin asuvien leskien joukossa on myös hyvätuloisia, vaikka heidän keskimääräinen tulotasonsa on matala, ja vastaavasti vähintään kahden hengen taloudessa asuvista leskistä osa on pienituloisia, vaikka heidän keskimääräinen tulotasonsa on korkea. Vastaavalla tavalla tulot vaihtelevat myös muiden väestöryhmien sisällä.

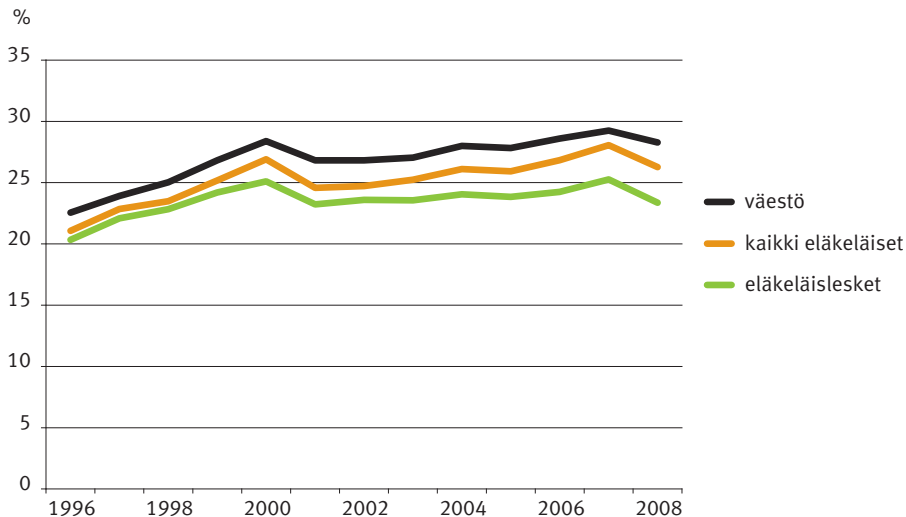
Kuviossa 6.7 on verrattu koko väestön, eläkeläisten ja eläkeläisleskien toimeentuloeroja ja niiden muutosta vuosina 1996–2008 niin sanotun ginikertoimen avulla. Kerroin on tunnetuin eriarvoisuuden indikaattori, jota muun muassa virallinen tilastointi käyttää eri maiden ja eri väestöryhmien tulojen kehityksen kuvaamiseen. Ginikerroin saa arvon 0, jos ekvivalenttitulo on ryhmän kaikilla henkilöillä yhtä suuri ja arvon 1, jos yksi henkilö saa koko ryhmän tulot. Mitä pienempi on kertoimen arvo, sitä pienemmät ovat toimeentuloerot ryhmän sisällä ja päinvastoin.

Vuonna 2008 toimeentulo jakautui eläkeläisleskien välillä tasaisemmin kuin eläkeläisillä tai koko väestössä keskimäärin. Eläkeläislesket ovat toimeentulon suhteen siten yhdenvertaisempia kuin muut. Koko väestön ginikertoimen arvoa nostavat muun muassa tuloerot työttömien, opiskelijoiden ja työllisten välillä.

Kaikkien eläkeläisten tuloerot voivat puolestaan olla eläkeläisleskiä korkeammat esimerkiksi perherakenteeseen liittyvien erojen seurauksena.

Kuvio 6.7.

Eläkeläisleskien, kaikkien eläkeläisten ja koko väestön tulonjako vuosina 1996–2008 ginikertoimella mitattuna, %.

Tarkastelujakson alkuun verrattuna tuloerot ovat kaikissa ryhmissä kasvaneet. Eniten ne nousivat 1990-luvun lopussa, mutta myös viime vuosikymmenen aikana kasvu on jatkunut. Poikkeuksia ovat vuosien 2001 ja 2008 matalasuhdanteet, joiden aikana tuloerot kaventuivat. Eläkeläisleskillä tuloerojen kasvu on 2000-luvulla kuitenkin ollut hitaampaa kuin koko väestössä tai kaikilla eläkeläisillä keskimäärin. Ilmeisesti tuloeroja kasvattavilla tekijöillä, kuten omaisuustulojen keskittymisellä, ei ole ollut yhtä suurta vaikutusta eläkeläisleskien tulonjakoon kuin muissa ryhmissä.

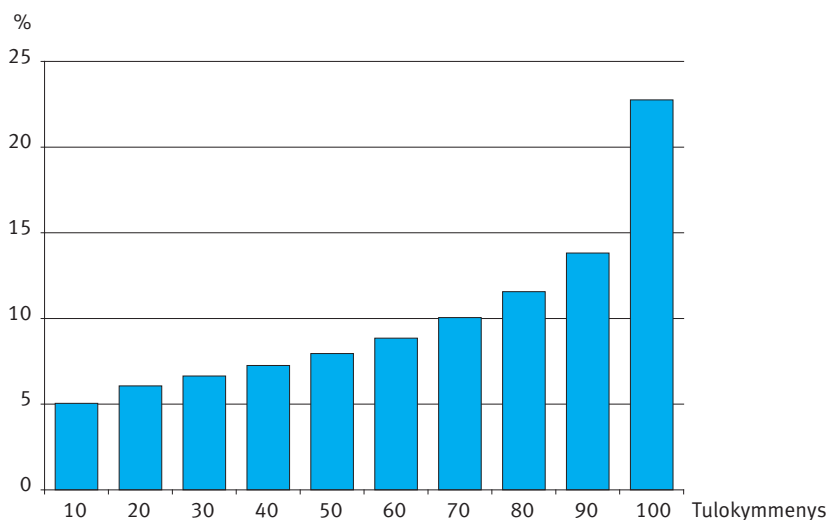
Tarkemmin eläkeläisleskien väliset toimeentuloerot käyvät ilmi, kun eläkeläislesket jaetaan ensin tulojen suuruusjärjestyksen perusteella kymmeneen yhtä suureen osaan ja lasketaan tämän jälkeen kuinka suuren osan eläkeläisleskien yhteenlasketusta tulosta kukin kymmenys saa (kuvio 6.8). Mitä lähempänä kymmenysten tulo-osuudet ovat kymmenen prosenttia, sen tasaisempaa on tulonjako eläkeläisleskien välillä.

Tulotason noustessa eläkeläisleskien osuus eläkeläisleskien yhteenlasketusta tulosta selvästi kasvaa, mutta kokonaisuutena erot tulokymmenysten välillä ovat

silti melko pienet.⁹ Esimerkiksi vähiten ansaitsevan kymmenyksen tulo-osuus on yli 5 prosenttia ja toiseksi eniten ansaitsevan tulo-osuus vain hieman yli 13 prosenttia. Omaksi ryhmäkseen erottuu kuitenkin suurituloisin tulokymmenys, joiden osuus eläkeläisleskien yhteenlasketusta tulosta on yli 20 prosenttia.

Kuvio 6.8.

Eläkeläisleskien toimeentulon jakautuminen vuonna 2008. Tulo-osuus eläkeläisleskien yhteenlasketusta tulosta kussakin tulokymmenyksessä, %.

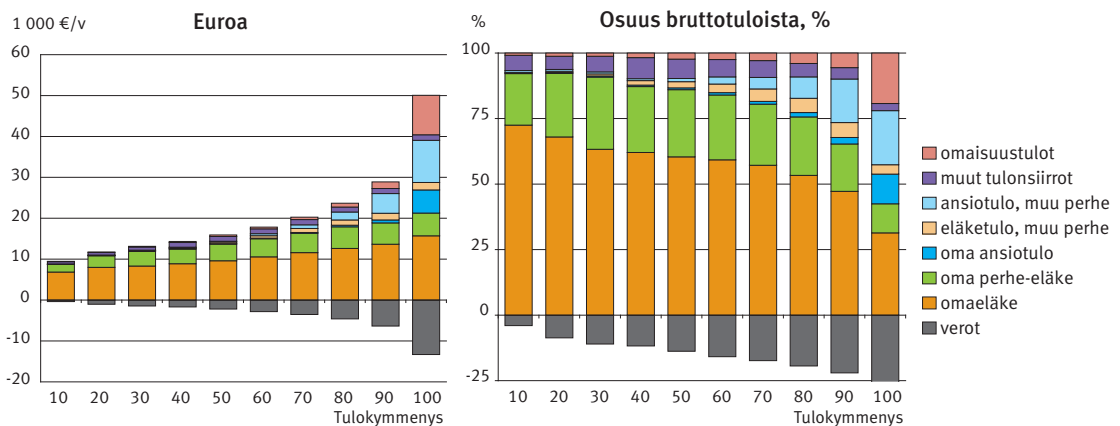
Mistä tuloerot eläkeläisleskien välillä muodostuvat? Kuviossa 6.9 tätä on tarkasteltu siten, että eläkeläisleskien tulorakenne on esitetty kussakin tulokymmenyksessä erikseen, sekä euromääräisesti että suhteessa bruttotuloon. Ylimmässä kymmenyksessä erottuvat omat ja perheen muiden jäsenten työtulot sekä omaisuustulot. Ilman niitä ryhmän toimeentulo olisi melkein samaa tasoa kuin keskituloisilla eläkeläisleskillä. Muissa tuloluokissa korostuu omaeläkkeen mutta myös perhe-eläkkeen merkitys toimeentulossa. Ylimpää tulokymmenystä lukuun ottamatta ne pitkälti selittävät tuloerot eläkeläisleskien välillä. Esimerkiksi alimmassa kymmenyksessä omaeläke oli keskimäärin 6 900 euroa ja perhe-eläke 1 900 euroa, kun taas toiseksi ylimmässä kymmenyksessä ne olivat 13 600 euroa ja 5 200 euroa. Verotuksen tuloeroja tasaava merkitys näkyy siinä, että tulojen noustessa myös maksettujen verojen määrä kasvaa.

⁹ Koko väestössä vastaavat erot ovat suuremmat.

Omaeläkkeen osuus bruttotulosta laskee tulotason kohotessa. Muutos on kuitenkin melko pieni, sillä valtaosalla suhde on 60 prosentin tuntumassa. Esimerkiksi tulokymmenysten 30–70 välillä, joka kattaa puolet kaikista eläkeläisleskistä, omaeläkkeen tulo-osuus laskee 63 prosentista 57 prosenttiin. Alimmassa tuloluokassa omaeläkkeen osuus on 72 prosenttia ja poikkeuksellisessa ylimmässä tuloluokassa 31 prosenttia. Perhe-eläkkeen osuus toimeentulosta on noin 25 prosenttia. Vaihtelu tulotason mukaan on vähäistä. Poikkeuksena ylin tuloluokka, jossa perhe-eläkkeen osuus on 11 prosenttia. Merkillepantavaa on se, että alimmassa tuloluokassa perhe-eläkkeen osuus, noin 20 prosenttia, on myös keskimääräistä matalampi.¹⁰

Kuvio 6.9.

Eläkeläisleskien bruttotulojen rakenne ja maksetut tulonsiirrot tulokymmenyksittäin vuonna 2008, ekvivalenttiskaalatut tulot euroina (vuoden 2008 rahassa) ja suhteessa bruttotuloon, %.

Kahden asuvilla eläkeläisleskillä on korkeampi toimeentulo kuin yksin asuvilla pitkälti perheen muiden jäsenten tulojen ansiosta. Tämä näkyy ylimpien tulokymmenysten tulostruktuurissa. Liitteessä 6.4 on esitetty kuviota 6.9 vastaava yksin asuvien eläkeläisleskien tulostruktuuri tulokymmenyksittäin. Tarkastelun kohteena ovat siis pelkästään yksin asuvat lesket ja heidän omat tulonsa. Kaikista eläkeläis-

¹⁰ Tarkempi analyysi osoitti, että taustalla ei ole kansaneläkeläisten mukaisen leskeneläkkeen pienuus, sillä myös alimmassa tuloluokassa perhe-eläke koostui lähes täysin työeläkeläisten mukaisesta perhe-eläkkeestä. On mahdollista, että alimmassa tuloluokassa on keskimääräistä enemmän vuonna 2008 leskeksi tulleita, jotka tästä syystä eivät ole voineet saada perhe-eläkettä täyteen kalenterivuotta. Perhe-eläkkeen riittävyyttä alimmassa tuloluokassa voi olla syytä tutkia tarkemmin.

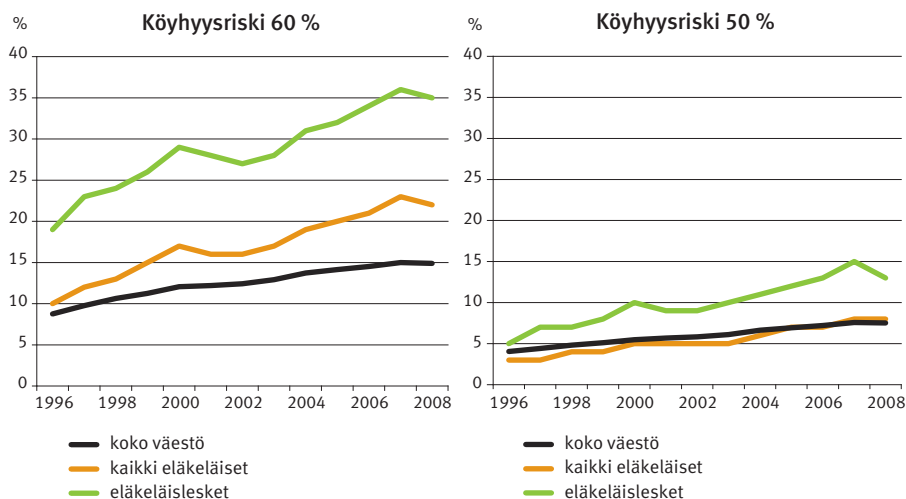
leskistä hieman yli 80 prosenttia on yksin asuvia. Tuloerot kaventuvat eläkeläisleskien välillä, kun perheen muita tuloja ei yksin asuvilla voi olla. Yleiskuva omaeläkkeen ja perhe-eläkkeen merkityksestä eri tuloluokissa säilyy kuitenkin samana.

6.6 Eläkeläisleskien pienituloisuus

Köyhyyttä ja pienituloisuutta voidaan kuvata monella tavalla, absoluuttisena, suhteellisenä tai subjektiivisena ilmiönä eikä yhtä oikeaa tapaa ole.¹¹ Kuviossa 6.10 tarkastellaan eläkeläisleskien, kaikkien eläkeläisten ja koko väestön köyhyyden yleisyyttä vuosina 1996–2008 niin sanotun köyhyysriskin avulla. Siinä henkilön tuloa (ekvivalenttituloa) verrataan koko väestön mediaanituloon ja henkilöt, joiden tulot ovat alle mediaanitulon avulla määritellyn köyhyysriskirajan, luokitellaan pienituloisiksi. Köyhyysriski saadaan, kun lasketaan pienituloisten osuus väestöstä. Nykyään köyhyysriskirajana on 60 prosenttia mediaanitulosta, mutta joi-takin vuosia sitten raja oli vielä 50 prosenttia.¹²

Kuvio 6.10.

Köyhyysriskit eräissä väestöryhmissä vuosina 1996–2008, 60 %:n ja 50 %:n köyhyysriskirajat, rahatulo.

11 Eläkeläisten köyhyyden eri puolista tarkemmin ks. Kautto (2011).

12 Eläkeläisten köyhyysriski on Tilastokeskuksen kotitalouden käytettävissä olevan tulon perusteella laskettua köyhyysriskiä korkeampi, koska tutkimusaineiston käytettävissä oleva tulo, ns. rahatulo, ei sisällä laskennallisia tuloeria kuten asuntotuloa. Omistusasuminen on keskimääräistä yleisempää eläkeläisten keskuudessa ja siksi asuntotulon puuttuminen toimeentulosta nostaa erityisesti eläkeläisten köyhyysriskiä (Uusitalo 2006; Rantala ja Suoniemi 2007). Tilastovuodesta 2011 alkaen Tilastokeskus on laskenut köyhyysriskit Eurostatin käytäntöä noudattaen pelkästään rahatulon perusteella.

Eläkeläisleskien köyhyysriski on keskimääräistä eläkeläistä korkeampi. Vuonna 2008 eläkeläisleskien 60 prosentin rajaan perustuva köyhyysriski oli 35 prosenttia, toisin sanoen kaikista eläkeläisleskistä yli kolmanneksella tulot jäivät alle köyhyysriskirajan. Kaikilla eläkeläisillä köyhyysriski oli 22 prosenttia ja koko väestössä 15 prosenttia. Pienituloisuuden laajuus riippuu osin siitä, mikä köyhyysriskiraja valitaan. Jos rajaa lasketaan, pienituloisuus vähenee. Köyhyysriskirajan valinnalla on selvästi merkitystä, sillä alemman eli 50 prosentin rajaan perusteella koko väestön köyhyysriski on puolet ja eläkeläisten (ml. eläkeläislesket) noin kolmasosa 60 prosentin rajaan perustuvasta köyhyysriskistä. Eläkeläisillä muutos on koko väestöä suurempi, koska eläkeläisten tulojakauma on keskitynyt keskimääräistä enemmän 60 prosentin rajaan tuntumaan (Rantala ja Suonemi 2007). Siksi köyhyysriskirajan lasku 50 prosenttiin alentaa eniten köyhien eläkeläisten lukumäärää.

Tarkasteluvuosien aikana köyhyysriski on kaikissa väestöryhmissä noussut selvästi. Suhteellisesti eniten se on kohonnut kaikilla eläkeläisillä, mutta myös eläkeläisleskien köyhyysriski on noussut keskimääräistä enemmän. Eläkeläisten köyhyysriski on kuitenkin vaihdellut koko väestöä enemmän. Esimerkiksi vuonna 2001 eläkeläisten köyhyysriski laski, kun se muissa väestöryhmissä nousi. Vaihtelun taustalla ovat muutokset koko väestön toimeentulossa ja tätä kautta köyhyysriskirajassa.

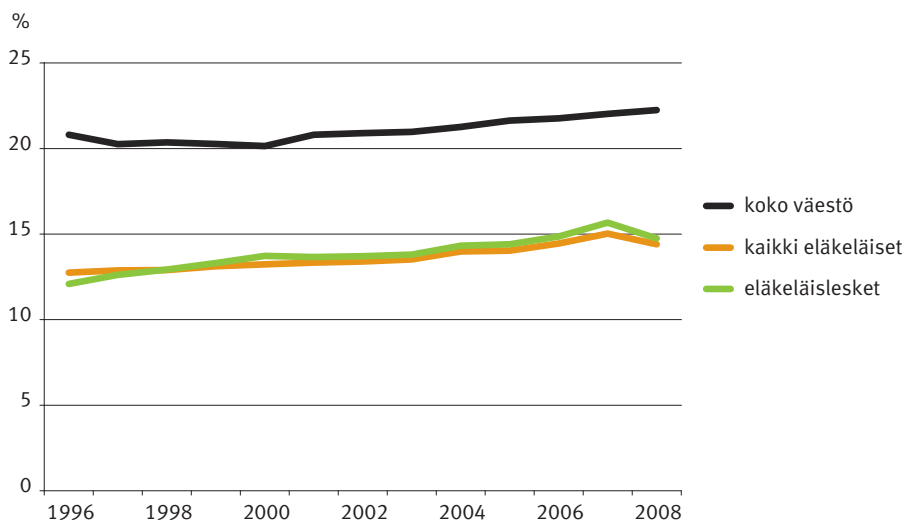
Köyhyysriskin ohella pienituloisuutta on hyvä arvioida niin sanotun köyhyyskuilun (köyhyysvajeen) avulla. Köyhyyskuilu kuvaa köyhyyden syvyyttä, sitä kuinka paljon pienituloisiksi luokitelluiden henkilöiden tulot keskimäärin alittavat köyhyysriskirajan. Köyhyyskuilu lasketaan pienituloisten mediaanitulojen suhteellisenä etäisyytenä köyhyysriskirajasta. Jos kuilu kasvaa, pienituloiset köyhtyvät tai ainakin jäävät aikaisempaa enemmän jälkeen keskimääräisestä tulokehityksestä.

Kuviossa 6.11 on esitetty eläkeläisleskien, kaikkien eläkeläisten ja koko väestön 60 prosentin rajaan perustuvat köyhyyskuilut vuosilta 1996–2008. Eläkeläisleskien köyhyys on yhtä syvää kuin kaikilla eläkeläisillä. Vuonna 2008 sekä eläkeläisleskien että kaikkien eläkeläisten köyhyyskuilu oli 15 prosenttia, toisin sanoen tämän verran näiden ryhmien pienituloisten toimeentulo oli keskimäärin köyhyysriskirajan alapuolella. Koko väestössä köyhyyskuilu oli 23 prosenttia, joten koko väestöön verrattuna pienituloisten eläkeläisten (ja eläkeläisleskien) köyhyys ei ole syvää. Tulokset ovat loogiset aikaisempien tarkastelujen kanssa, sillä eläkeläisten köyhyysriski laski eniten 50 prosentin köyhyysriskirajaan siirryttäessä. Tarkastelujakson aikana köyhyyskuilu on hieman noussut. Koska myös köyhyysriski on hieman noussut, pienituloisuus on vuosien 1996–2008 aikana sekä

laajentunut että syventynyt. Tämä pätee eläkeläisleskien, kaikkien eläkeläisten ja koko väestön osalta.

Kuvio 6.11.

Eläkeläisleskien, kaikkien eläkeläisten ja koko väestön köyhyyskuilu vuosina 1996–2008, 60 %:n köyhyysriskiraja.

Aikaisempien tarkastelujen perusteella eläkeläisleskien toimeentulo on keskimääräistä matalampi osittain siksi, että yksin asuvien toimeentulo on matalampi kuin vähintään kahden hengen taloudessa asuvien. Yksinasuminen on myös eläkeläisleskien keskimääräistä korkeamman köyhyysriskin taustalla. Tämä käy ilmi taulukosta 6.3, jossa eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten köyhyysriskit ja väestösuuudet vuonna 2008 on esitetty iän ja perheeseen mukaan. Tarkastelut on tehty erikseen miehille ja naisille, koska pienituloisuuden on havaittu olevan erityisen yleistä yksin asuvien vanhojen naisten keskuudessa (esim. Kautto 2011). Luottavuuden helpottamiseksi ryhmät, joiden köyhyysriskit ovat yli puolitoistakertaiset eläkeläisten keskimääräiseen köyhyysriskiin verrattuna, ovat harmaalla pohjalla.

Eläkeläisistä pienituloisuus on yleisintä alle 55-vuotiaiden naisten ja miesten, 75 vuotta täyttäneiden naisten, yksin asuvien naisten ja miesten sekä leskinaisten keskuudessa. Kaikissa näissä ryhmissä köyhyysriski on vähintään 33 prosenttia 60 prosentin köyhyysriskirajalla ja vähintään 12 prosenttia 50 prosentin köyhyysriskirajalla mitattuna. Vähintään kahden hengen talouksissa asuvien eläkeläisten joukossa köyhyysriski on sen sijaan erityisen matala.

Taulukko 6.3.

*Eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten köyhyysriskit sukupuolen mukaan eräissä ryhmissä vuonna 2008, yli 54-vuotiaat, 60 %:n ja 50 %:n köyhyysriskirajat, rahatulo.**

	Naiset			Miehet		
	60 %	50 %	Väestö- osuus, %	60 %	50 %	Väestö- osuus, %
Kaikki eläkeläiset, joista	26	9	12,6	18	6	9,9
alle 55 vuotta	34	14	0,7	36	15	0,9
55–64 vuotta	16	5	2,5	17	6	2,5
65–74 vuotta	18	5	4,7	12	4	3,9
75–85 vuotta	35	13	3,5	21	6	2,2
85+ vuotta	43	18	1,2	19	3	0,4
Yksin asuva	45	17	5,3	43	16	2,6
Vähintään kaksi	9	2	6,9	8	2	7,3
Yksin asuva & ikä						
Yksin asuva, 18–54 vuotta	58	24	0,3	62	29	0,4
Yksin asuva, 55–64 vuotta	38	13	0,8	45	17	0,7
Yksin asuva, 65–74 vuotta	37	12	1,8	35	13	0,8
Yksin asuva, 75–84 vuotta	51	20	2	42	14	0,6
Yksin asuva, 85+ vuotta	53	23	0,9	30	5	0,2
Leski, eläkkeellä	38	15	3,8	23	6	0,8
Leski, yksin asuva	43	16	3,1	27	7	0,7
Leski, vähintään kaksi	14	6	0,7	8	3	0,2
Leski & yksin asuva & ikä						
Leski, yksin asuva, 55–64 vuotta	21	6	0,2	21	6	0
Leski, yksin asuva, 65–74 vuotta	29	10	0,8	17	4	0,2
Leski, yksin asuva, 75–84 vuotta	48	19	1,4	34	10	0,3
Leski, yksin asuva, 85+ vuotta	54	23	0,7	26	3	0,1
Ei-leski, eläkkeellä	21	7	8,8	17	6	9,1
Ei leski, yksin asuva	48	17	2,6	48	19	2,0
Ei-leski, vähintään kaksi	9	2	6,2	8	2	7,1
Ei-leski & yksin asuva & ikä						
Ei-leski, yksin asuva, 55–64 vuotta	43	14	0,6	46	18	0,6
Ei-leski, yksin asuva, 65–74 vuotta	42	13	1	40	16	0,7
Ei-leski, yksin asuva, 75–84 vuotta	57	23	0,6	51	19	0,3
Ei-leski, yksin asuva, 85+ vuotta	52	23	0,2	44	10	0
Lukumäärä yhteensä	658 300			517 960		

* Köyhyysriski on harmaalla pohjalla, jos ryhmän köyhyysriski on yli puolitoistakertainen kaikkien eläkeläisten köyhyysriskiin verrattuna eli 33 prosenttia ($1,5 \times 22\%$) 60 prosentin ja 12 prosenttia ($1,5 \times 8\%$) 50 prosentin köyhyysriskirajan mukaan.

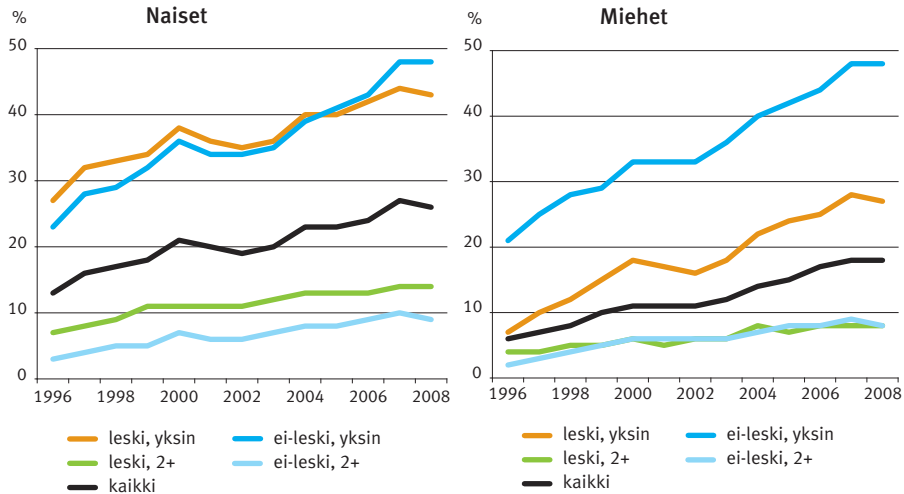
Selvimmän pienituloisuus liittyy yksin asumiseen. Kun yksin asuvia eläkeläisiä tarkastellaan lähemmin, on köyhyysriski korkeampi ei-leskien kuin leskien joukossa. Yksin asuvilla naisilla ero on melko pieni, mutta miehillä se on merkittävä. Iän mukaan ottaminen tarkasteluun muuttaa kuviota siltä osin, että leskistä lähinnä 75 vuotta täyttäneiden naisten köyhyysriskit ovat keskimääräistä selvästi korkeammat. Heistä noin puolet on pienituloisia 60 prosentin ja vähintään viidenes 50 prosentin köyhyysriskirajan mukaan. Muiden yksin asuvien köyhyysriskit ovat sen sijaan korkeat ikään ja sukupuoleen katsomatta. Yleisintä pienituloisuus on yksin asuvien 75–84-vuotiaiden ei-leskinaisten joukossa. Alle 55-vuotiaiden yksin asuvien eläkeläisten köyhyysriskejä ei ole havaintojen vähyyden vuoksi esitetty tarkemmalla ryhmityksellä. Ryhmän köyhyysriskit ovat kuitenkin erityisen korkeat.

Köyhyysriskin ja väestöosuuksien perusteella voidaan päätellä, että määrällisesti pienituloisia on merkittävästi etenkin yksin asuvien 75 vuotta täyttäneiden naisten joukossa. Tähän ryhmään kuuluneista noin puolet on pienituloisia 60 prosentin rajan mukaan. Lukumääräisesti tämä merkitsee 78 000 henkeä 60 prosentin ja 32 000 henkeä 50 prosentin rajan mukaan. Kaiken kaikkiaan pienituloisia eläkeläisiä oli vuonna 2008 tämän tarkastelun perusteella noin 264 000 henkeä 60 prosentin rajan ja 90 000 henkeä 50 prosentin rajan mukaan.

Kuviossa 6.12 on lopuksi esitetty yksin asuvien eläkeläisnaisten ja -miesten köyhyysriskit vuosilta 1996–2008 sen mukaan, ovatko he leskiä vai ei. Kuviossa käy hyvin ilmi, kuinka yksin asuvien naisten köyhyysriski on kaikkina vuosina korkeampi kuin vähintään kahden hengen talouksissa asuvien naisten ja kuinka leskeyden merkitys tässä on melko pieni. Miesten osalta tilanne on toinen, sillä yksin asuvien leskimiesten köyhyysriski on säännönmukaisesti matalampi kuin yksin asuvien ei-leskimiesten. Pienituloisuus on heillä vähäisempää kuin muilla yksin asuvilla eläkeläismiehillä. Köyhyysriskin kehitys ei näissä ryhmissä poikkea oleellisesti eläkeläisten yleisestä kehityksestä.

Kuvio 6.12.

Eläkeläisnaisten ja -miesten köyhyysriskit leskeyden ja perhetyypin mukaan vuosina 1996–2008 eräissä ryhmissä, 60 % köyhyysriskiraja.

6.7 Yhteenveto

Tässä luvussa eläkeläisleskien toimeentulon tasoa, jakaumaa ja tulorakennetta verrattiin eräiden muiden väestöryhmien, erityisesti kaikkien eläkeläisten, vastaaviin sekä tarkasteltiin kehitystä vuosina 1996–2008. Tutkimusaineistona oli Tilastokeskuksen tulonjakotilaston mittava otosaineisto. Toimeentuloa mitattiin kuluksyksikköä kohden lasketun käytettävissä olevan rahatulon eli niin sanotun ekvivalenttitulon avulla.

Tutkimusaineiston mukaan leskiä oli vuonna 2008 yhteensä lähes 280 000. Heistä valtaosa, noin 90 prosenttia, oli eläkkeellä ja vähintään 65-vuotiaita. Selvä enemmistö oli naisia. Yksin asuvia oli leskistä lähes neljä viidesosaa. Kaikista eläkeläisistä leskiä on noin viidennes. Keskimääräiseen eläkeläiseen verrattuna eläkeläislesket ovat selvästi iäkkäämpiä. Ikäero näkyy myös sukupuoli- ja perherakenteessa, sillä miesten ja vähintään kahden hengen talouksissa asuvien osuudet olivat eläkeläisleskillä selvästi pienemmät kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin.

Vuonna 2008 eläkeläisleskien toimeentulo oli keskimäärin 16 800 euroa vuodessa. Vuoteen 1996 verrattuna reaalitytö on parantunut noin neljänneksellä. Suhteessa kaikkiin eläkeläisiin eläkeläisleskien toimeentulo on noin 85 prosenttia. Koko väestöön nähden vastaava osuus on 70 prosenttia ja työssä oleviin näh-

den 60 prosenttia. Tarkasteluvuosien aikana eläkeläisleskien toimeentulo suhteessa koko väestöön ja työssä olevien toimeentuloon on laskenut yhteensä noin seitsemällä prosenttiyksiköllä. Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna muutosta ei sen sijaan ole juuri tapahtunut.

Toimeentuloerot iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan ovat samankaltaiset riippumatta siitä tarkastellaanko kaikkia eläkeläisiä vai pelkästään leskiä. Molemmissa ryhmissä keskimääräistä paremmin tulevat toimeen 55–74-vuotiaat, vähintään kahden hengen taloudessa asuvat ja miehet, kun taas alle 55-vuotiaiden, 75 vuotta täyttäneiden, yksin asuvien ja naisten joukossa tilanne on päinvastainen. Suurimmat tuloerot olivat yksin ja vähintään kahden hengen talouksissa asuvien välillä.

Kaikkiin eläkeläisiin verrattuna eläkeläisleskien toimeentulo on keskimääriin 15 prosenttia matalampi. Ilmiön taustalla on yksinasuminen, sillä yksin asuvien osuus on eläkeläisleskillä lähes 80 prosenttia ja kaikilla eläkeläisillä alle 40 prosenttia. Siten ero yksinasumisen yleisyydessä selittää pitkälti sen miksi eläkeläisleskien toimeentulo on matalampi kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin.

Eläkeläisleskien keskimääräisestä bruttotulosta oma-eläkkeen osuus on noin puolet ja perhe-eläkkeen osuus viidennes. Perheen muiden jäsenten ansio- ja eläketulojen osuus on heillä keskimäärin hieman yli 10 prosenttia. Kokonaisuutena eläkeläisleskien tulorakenne on kuitenkin melko samankaltainen kuin kaikilla eläkeläisillä keskimäärin, sillä molemmissa ryhmissä omaeläke on merkittävin tulolaji. Kaikkien eläkeläisten korkeampaa tulotasoa selittää pitkälti perheen muiden jäsenten, käytännössä puolison, ansio- ja eläketulo.

Mies- ja naisleskien tulorakenteet poikkeavat toisistaan siinä, että leskimiesten toimeentulo perustuu pääosin omaan eläkkeeseen, kun taas naisleskillä se koostuu sekä omasta eläkkeestä että perhe-eläkkeestä. Euromääräisesti miesleskien omaeläke on naisleskien omaeläkettä korkeampi. Tämä selittää osaltaan miesleskien korkeamman toimeentulon tason ja myös sen miksi miehet saavat perhe-eläkettä naisia selvästi vähemmän.

Koko väestön tulonjaossa eläkeläislesket ovat keskimääräistä pienituloisimpia, sillä eläkeläisleskistä noin 60 prosenttia sijoittui tulotasoltaan kolmeen alimpaan kymmenykseen. Toisaalta leskiä on muissakin tuloaluokissa. Esimerkiksi kolmeen korkeatuloisimpaan kymmenykseen kuului yhteensä yli kahdeksan prosenttia eläkeläisleskistä. Myös kaikkien eläkeläisten asema koko väestön tulonjaossa on koko väestöä heikompi, sillä kaikista eläkeläisistä lähes puolet sijoittui kolmeen alimpaan kymmenykseen. Eläkeläisleskien välillä toimeentulo jakautui tasaistemmin kuin eläkeläisillä tai koko väestössä keskimäärin.

Kaikissa tarkastelluissa ryhmissä tuloerot ovat kasvaneet. Eniten tuloerot lisääntyivät 1990-luvun lopussa, mutta myös viime vuosikymmenen aikana kasvu on jatkunut. Eläkeläisleskien välinen tuloerojen kasvu on 2000-luvulla kuitenkin ollut hitaampaa kuin koko väestössä tai kaikilla eläkeläisillä

Pienituloisuus on eläkeläisleskien joukossa yleisempää kuin eläkeläisillä tai koko väestössä. Vuonna 2008 eläkeläisleskien 60 prosentin rajaan perustuva köyhyysriski oli 35 prosenttia, kun se kaikilla eläkeläisillä oli 22 prosenttia ja koko väestössä 15 prosenttia. Vakavat toimeentulo-ongelmat ovat kuitenkin eläkeläisleskillä kuten myös muillakin eläkeläisillä koko väestöä lievemmat. Tarkasteluvoosien aikana köyhyysriski on noussut. Suhteellisesti eniten se on kohonnut kaikilla eläkeläisillä, mutta myös eläkeläisleskien köyhyysriski on noussut.

Eläkeläisten köyhyysriski vaihtelee iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan. Yleisintä pienituloisuus on alle 55-vuotiaiden naisten ja miesten, 75 vuotta täyttäneiden naisten, yksin asuvien naisten ja miesten sekä leskinaisten keskuudessa. Näissä ryhmissä köyhyysriski on vähintään 33 prosenttia 60 prosentin köyhyysriskirajalla ja vähintään 12 prosenttia 50 prosentin köyhyysriskirajalla mitattuna.

Selvimmän pienituloisuus liittyy yksin asumiseen. Kun yksin asuvia eläkeläisiä tarkasteltiin lähemmin, oli köyhyysriski korkeampi ei-leskien kuin leskien joukossa. Tämä näkyi siinä, että leskistä lähinnä 75 vuotta täyttäneiden naisten köyhyysriskit olivat keskimääräistä selvästi korkeammat. Muiden yksin asuvien eläkeläisten köyhyysriskit olivat sen sijaan korkeat ikään ja sukupuoleen katsomatta. Ero yksinasumisen yleisyydessä selittää pitkälti sen miksi eläkeläisleskien köyhyysriski on korkeampi kuin eläkeläisillä keskimäärin.

Pienituloisuuden laajuus riippuu osin mittauksesta. Esimerkiksi alemman eli 50 prosentin köyhyysriskirajan perusteella koko eläkeläisten (ml. eläkeläislesket) köyhyysriski oli vuonna 2008 noin kolmasosa ja väestön köyhyysriski noin puolet ja 60 prosentin rajaan perustuvasta köyhyysriskistä. Eläkeläisillä muutos on koko väestöä suurempi, koska eläkeläisten tulojakauma on keskittynyt keskimääräistä enemmän 60 prosentin köyhyysriskirajan tuntumaan.

Luvun ulkopuolelle jäi useita selvittämisen arvoisia kysymyksiä. Valtaosa leskistä on eläkkeellä, mutta myös aktiivi-ikäisten leskien toimeentuloa tulisi tarkastella. Tässä on otettava huomioon se, että aktiivi-ikäiset lesket ovat sisäisesti varsin heterogeeninen ryhmä. Esimerkiksi toimeentulon ja perhe-eläkkeen merkityksen kannalta on aivan eri asia onko leski työssä, työtön, opiskelija vai kotityötä tekevä. Aktiivi-ikäisillä leskillä saattaa lisäksi olla alaikäisiä lapsia huollettavanaan. Leskien ohella myös orvoksi jääneiden lasten toimeentuloa olisi tutkittava.

Puolison kuoleman aiheuttamaa muutosta lesken tai lasten toimeentulossa ei niin ikään selvitetty, mutta leskien osalta tätä teemaa käsitellään seuraavassa luvussa.

Lisäksi on muistettava, että leskien toimeentuloa tarkasteltiin havaittujen tulojen kautta. Laajemmin ymmärrettynä toimeentuloon vaikuttavat myös erilaisien julkisesti tuotettujen tai tuettujen palvelujen kuten terveys- ja asumispalvelujen hinta ja saatavuus. Iän myötä niiden tarve kasvaa. Myös leskien omiin kokemuksiin perustuvat tarkastelut voivat antaa toimeentulosta toisen kuvan kuin havaittuihin tulokäsitteisiin perustuvat analyysit.

Oma lukunsa ovat perhe-eläkkeen tehokkuuteen, oikeudenmukaisuuteen ja työn tarjonnan kannustavuuteen liittyvät eläke- ja sosiaalipoliittiset kysymykset. Tulisiko perhe-eläkeoikeutta laajentaa koskemaan myös eronneita leskiä, onko perhe-eläkkeiden yhteensovitus oikeudenmukainen järjestely, missä määrin naimattomien tulee osallistua perhe-eläkkeiden rahoittamiseen ja miten perhe-eläkkeen määräytyminen vaikuttaa lesken työn tarjonnan kannustimiin? Kansainvälisessä kirjallisuudessa tämän tapaisia kysymyksiä ovat tarkastelleet muun muassa Hurd ja Wise (1989), *Social Security and the Family* (2002), Werding (2005) ja Barr ja Diamond (2008). Suomessa näitä teemoja ovat käsitelleet Tuominen (1988), Lilja (2012) ja Barr (2013).

Kirjallisuus

Atkinson, A.B. (1970) On the measurement of inequality, *Journal of Economic Theory*, 2.

Barr, N. (2013) The pension system in Finland: Adequacy, sustainability and system design. Evaluation of The Finnish Pension System / Part 1. Finnish Centre for Pensions.

Barr, N. ja Diamond, P. (2008) *Reforming Pensions: Principles and Policy Choices*, New York and Oxford. Oxford University Press.

The Canberra Group (2001) "Expert Group on Household Income Statistics: Final Report and Recommendations." Ottawa.

Hagfors, R., Hellsten, K., Ilmakunnas, S. ja Uusitalo, H. (toim.) (2003) Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1.

Hurd, M. ja Wise, D. (1989) "The Wealth and Poverty of Widows: Assets Before and After the Husband's Death." In *The Economics of Aging*, edited by David, A.

Kangas, O. ja Ritakallio, V.-M. (2008) Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61/2008. KELA.

Kautto, M. (toim.) (2011) Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Eläketurvakeskuksen raportteja 2011:04.

Lilja, R. (2012) Leskeneläkkeet pitkittävät eläkeuria ja kannustavat työurien lyhentämiseen. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/2012.

Riihelä, M., Sullström, R., Suoniemi, I. ja Tuomala, M. (2001) Income inequality in Finland during the 1990's. Teoksessa Kalela, J., Kiander, J., Kivikuru, U., Loikkanen, H. A. ja Simpura, J. (toim.) "Down from the heavens, Up from the ashes, The Finnish Economic Crisis of the 1990's in the Light of Economic and Social Research". *VATT-Julkaisuja*, 27:6, 385–410.

Rantala, J. ja Suoniemi, I. (2007) Eläkeläisten toimeentulo tulonjaon kokonaisuudessa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2007:2.

Rantala, J. ja Suoniemi, I. (2010) Työstä eläkkeelle – tulokehitys ja korvaussuhteet. Eläketurvakeskuksen raportteja 2010:3. Palkansaajien tutkimuslaitoksen raportteja 18.

Rantala, J. ja Suoniemi, I. (2011) Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua. *Yhteiskuntapolitiikka*, 1/2011.

Ruotsalainen, P. (2004) Kotitalous haastattelusta vai rekisteristä. Selvitys kotitalouskäsitteiden vaikutuksista keskeisiin tulonjakomittareihin. Muistio, Tilastokeskus.

Sen, A. K. (1973) *On Economic Inequality*, Oxford University Press, Oxford.

Social Security and the Family (2002): Addressing Unmet Needs in an Underfunded System 2002.

Suoniemi, I. (1999) Tulonjaon kehitys Suomessa ja siihen vaikuttavista tekijöistä 1971–1996. Palkansaaajien Tutkimuslaitos, Tutkimuksia, 76.

Tilastokeskus (2011) Tulonjakotilasto 2009. SVT, Tulot ja Kulutus.

THL (2011). Terveysten ja hyvinvoinnin laitos (THL). Sotkanet tietokanta.

Townsend, P. (1979) *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*, Harmondsworth: Penguin Books, 1979

Tuominen, E. (1988) Perhe-eläketurva muuttuvassa yhteiskunnassa. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1988:1.

Uusitalo, H. (1988) Muuttuva tulonjako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutoksen vaikutukset tulonjakoon 1966–1985. Tilastokeskus, Tutkimuksia, 148, Helsinki.

Uusitalo, H. (toim.) (2006) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005. Eläketurvakeskuksen raportteja 2006:02.

Werding, M. (2005), *Survivor Benefits and the Gender Tax Gap in Public Pensions Schemes: Observations from Germany*. CESifo Working Paper No 1596.

Liitteet

Liite 6.1.

Keskeisiä tulomääritelmiä

Rekisterikotitalous (asuntokunta): Muodostuu henkilöistä, jotka asuvat yhdessä. (Kotitalous koostuu henkilöistä, jotka asuvat ja ruokailevat yhdessä tai jotka muuten käyttävät yhdessä tulojaan.)

Tuotannontekijätulot: $T = \text{ansiotulot} + \text{omaisuustulot}$.

Ansiotulot (työtulot): palkkatulot + yrittäjätulot.

Palkkatulot: rahapalkka ym.

Yrittäjätulot: maa- ja metsätaloudesta ja elinkeinon harjoittamisesta saadut tulot ym.

Omaisuustulot (pääomatulot): korko- ja osinkotulot, vuokratulo, veronalainen myyntivoitto ym.

Bruttotulot = $T + S$, jossa

$T = \text{Tuotannontekijätulot} = \text{ansiotulot} + \text{omaisuustulot}$

$S = \text{Saadut tulonsiirrot}$: yleiset sosiaaliturvaetuudet (esim. kansaneläke), työsuhteeseen perustuvat sosiaaliturvaetuudet (esim. työeläke), sosiaaliavustukset (esim. toimeentulotuki) ym.

Käytettävissä olevat tulot (Nettotulot) = $T + S - V$, jossa

$T = \text{Tuotannontekijätulot}$

$S = \text{Saadut tulonsiirrot}$

$V = \text{Maksetut tulonsiirrot}$: verot, sosiaaliturvamaksut, työ- ja yrittäjäeläkevakuutusmaksut.

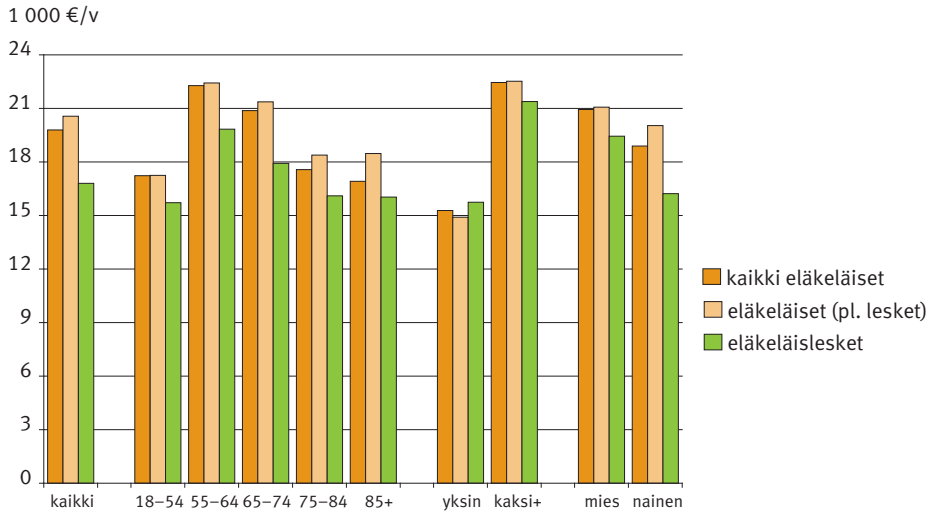
Rahatulo: Käytettävissä oleva tulo ilman laskennallisia tuloeria (esim. asuntotulo eli laskennallinen nettovuokra omistusasumisesta). Tässä luvussa kuten myös useimmissa kansainvälisissä vertailuissa käytettävissä oleva tulolla tarkoitetaan rahatuloa. Tilastovuodesta 2011 alkaen Tilastokeskus on Eurostatin käytäntöä noudattaen laskenut käytettävissä olevan tulon rahatulon perusteella.

Toimeentulo (kotitalouden käytettävissä oleva ekvivalenttitulo): Kotitalouden jäsenten käytettävissä olevat tulot yhteensä / kulutusyksikköluku. Ekvivalenttituloa laskettaessa tarkastelun kohteena on henkilö, mutta toimeentuloa laskettaessa otetaan huomioon kotitalous, johon hän kuuluu. Tässä luvussa kotitaloudella tarkoitetaan rekisterikotitaloutta.

Kulutusyksikköluku: Skaalatekijä, joka ottaa huomioon kotitalouden rakenteen kotitalouden ostovoimaa ja toimeentuloa arvioitaessa. OECD:n uudessa asteikossa 1. aikuisen paino on yksi, muiden aikuisten paino on 0,5 ja lasten (0–13-vuotiaat) paino on 0,3. Kulutusyksikköluku on näiden painojen summa.

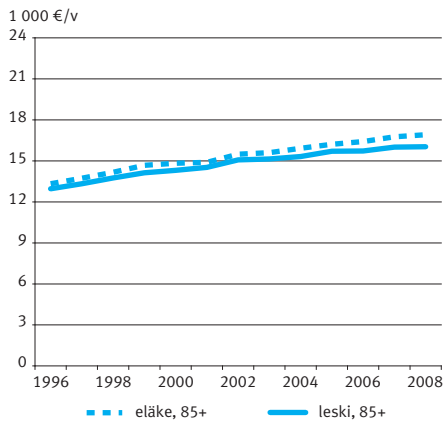
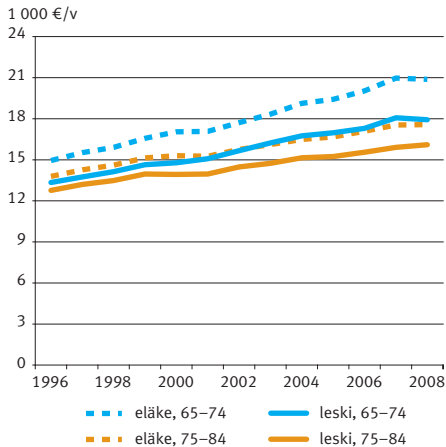
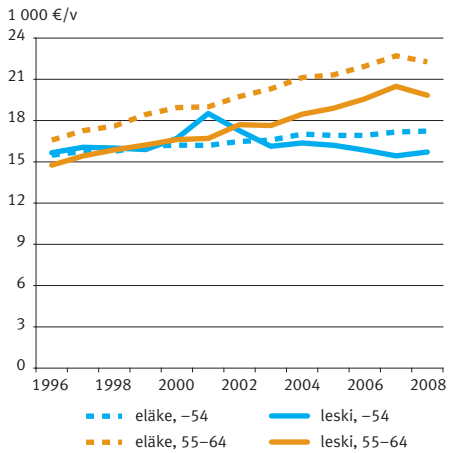
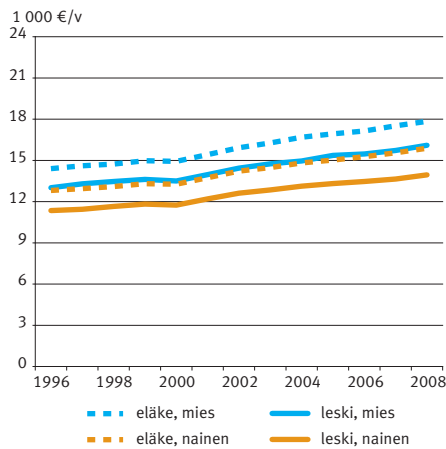
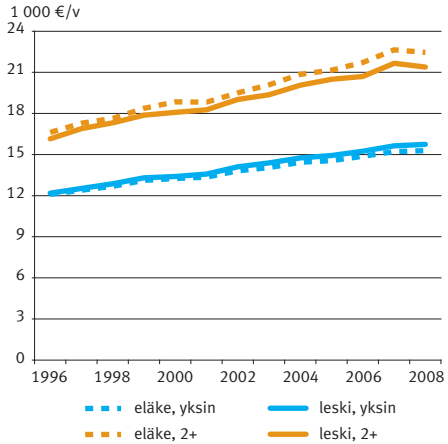
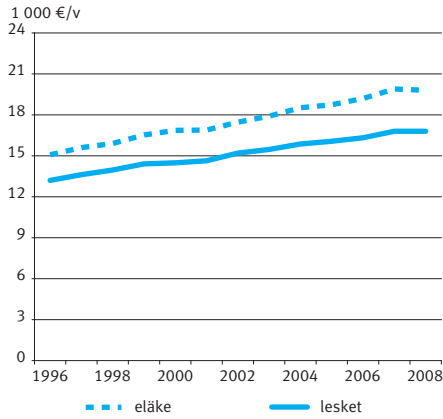
Liite 6.2.

Eläkeläisleskien ja muiden eläkeläisten ja kaikkien eläkeläisten toimeentulo iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan vuonna 2008, ekvivalenttiskaalatut tulot, keskiarvo, vuoden 2008 rahassa.

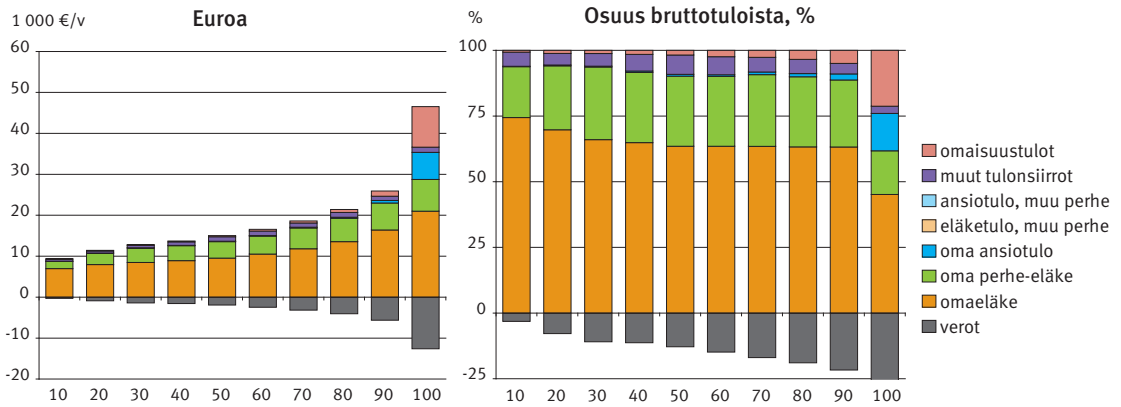
Liite 6.3.

Eläkeläisleskien ja kaikkien eläkeläisten toimeentulo iän, perheeseen ja sukupuolen mukaan vuosina 1996–2008, ekvivalenttiskaalatut tulot, keskiarvo, vuoden 2008 rassa.

Liite 6.4.

Yksin asuvien eläkeläisleskien bruttotulojen rakenne ja maksetut tulonsiirrot tulokymmenyksittäin vuonna 2008, tulot euroissa, vuoden 2008 rahassa ja osuus bruttotulosta.

Juha Rantala

7 Leskeksi jääneiden toimeentulon muuttuminen

7.1 Johdanto

Edellisessä luvussa eläkeläisleskien toimeentuloa tutkittiin poikkileikkausaineiston tapaan vuosi kerrallaan, eikä tulojen muuttumista leskeksi tulon yhteydessä siksi käsitelty. Seuraavassa tähän kysymykseen pureudutaan tarkastelemalla, miten vuonna 2005 leskeksi joutuneiden tulot ovat vuosien 2002 ja 2008 välisenä aikana keskimäärin muuttuneet. Tarkastelun kohteena on siis ryhmä, vuonna 2005 leskeksi jääneet, joiden tulokehitystä seurataan kolme täyttä kalenterivuotta ennen ja jälkeen leskeksi tulon. Muutaman vuoden seuranta-aika on tarpeen, jotta leskeksi tuloon liittyvät tilapäiset tulomuutokset voidaan ottaa huomioon.¹ Tutkimusaineisto ja käsitteet ovat samat kuin edellisessä luvussa. Esimerkiksi toimeentuloa mitataan kulutusyksikköä kohden lasketun käytettävissä olevan rahatulon eli niin sanotun ekvivalenttitulon avulla.

Luku etenee seuraavasti: Luvun alussa tarkastellaan missä määrin leskeksi jääneiden profiili eroaa kaikkien leskien profiilista. Tämän jälkeen tutkitaan leskeksi tulleiden tulokehitystä vuosina 2002–2008, aluksi kotitalouden kokonaistulojen ja myöhemmin ekvivalenttitulon avulla. Seuraavaksi käydään läpi, miten leskeksi tulo vaikuttaa tulorakenteeseen. Erityistä huomiota kiinnitetään nais- ja miesleskien välisiin eroihin. Luvun lopussa esitetään johtopäätelmät.

7.2 Leskeksi jääneiden profiili

Vuonna 2005 leskeksi jäi aineiston mukaan 11 680 henkilöä.² Heistä valtaosa on naisia, 65 vuotta täyttäneitä ja eläkeläisiä (taulukko 7.1). Ennen leskeksi tuloaan he asuivat yleensä kahden hengen taloudessa. Vähintään kolmen hengen taloudessa asui joka viides. Kotitalouden koon perusteella kaikista leskeksi jääneistä eroteltiin ne yhden hengen taloudessa asuvat lesket, jotka ennen leskeksi tuloaan oli-

1 Esimerkiksi leskeneläkkeen vähentäminen voi tapahtua heti lesken eläkkeen alkaessa tai vasta edunjättäjän kuolemaa seuraavan seitsemännen kalenterikuukauden alusta.

2 Kaiken kaikkiaan vuonna 2005 leskeksi jäi 12 830 henkeä. Varsinaisen analyysin ulkopuolelle jätettiin kuitenkin vuosien 2002–2008 aikana maahan muuttaneet, maasta poistuneet ja kuolleet sekä henkilöt, joiden tulotiedot olivat selvästi puutteelliset.

vat asuneet kahden hengen taloudessa. Kaikista leskeksi jääneistä heitä oli 67 prosenttia.

Taulukko 7.1.

*Vuonna 2005 leskeksi jääneet ja kaikkien vuoden 2005 leskien profiili.**

Osuus, %	Leskeksi jääneet	Kaikki lesket
Mies	27	17
Nainen	73	83
18–54 vuotta	12	5
55–64 vuotta	22	13
65–74 vuotta	30	25
75–84 vuotta	30	40
85–99 vuotta	6	17
Työssä	19	10
Eläkkeellä	76	87
Muu toiminta	5	3
Työssä, mies	6	2
Työssä, nainen	14	8
Eläke, mies	20	15
Eläke, nainen	55	72
Muu toiminta, mies	1	1
Muu toiminta, nainen	4	3
Kotitalouden koko 2004		
Yksi	0	72
Kaksi	79	19
Kolme+	21	9
Kotitalouden koko 2008		
Yksi	78	74
Kaksi	13	16
Kolme+	9	10
Pari 2005 → yksin 2008	67	.
OECD-skaala 2004, keskiarvo	1.65	1.21
OECD-skaala 2008, keskiarvo	1.11	1.17
Lukumäärä väestössä*	11 680	282 410

* Vuosien 2002–2008 aikana maahan muuttaneet, maasta poistuneet ja kuolleet sekä henkilöt, joilta puuttuvat tulotiedot, on poistettu. Kaiken kaikkiaan vuonna 2005 leskeksi jäi 12 830 henkilöä.

Leskeksi jääneet ovat jonkin verran nuorempia kuin kaikki lesket keskimäärin. Esimerkiksi alle 65-vuotiaiden osuus leskeksi jääneistä on kolmannes, kun se kaikilla leskillä on keskimäärin vajaa viidennes. Epäsuorasti ikä näkyy myös siinä, että leskeksi jääneillä työssäkäynti on yleisempää ja miesten osuus on korkeampi kuin leskillä keskimäärin. Leskeys on yleensä pitkäkestoinen ajanjakso. Tämä näkyy siinä, että kaikista vuoden 2005 leskistä uusien leskien osuus on vain noin viisi prosenttia. Leskien (perhe-eläkkeensaajien) profiilia on tutkittu myös luvussa 5.

7.3 Leskeksi jääneiden keskimääräinen toimeentulo vuosina 2002–2008

Seuraavaksi tarkastellaan, miten vuonna 2005 leskeksi tulleiden toimeentulo on vuosien 2002 ja 2008 välisenä aikana keskimäärin muuttunut. Tämän arvioimiseksi on hyvä palauttaa mieliin se, että toimeentuloa eli käytettävissä olevaa ekvivalenttituloa laskettaessa kotitalouden kaikkien jäsenten tulot lasketaan aluksi yhteen ja tämän jälkeen saatu kotitalouskohtainen tulo jaetaan kulutusyksikköluvulla jäsenkohtaiseksi ekvivalenttituloksi. Menetelmä yhdenmukaistaa rakenteeltaan eroavat kotitaloudet toimeentulon osalta, koska yhdessä asuminen on halvempaa kuin yksin asuminen. Tarkastelun kohteena on aina henkilö, mutta toimeentulon osalta otetaan huomioon sekä kotitalouden kokonaistulot että perherakenne, johon hän kuuluu.

Puolison kuoleman vaikutukset leskeksi jääneen toimeentuloon ovat monitahoiset, koska leskeksi tulon yhteydessä sekä kotitalouden tulot että kotitalouden rakenne muuttuvat. Kotitalouden tuloa vähentää puolison tulojen pois jääminen, mutta toisaalta tätä kompensoi mahdollinen leskeneläke. Puolison kuoleman vuoksi myös kotitalouden koko pienenee. Tämä puolestaan vaikuttaa sekä kotitalouskohtaisen tulon jakoon perheen jäsenten kesken että skaalatekijään, jolla yhdessä asumisen skaalاعدut otetaan huomioon. Toimeentuloa arvioitaessa on lisäksi muistettava sellaiset kotitalouden tulot, joita leskeksi tulo ei muuta. Tällaisia tuloeriä ovat esimerkiksi lesken omat ansio- ja eläketulot sekä pääomatulot. Mitä enemmän leskellä on "muuttumattomia" tuloja, sitä vähemmän puolison tulojen menetys vaikuttaa lesken toimeentuloon.

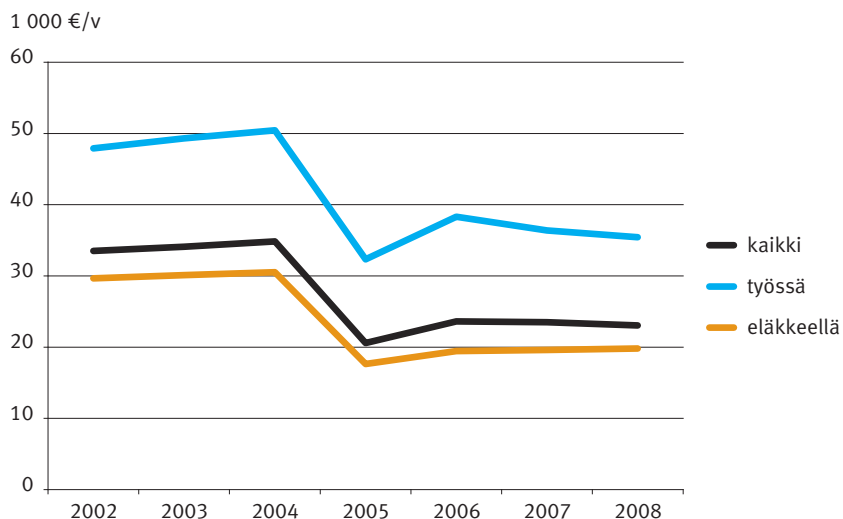
Kuvioissa 7.1 ja 7.2 on aluksi esitetty leskeksi jääneiden toimeentulon kehitys skaalaamattomana, toisin sanoen kyseessä on kotitalouden kokonaistulojen kehitys vuosina 2002–2008. Kuviossa 7.1 tämä on tehty sekä kaikille leskiksi jääneille että erikseen lesken työmarkkina-aseman mukaan jaoteltuna. Kuviossa 7.2 les-

keksi jääneet on ryhmitelty työmarkkina-aseman lisäksi myös sukupuolen mukaan. Kaikki tulot ovat ryhmäkeskiarvoja ja lesken työmarkkina-asema on määritelty leskeksi tulo vuoden eli vuoden 2005 tilanteen perusteella. Koska leskeksi jääneiden työssä käyvien miesten lukumäärä on melko pieni, tätä ryhmää koskeviin tuloksiin on syytä suhtautua varauksella. Työmarkkina-asemaan 'muu toiminta' kuuluvia leskiä ei havaintojen vähyyden vuoksi ole esitetty lainkaan.

Kotitalouden kokonaistulot laskevat leskeksi tulon jälkeen keskimäärin noin 30–40 prosenttia. Eläkeläisillä, joiden tulotaso on työllisiä matalampi, tulot laskevat suhteellisesti enemmän kuin työllisillä. Euroissa mitattuna muutos on päinvastainen: työssä olevilla leskillä tulot laskevat enemmän kuin eläkeläisleskillä. Tuloerot miesten ja naisten välillä näkyvät siinä, että leskeksi tulon jälkeen naisten tulot ovat keskimäärin matalammat kuin miehillä. Eläkeläisillä ero on kuitenkin selvästi pienempi kuin työssä olevilla leskillä. Ennen leskeksi jäämistä kokonaistulot naisten ja miesten välillä ovat luonnollisesti samaa suuruusluokkaa, koska kotitalouden kokonaistuloihin sisältyy tuolloin vielä leskeksi jääneiden puolisoiden tulot.

Kuvio 7.1.

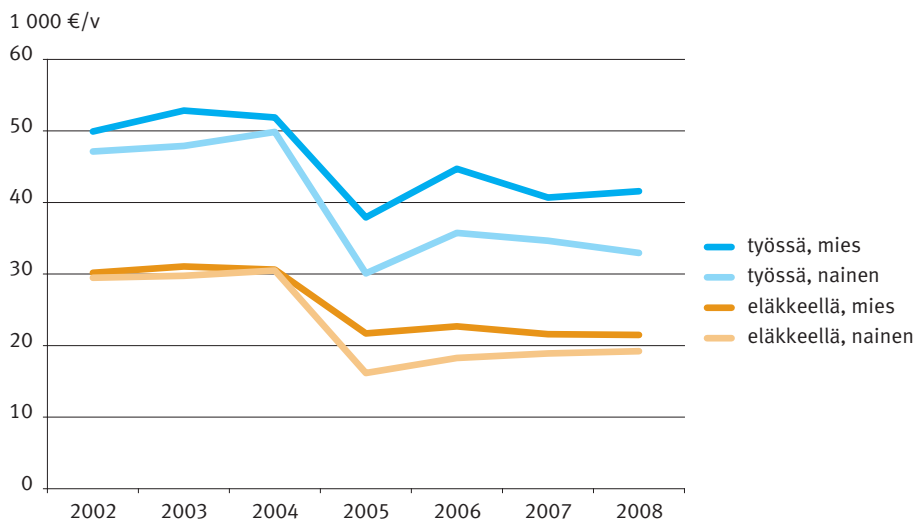
*Vuonna 2005 leskeksi jääneiden toimeentulo kotitaloudessa yhteensä vuosina 2002–2008 pääasiallisen toiminnan mukaan, vuoden 2008 rahassa, keskiarvo.**

* Ryhmää 'muu toiminta' ei esitetty.

Kuvio 7.2.

Vuonna 2005 leskeksi jääneiden toimeentulo kotitaloudessa yhteensä vuosina 2002–2008 pääasiallisen toiminnan ja sukupuolen mukaan, vuoden 2008 rahassa, keskiarvo.*

* Ryhmää 'muu toiminta' ei esitetty.

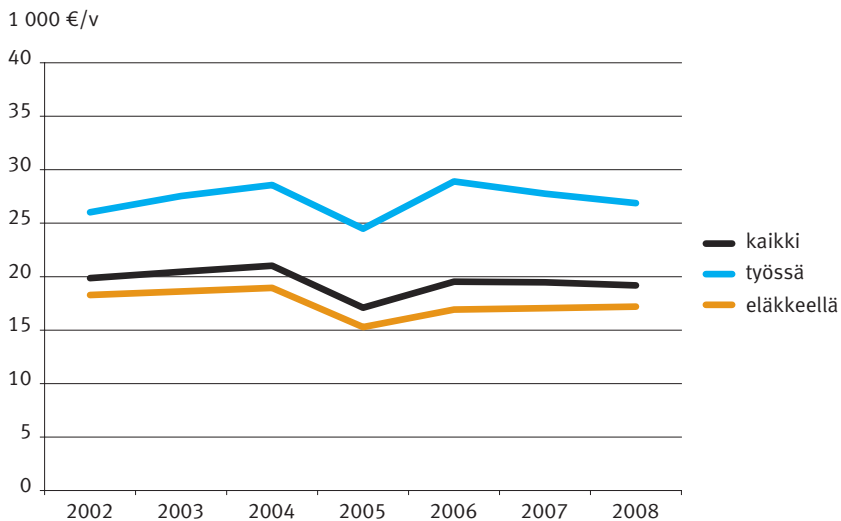
Kotitalouden kokonaistulojen kehitykseen perustuvat tarkastelut eivät ota huomioon sitä, että puolison kuoleman vuoksi kotitalouden koko pienenee yhdellä eikä sitä että tämän seurauksena yhdessä asumisen skaalaedut laskevat. Kuvioissa 7.3 ja 7.4 nämä seikat on otettu huomioon tarkastelemalla miten 2005 leskeksi jääneiden toimeentulo on vuosien 2002–2008 välisenä aikana muuttunut. Kuviot ovat siis samat kuin edellä, erona kuitenkin se, että kokonaistulojen sijaan tulokäsittelynä on nyt ekvivalenttitulo.

Leskeksi tulon jälkeen eläkeläisleskien toimeentulo laskee keskimäärin kymmenyksellä, ja välittömästi leskeksi tulon yhteydessä tilapäisesti lähes viidenneksellä. Työssä käyvien leskien toimeentulo, sen tilapäistä laskua lukuun ottamatta, säilyy kuitenkin käytännössä ennallaan. Toimeentulon taso on työssäkäyvillä leskillä odotetusti keskimääräistä selvästi korkeampi, kun taas eläkeläisleskillä se on hieman keskimääräistä matalampi.

Kuviosta 7.4 käy myös hyvin ilmi kuinka molempien työmarkkina-aseman osalta toimeentulo on naisilla leskeksi tulon jälkeen hieman yli 10 prosenttia matalampi kuin miehillä. Ennen leskeksi tuloa ero on sen sijaan vähäinen, koska puolisoitten oletetaan jakavan tulonsa tasan. Siten leskeksi jääneillä naisilla toimeentulo keskimäärin laskee, kun taas miehillä se säilyy ennallaan. Tämä pätee erityisesti eläkeläisleskien, mutta myös työssä käyvien leskien kohdalla.

Kuvio 7.3.

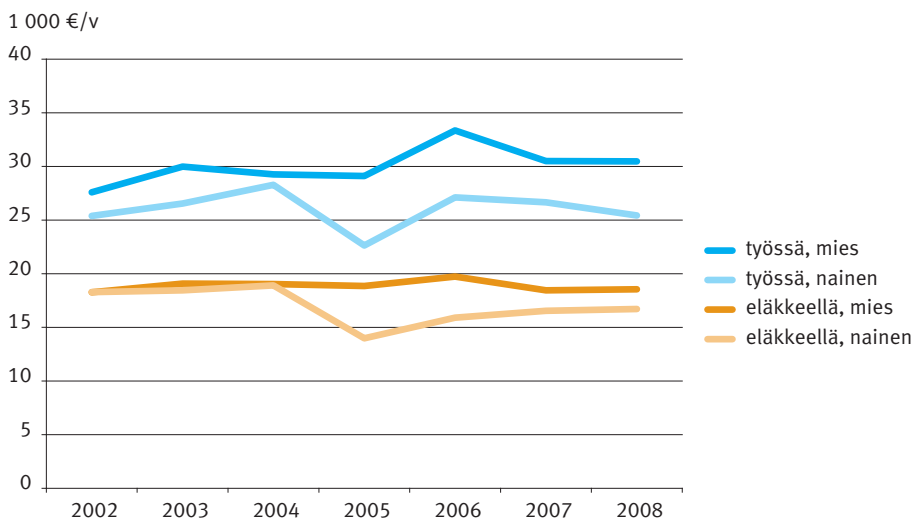
Vuonna 2005 leskeksi jääneiden ekvivalenttitulo vuosina 2002–2008 lesken työmarkkina aseman mukaan, vuoden 2008 rahassa, keskiarvo.*

* Ryhmää 'muu toiminta' ei esitetty.

Kuvio 7.4.

Vuonna 2005 leskeksi jääneiden ekvivalenttitulo vuosina 2002–2008 pääasiallisen toiminnan ja sukupuolen mukaan, vuoden 2008 rahassa, keskiarvo.*

* Ryhmää 'muu toiminta' ei esitetty.

Kokonaisuutena toimeentulon muutos leskeksi tulon yhteydessä voi tuntua pieneltä, etenkin jos sitä vertaa vastaavaan muutoksen kotitalouden kokonaistuloissa. Tulokset on ymmärrettävä sitä taustaa vastaan, että puolison kuoleman seurauksena kotitalouden kokonaistulot jakava skaalatekijä pienenee. Tämä vaimentaa tulomuutosta leskeksi tulon yhteydessä. Skaalatekijän merkitys toimeentuloon näkyy siinä, että ennen leskeksi tuloa skaala oli keskimäärin 1.65, mutta leskeksi tulon jälkeen se oli kolmanneksen pienempi eli 1.11 (taulukko 7.1).

7.4 Leskeksi jääneiden tulorakenne

Edellä kävi ilmi, kuinka leskeksi jääneillä naisilla toimeentulo keskimäärin laskee, kun taas leskeksi jääneillä miehillä se hieman nousee. Taustalla on miesten ja naisten erilaiset tulorakenteet. Tämä näkyy kuvioista 7.5, jossa on esitetty leskeksi tulleiden toimeentulon rakenne lesken työmarkkina-aseman ja sukupuolen mukaisissa ryhmissä vuosina 2002–2008. Kuvion positiivisella akselilla näkyy bruttotulojen koostumus ja negatiivisella akselilla maksetut tulonsiirrot.³ Kaikki tulot ovat ekvivalenttiskaalattuja. Kun bruttotulosta vähennetään maksetut tulonsiirrot, saadaan käytettävissä oleva ekvivalenttitulo.

Ennen leskeksi tuloa omien eläke- tai ansiotulojen osuus bruttotulosta on naisleskillä pienempi ja kotitalouden muiden jäsenten, yleensä puolison, tulojen osuus vastaavasti suurempi kuin miesleskillä. Esimerkiksi vuonna 2004 eläkkeellä olevilla leskinaisilla omien eläke- tai ansiotulojen osuus bruttotulosta oli 33 prosenttia ja kotitalouden muiden jäsenten eläke- tai ansiotulojen osuus 56 prosenttia. Miehillä nämä osuudet olivat 51 prosenttia ja 38 prosenttia.

Leskeksi tulon jälkeen naisten toimeentulo laskee, koska merkittävä osa aikaisemmasta toimeentulosta on tullut edesmenneen puolison kautta. Uudessa tilanteessa näitä tuloja ei enää ole. Naisleskien toimeentulon laskua kompensoi kuitenkin perhe-eläke. Sen osuus bruttotulosta on 30 prosenttia. Miehillä toimeentulo säilyy leskeksi tulon jälkeen puolestaan ennallaan, koska merkittävä osa toimeentulosta on edelleen lesken omaa eläke- ja ansiotuloa. Myös miehet voivat saada perhe-eläkettä, mutta sen osuus bruttotulosta on pieni, vain noin kuusi prosenttia.

Leskien tulorakenteista näkyy myös kuinka eläkeläisleskillä merkittävin tulolaji on oma tai kotitalouden muiden jäsenten kautta saatu eläke, kun taas työssä käyvillä leskillä se on oma- tai kotitalouden muiden jäsenten kautta saatu ansiotulo. Valtaosa kotitalouden muiden jäsenten tuloa on puolison kautta saatua. Leskeksi tulon jälkeen muiden perheenjäsenten tulot eivät kuitenkaan katoa täysin,

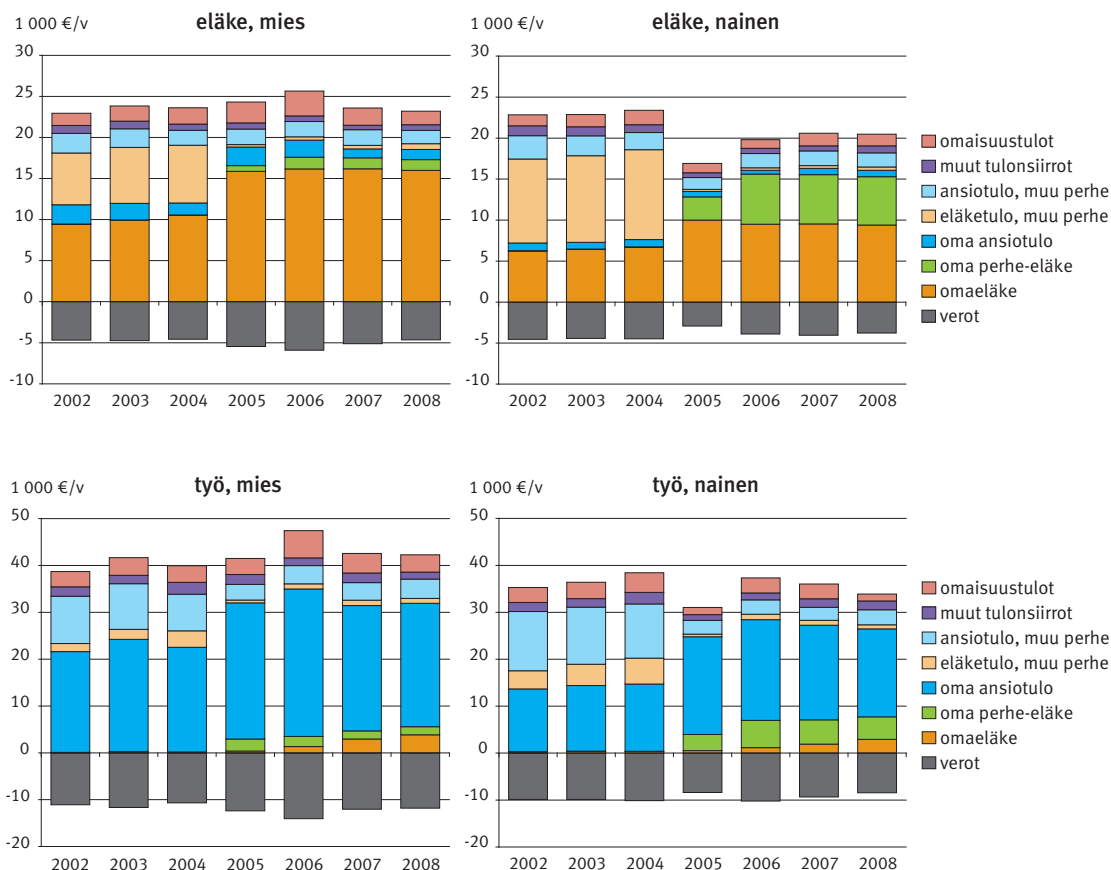
3 Tulolajien tarkempi määrittely katso luku 6.

sillä kaikki lesket eivät asu yksin. Muiden tulojen kuten omaisuustulojen ja muiden tulonsiirtojen (esim. asumistuki, toimeentulotuki) osuus bruttotulosta on noin kymmenen prosenttia. Osuus säilyy samana koko tarkastelujakson ajan.

Kuvioiden tulkinnoissa on muistettava, että kaikki tulolajit on jaettu skaalatekijällä ja että leskeksi tulon seurauksena skaalatekijä pienenee. Tämä selittää miksi leskeksi tulon yhteydessä esimerkiksi lesken omaeläke nousee. Skaalaamattomana omaeläke luonnollisesti säilyy ennallaan (tai nousee indeksikorotusten verran). Liitteessä 7.1 on esitetty kuviota 7.5 vastaava tilanne eläkkeellä oleville leskimiehille ja -naisille siten, että ainoastaan kahden aikuisen taloudesta yhden hengen talouteen siirtyneet lesket ovat tarkastelussa mukana. Kaikista leskeksi jääneistä heitä oli lähes 70 prosenttia. Kuva toimeentulon kehityksestä ja tuloeroista naisten ja miesten välillä ei muutu, vaikka tarkastelun kohteeksi on rajattu perinteinen esimerkkitalanne.

Kuvio 7.5.

Vuonna 2005 leskeksi tulleiden bruttotulojen rakenne ja maksetut tulonsiirrot vuosina 2002–2008, euroa, vuoden 2008 rahassa ja osuus bruttotulosta.

7.5 Yhteenveto

Tässä luvussa tutkittiin, millaisia muutoksia leskeksi tulo aiheuttaa leskeksi jäävän toimeentuloon. Tarkastelun kohteena olivat vuonna 2005 leskeksi jääneet, joiden keskimääräistä tulokehitystä seurattiin vuosien 2002 ja 2008 välisenä aikana. Tutkimusaineistona käytettiin Tilastokeskuksen tulonjakotilaston mittavaa otosaineistoa. Toimeentuloa mitattiin kulutusyksikköä kohden lasketun käytettävissä olevan rahatulon eli niin sanotun ekvivalenttitulon avulla.

Vuonna 2005 leskeksi jäi tutkimusaineiston mukaan noin 12 000 henkilöä. Heistä valtaosa oli naisia, yli 65-vuotiaita ja eläkkeellä. Työssä käyviä uusista leskistä oli vajaa viidennes. Kaikkiin leskiin verrattuna leskeksi jääneet ovat jonkin verran nuorempia ja myös työssä käynti on heillä yleisempää. Uusien leskien osuus vuoden 2005 leskistä oli noin viisi prosenttia.

Tulosten perusteella eläkeläisten toimeentulo laskee leskeksi tulon seurauksena keskimäärin kymmenen prosenttia, kun taas työssä käyvillä se säilyy melko ennallaan. Toimeentulon taso oli työssäkäyvillä leskillä odotetusti korkeampi kuin eläkeläisleskillä. Sukupuolen mukaan tarkasteltuna toimeentulo laskee ensisijaisesti naisilla. Tämä johtuu siitä, että naisilla puolison tulojen osuus leskeyttä edeltävästä toimeentulosta on suurempi kuin miehillä. Naisleskillä toimeentulon laskua kompensoi kuitenkin perhe-eläke. Tasoltaan leskeksi jääneiden naisten toimeentulo oli noin kymmenen prosenttia matalampi kuin miesten.

Kokonaisuutena toimeentulon muutos leskeksi tulon yhteydessä voi tuntua pieneltä, mutta tulokset on ymmärrettävä sitä taustaa vastaan, että puolison kuoleman seurauksena kotitalouden koko ja tätä kautta myös kotitalouden kokonaistulot jakava skaalatekijä pienenee. Tämä vaimentaa tulomuutosta leskeksi tulon yhteydessä. Leskeksi tulon seurauksena sekä kotitalouden tulot että kotitalouden rakenne siis muuttuvat.

Puolison kuoleman vaikutukset leskeksi jääneen toimeentuloon ovat monitahoiset ja siksi luvun tavoitteena on ollut lähinnä valottaa aiheeseen liittyviä kysymyksiä. Tehtyä analyysia voi laajentaa moneen suuntaan. Nyt tarkastelun kohteena olivat leskeksi tulon aiheuttamat keskimääräiset tulomuutokset, mutta tulomuutokset eivät välttämättä ole yhtä suuria pienituloisille ja suurituloisille leskille. Siksi tarkastelun kohteena voisivat myös olla tulotasoltaan erilaiset lesket. Analyysin kattavuutta lisäisi se, jos leskien lisäksi mukana olisivat orvoksi jääneet lapset.

Tässä luvussa leskeksi jääneiden tulokehitystä ennen ja jälkeen leskeksi tulon käsiteltiin ryhmänä. Tarkastelun kohteena voisi olla myös henkilö, jolloin lähtökohtana olisi lesken oma toimeentulon kehitys. Näin voitaisiin selvittää mis-

sä määrin leskeksi jääneiden tulokehitykset poikkeavat toisistaan. Samalla olisi mahdollista laskea perhe-eläkkeen korvaussuhde eli se, kuinka suuren osan perhe-eläke korvaa puolison ansio- tai eläketulon menetyksestä. Tämä tieto olisi perhe-eläkkeen kohdentumisen kannalta tärkeä. Suomessa omaeläkkeen korvaussuhdetta on tutkittu eläkkeelle siirtymisen yhteydessä (Rantala 2003; Rantala ja Suoniemi 2010 ja 2011), mutta leskeksi tulon ja perhe-eläkkeen osalta tämän tapaisia analyyseja ei ole tehty. Perhe-eläkkeen kohdentumista ja työvoiman tarjontavaihtuksia esimerkkilaskelmien avulla on kuitenkin tutkinut Lilja (2012).

Kirjallisuudessa leskeksi jääneiden toimeentuloa käsitellään eniten pienituloisuuden yhteydessä, sillä lesket ja yksinasuvat vanhukset yleensä ovat huomattavasti useammin köyhiä kuin ikääntyneet pariskunnat (esim. Hurd ja Wise 1989; Sevak ym. 2003/2004; Choi 2006; Karamcheva ja Munnel 2007; Barr ja Diamond 2008). Nouseeko köyhyysriski leskeksi tulon vuoksi vai ovatko leskeksi tulleet olleet köyhiä alun perinkin? Johtaako leskeksi tulo pysyviin toimeentulo-ongelmiin vai onko kyse tilapäisistä ongelmista? Onko leskeksi tulon riski suurempi pienituloissa perheissä kuin muissa perheissä? Tutkimuskohteena on myös perhe-eläkkeen kattavuuden tai puolisoiden yhteisen eläkevakuutuksen merkitys eri väestöryhmien köyhyysriskiin. Suomessa köyhyyden pysyvyyttä ja perherakenteessa tapahtuneiden muutosten merkitystä köyhyysriskiin on tutkinut Suoniemi (2013). Myös leskeksi tuloon liittyvää köyhyyttä ja sen mahdollista pitkitymistä on saataville tulleiden paneeliaineistojen avulla mahdollista tutkia jatkossa tarkemmin.

Kirjallisuus

Barr, N. ja Diamond, P. (2008) *Reforming Pensions: Principles and Policy Choices*, New York and Oxford. Oxford University Press.

Choi, J. (2006) The role of derived rights for old-age income security of women. OECD social, employment and migration working papers No. 43.

Hurd, M. ja Wise, D. (1989) "The Wealth and Poverty of Widows: Assets Before and After the Husband's Death." In *The Economics of Aging*, edited by David A. Wise, 177–199. National Bureau of Economic Research project report. Chicago: University of Chicago Press.

Karamcheva, N. ja Munnell A. M. (2007) Why are widows so poor? Issue in Brief 7-9, July 2007. Centre for retirement research at Boston College.

Lilja, R. (2012) Leskeneläkkeet pitkittävät eläkeuria ja kannustavat työurien lyhentämiseen. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*, 1/2012

Rantala, J. (2003). Tulojen muuttuminen siirryttäessä eläkkeelle, teoksessa *Eläkeläisten toimeentulo 1990-luvulla. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2003:1*.

Rantala, J. ja Suoniemi, I. (2010) Työstä eläkkeelle – tulokehitys ja korvaussuhteet. *Eläketurvakeskuksen raportteja 2010:3. Palkansaajien tutkimuslaitoksen raportteja 18*.

Rantala, J. ja Suoniemi, I. (2011) Toimeentulon muuttuminen eläkkeelle siirryttäessä – ekvivalenttitulosuhteen tarkastelua. *Yhteiskuntapolitiikka 1/2011*.

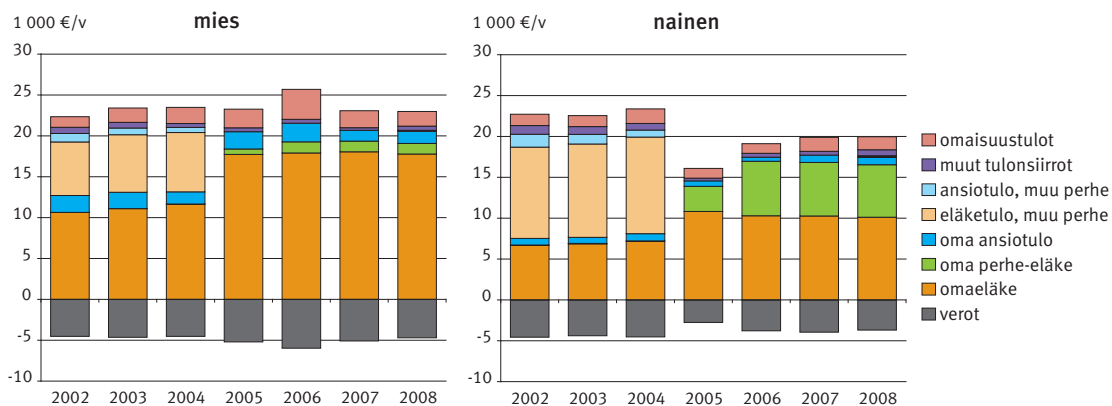
Sevak, P., Weir, D. ja Willis, R. (2003/2004) *Social Security Bulletin*, Vol 65. No. 3 (2003/2004).

Suoniemi, I. (2013) Köyhyyden dynamiikka Suomessa 1995–2008: tilariippuvuuden merkitys köyhyyden pysyvyyttä arvioitaessa. *Eläketurvakeskuksen raportteja (tulossa)*.

Liite

Liite 7.1.

Vuonna 2005 leskeksi tulleiden bruttotulojen rakenne ja maksetut tulonsiirrot vuosina 2002–2008, euroa, vuoden 2008 rahassa ja osuus bruttotulosta. Perhetyyppi ennen leskeksi tuloa kahden aikuisen talous ja leskeksi tulon jälkeen yhden aikuisen talous.

Eläketurvakeskus on työeläketurvan kehittämisen ja toimeenpanon lakisääteinen yhteistyöelin, asiantuntija ja yhteisten palveluiden tuottaja. Tutkimustoiminnan tavoitteena on tuottaa korkeatasoista ja laajasti hyödynnettävää tietoa eläketurvan arvioimiseen ja kehittämiseen.

Pensionsskyddscentralen är ett lagstadgat samorgan och sakkunnig inom verkställigheten och utvecklingen av arbetspensionsskyddet. Vi producerar gemensamma tjänster för arbetspensionssystemet. Vår forskning har som mål att ta fram högklassig information som nyttiggörs på bred front vid bedömningen och utvecklingen av pensionsskyddet.

The Finnish Centre for Pensions is a statutory co-operation body, expert and producer of joint services for the development and implementation of earnings-related pension provision. The aim of our research is to produce high-quality, widely applicable information for the evaluation and development of pension provision.

Eläketurvakeskus
PENSIONSSKYDDSCENTRALEN